

Fyodor Dostoyevsky

ΤΟ ΥΠΟΓΕΙΟ

Εκδόσεις Δ. Κοροντζή

Μετάφραση: Γ. Σημηριώτης

ΑΘΗΝΑ 1979

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για κανένα ίσως άλλο έργο του κορυφαίου της Ρωσίας συγγραφέα, δεν έγινε τόσος λόγος από την παγκόσμια κριτική όσο για το «Υπόγειο». Ίσως γιατί είναι το μοναδικό έργο που κλείνει περισσότερο τη φρικιαστική ανησυχία, την αγωνία, μπορούμε να πούμε, της ψυχής του Ντοστογιέφσκι, για το τρομερό πρόβλημα και το σκοπό της ζωής.

Ο μεγάλος της Ρωσίας φιλόσοφος και κριτικογράφος του Ντοστογιέφσκι και του Τολστόι, Λέων Σέστωφ, αναλύει σε ολόκληρο τόμο «στις Αποκαλύψεις του Θανάτου» το αξιοθαύμαστο αυτό μυθιστόρημα. Χάριν του αναγνώστη παραθέτουμε, κατά προτίμηση, στο μικρό χώρο που διαθέτουμε, μερικές περικοπές του. Ίδού τι λέγει ο Σέστωφ:

... Το «Υπόγειο» είναι από τα πιο καταπληκτικά έργα, όχι μονάχα της Ρωσικής, αλλά της παγκόσμιας φιλολογίας. Διαβάζοντάς το νομίζεις πως δεν πατείς πια στερεά στο χώμα, αλλά πως πέφτεις σε κάποια άπατη άβυσσος. Αισθάνεσαι την ευθυμία του πετάγματος, τον τρόπο και τη φρίκη του κενού...

... Πραγματικά, ευθύς εξ αρχής πρέπει να σταματήσεις και να πάρεις αναπνοή. Σε κάθε κεφάλαιο που τελειώνει λες: αφήστε με να πάρω αναπνοή. Μαζί με τον αναγνώστη νομίζεις πως και του Ντοστογιέφσκι του ίδιου του κόβεται η αναπνοή από την μανιώδη και άγρια ορμή των «καινούριων» σκέψεων, που ξεπετιούνται από τα κατάβαθα του απόκρουφου εγώ του.

... Ξαναδιαβάστε, παραδείγματος χάριν, αυτή τη φράση του Ντοστογιέφσκι: «Ο άνθρωπος του δέκατου ένατου αιώνα είναι αναγκαστικά άνθρωπος χωρίς χαρακτήρα· ο άνθρωπος της δράσης είναι κι αυτός αναγκαστικά ένα μέτριο πνεύμα».

... Επιτρέψατέ μου να σας υπενθυμίσω ότι και ο Πλωτίνος «ο αναγνωρισμένος απ' όλους» σαν ένας από τους πιο μεγάλους σκεπτικιστές της αρχαιότητας, εκφέρει την ίδια σκέψη, αν και με άλλη φόρμα. Κι αυτός επίσης διαβεβαιώνει πως «ο άνθρωπος της δράσης» είναι πάντα μέτριος, και πως δράση δε θα πει τίποτε άλλο, παρά περιορισμός της ελευθερίας. Εκείνος που δεν μπορεί ή που δε θέλει να «σκέφτεται», «να μελετά», αυτός μόνο δρα.

... Κι ο Πλάτωνας επίσης έχει γνωρίσει το «Υπόγειο» του, που το ονόμασε «Σπήλαιο»· δημιούργησε έτσι τη θαυμάσια παραβολή, την ξακουσμένη σ' όλο τον κόσμο. Το έγραψε όμως με τέτοιο τρόπο, ώστε δεν πέρασε από κανέναν το μυαλό πως το «Σπήλαιο» του Πλάτωνα ήταν ίδιο με το «Υπόγειο» και πως ο Πλάτωνας ήταν κι αυτός ένας άνθρωπος ανισόρροπος, νευρασθενικός, ένας από κείνους που για να τους ησυχάσουν, ανακαλύπτουν οι ισορροπημένοι άνθρωποι διάφορες θεωρίες, συνταγές κλπ. Έτυχε λοιπόν στο Ντοστογιέφσκι, στο «Υπόγειό» του να γίνει το ίδιο πράγμα, όπως και στον Πλάτωνα στο «Σπήλαιό» του: ανοίχτηκαν τα καινούρια του μάτια κι ο άνθρωπος δεν είδε πια μπροστά του παρά σκιές και φαντάσματα εκεί που «όλοι οι άλλοι» έβλεπαν την πραγματικότητα· μισοείδε την αληθινή, τη μόνη πραγματικότητα, εκεί που «όλοι οι άλλοι» δεν ήξεραν αν υπάρχει καν.

... Χρειάζεται υπερφυσική πραγματικά προσπάθεια για να τολμήσει ένας άνθρωπος να φέρει τον εαυτό του σε αντίθεση με το σύμπαν, με τη φύση, με το νόμο της άκρας πιθανότητας: «η ολότητα δε θέλει ν' ασχοληθεί με το εγώ μου, μα δε θέλω κι εγώ ν' ανήκω στην ολότητα».

... Ας θριαμβέψει η «ολότητα»! Ο Ντοστογιέφσκι αισθάνεται μάλιστα κάποια ηδονή περιγράφοντάς μας τις ακατάπαυστες ήττες του και τις δυστυχίες του. Κανέναν πριν και υστέρα απ' αυτόν δε μας ζωγράφισε ποτέ την απελπιστική αυτή πληθώρα όλων των εξευτελισμών και των πόνων της κατασυντριμμένης από τις πιθανότητες ψυχής. Προσβάλλουν τον άνθρωπο του «Υπογείου», τον διώχνουν, τον ξυλοκοπούν. Κι αυτός θαρρείς πως γυρεύει την ευκαιρία να ξαναπονέσει περισσότερο. Και πραγματικά, όσο περισσότερο τον ταπεινώνουν, τον κατασυντρίβουν, τόσο περισσότερο πλησιάζει

αυτός το σκοπό του: να το σκάσει δηλαδή από το «Υπόγειο», από το σατανικό αυτό τόπο, όπου βασιλεύουν οι νόμοι, τα φρονήματα, οι πιθανότητες, και να πεταχτεί έξω από το κράτος των υγιών και ισορροπημένων ανθρώπων.

... Διαβάστε πως ο Ντοστογιέφσκι περιγράφει στο «Υπόγειο» τους ισορροπημένους ανθρώπους και ρωτήστε κατόπιν τι πρέπει να προτιμήσουμε: τους οδυνηρούς σπασμούς κάποιου αμφίβολου ξυπνήματος ή την πένθιμη, την τεφρή βεβαιότητα, που φέρνει το χασμουρητό και το βέβαιο ύπνο; «Είμαι ο ένας κι είσαστε η ολότητα», λέγει ο Ντοστογιέφσκι. Ε, λοιπόν, δεν πρέπει να σας φανεί παράξενη η αντίθεση αυτή του ενός προς το σύνολο του κόσμου. Μολονότι φαίνεται παράλογη, είναι όμως λιγότερο παράλογη από την αποθέωση αυτή που προσδοκά η «ολότητα» και από το περιβάλλον αυτό της δικαιοσύνης, μέσα στο οποίο κατόρθωσαν να εξελιχθούν η επιστήμη και η «δικαιοσύνη» μας.

ΤΟ ΥΠΟΓΕΙΟ

Αυτή η μελαγχολική περιπέτεια ενός ανέλπιδου έρωτα που δε γιατρεύτηκε ποτέ, είχαν πάνω στο χαρακτήρα και τη ζωή του Ορντίνωφ μια θλιβερή επίδραση. Η φλογερή του καρδιά κι η ποιητική του ψυχή γένηκε σκληρή και στείρα. Έζησε χωρίς να ωφελήσει τους άλλους, τσακωμένος πάντα με τον εαυτό του και πέθανε εξήντα χρονών, μόνος, φτωχός, αφήνοντας στα λίγα πρόσωπα που γνώρισε, τη θύμηση ενός παράξενου ανθρώπου — πράγμα που είναι τόσο προσβλητικό για τους τίμιους ανθρώπους— παράξενου, αλλοπρόσαλλου, δηλαδή εκκεντρικού κι ιδιότροπου, και για να τα πούμε όλα, καθόλου ευχάριστου.

Ένα χρόνο πάνω-κάτω ύστερα από τη συνάντησή του με τον Γιαροσλάβ Ίλλιτς, άφησε την Αγία Πετρούπολη κι άρχισε να ταξιδεύει, ελπίζοντας ίσως να βρει κάποια ευχαρίστηση, κάποιο ξαλάφρωμα στην αιώνια πλήξη του, αλλάζοντας τόπους. Αλλά μόλις πέρασαν δυο μήνες γύρισε στην Αγία Πετρούπολη, κουρασμένος, εκνευρισμένος και πάντα περίλυπος. Άλλωστε σχεδόν δεν είχε πια λεφτά. Με παρακάλια πολλά πέτυχε μια θέση σε κάποιο επαρχιακό Κυβερνείο. Αλλά σε λίγο αηδιασμένος από τη χωριατιά του κόσμου, άλλαξε τη θέση του με μίαν άλλη λιγότερο επικερδή στην Πετρούπολη.

Ξαναπήγε στον παλιό του σπιτονοικοκύρη τον Σπις, ξανατρύπωσε στη «γωνιά του» και πήρε ένα υπηρέτη.

Μια μικρή κληρονομιά που δεν την περίμενε του 'δωσε την ανεξαρτησία του. Κι η ζωή του από τότε κυλούσε θολή και σκυθρωπή ως τη στερνή του μέρα.

Είχε ωστόσο μια περιπέτεια ακόμα. Θέλησε να ερωτευθεί για δεύτερη φορά. Μα δεν μπορούσε ν' αγαπήσει πια. Άλλωστε πόσο ήταν θλιβερός ο έρωτας αυτός που έμελλε να του προσφέρει η μοίρα!

Έγραψε ο ίδιος αυτή την πονεμένη ιστορία. Ήξερα τη συνήθεια που είχε να γράφει για τον εαυτό του μόνο, σκέψεις που τις πετούσε ύστερα μέσα σ' ένα συρτάρι. Δεν περίμενα ωστόσο πως θα 'γραφε την ιστορία αυτή με τόσες λεπτομέρειες κ' η έκπληξή μου ήταν μεγάλη, όταν άνοιξα τα χειρόγραφα που τα είχα αγοράσει από τον Απόλλωνα, (Ο Απόλλωνας ήταν ο υπηρέτης του Ορντίνωφ. Ο Ορντίνωφ τον αντιπαθούσε και γι' αυτό, χωρίς άλλο, τον έκανε κληρονόμο του!)

Η διήγηση αρχίζει με μια αρκετά μεγάλη κι ακατάστατη συζήτηση που ο Ορντίνωφ υποθέτει πως κάνει με τον εαυτό του και τους φανταστικούς του αναγνώστες. Δεν έκρινα καλό να κόψω τις σελίδες αυτές που ρίχνουν ένα φως ζωηρό πάνω στη ψυχή του παράξενου αυτού ανθρώπου.

Λοιπόν ακέρια τα χειρόγραφα του Ορντίνωφ θα διαβάσετε. Ένοιωθε τον εαυτό του, και δεν είχε άδικο, σαν εξόριστο απ' όλο τον κόσμο, μακριά από την κίνηση και το φως, μακριά από τη ζωή. Για τούτο θα βρει κανείς συχνά στις γραμμές του τη λέξη «Υπόγειο». Ζούσε πραγματικά σάμπως σ' ένα «πνευματικό υπόγειο», είχε ένα ΠΝΕΥΜΑ ΥΠΟΧΘΟΝΙΟ, αναμετρώντας πάντα τα σκοτάδια της σκέψης του, κι ανασκαλεύοντας πάντα, όλο και πιο πολύ και πιο βαθιά τα μαρτύρια της συνείδησής του: «η συνείδηση, αυτή η αρρώστια!» γράφει κάπου. Από τότε κιόλας που αγαπούσε την Κατερίνα, είχε το σπέρμα της αρρώστιας αυτής: η δυστυχία έκανε ν' ανοίξει μέσα του αυτό το φαρμακωμένο και πάντα ζωντανό λουλούδι.

Από το Υπόγειο λοιπόν μπορεί να πει κανείς πως αρχίζει η πένθιμη αυτή ιστορία ενός ανθρώπου που υπήρξε θύμα του δικού του μονάχα φωτεινού μυαλού. Γιατί ο άνθρωπος αυτός είδε και γνώρισε τον εαυτό του, κι η μοίρα του είναι μια θλιβερή απάντηση στο αρχαίο απόφθεγμα: «Γνώθι σ' αυτόν». — Όχι, δεν είναι καλό να γνωρίζει ο άνθρωπος τον εαυτό του.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

I

Είμαι άρρωστος... Είμαι μοχθηρός. Δεν είμαι καθόλου ευχάριστος. Νομίζω ότι έχω αρρώστια του ήπατος. Μα δεν καταλαβαίνω τίποτε και δεν ξέρω που ακριβώς υποφέρω. Αν κι εκτιμώ πολύ τους γιατρούς και την ιατρική, δεν πάω να με κοιτάζουν και δεν πήγα ποτέ γιατί είμαι φοβερά προληπτικός, ή τουλάχιστον τόσο που δεν πιστεύω στην ιατρική. (Η μόρφωση μου έπρεπε να με κάνει να μην είναι προληπτικός, ωστόσο είμαι...) Όχι κύριε, αν δεν φροντίζω για τον εαυτόν μου το κάνω από κακεντρέχεια μόνο· να. Ίσως δεν μπορείτε να το καταλάβετε αυτό. Λοιπόν, κύριε, εγώ το καταλαβαίνω. Χωρίς άλλο, δεν θα μπορούσα να σας εξηγήσω από που προέρχεται η κακεντρέχεια αυτή. Καταλαβαίνω πολύ καλά πως μη φροντίζοντας να γιατρευτώ δεν κάνω κακό σε κανέναν, ούτε και στους γιατρούς. Και καλύτερα από κάθε άλλον στον κόσμο ξέρω πως μόνο τον εαυτό μου βλάπτω. Αδιάφορο· από κακεντρέχεια δε γιατρεύομαι. Είναι αρρώστια του ήπατος. Ας είναι ό,τι θέλει, και χειρότερη ακόμα.

Είναι πολύς καιρός, καμιά εικοσαριά χρόνια, που ζω έτσι, και είμαι τώρα σαράντα χρονών. Ήμουνά άλλοτε δημόσιος υπάλληλος, μα παραιτήθηκα. Ήμουν υπάλληλος ευερέθιστος και χωριάτης, κι ευχαριστιόμουν να 'μαι τέτοιος. Γιατί μη παίρνοντας φιλοδωρήματα, από κάτι έπρεπε να πληρωθώ. (Το αστείο αυτό δεν είναι και τόσο περίφημο, δε θα το παραλείψω όμως. Μα γράφοντάς το θαρρούσα πως θα το βρουν πολύ έξυπνο, και τώρα βλέπω πως είναι ένας ελεεινός φανφαρονισμός μόνο, και γι' αυτό δεν το παραλείπω).

Ερχόντουσαν να ζητήσουν πληροφορίες οι άνθρωποι στο γραφείο μου; Με μιας τους έδειχνα τα δόντια κι ένοιωθα ανέκφραστη ευχαρίστηση, όσο λίγη και να 'ταν η στενοχώρια που προξενούσα στον άλλο, όπως συνέβαινε τις περισσότερες φορές.

Ήταν, εννοείται, οι πióτεροι άνθρωποι δειλοί, είχαν την ανάγκη μου. Μα ανάμεσα στους μικραφεντάδες ήταν κι ένας αξιωματικός που δεν μπορούσα να τον υποφέρω. Ήθελε και καλά να σέρνει τη σπάθα του μ' έναν κρότο ανυπόφορο. Του κήρυξα τον πόλεμο δεκαοχτώ μήνες ολόκληρους και στο τέλος κατόρθωσα να τον νικήσω· έπαψε να κάνει θόρυβο. Άλλωστε αυτό είναι ανάμνηση της νεανικής μου ηλικίας. Μα ξέρετε, κύριοι και το λόγο προπάντων της μοχθηρίας μου; Είναι πολύ σιχαμερός· κάθε φορά κι όταν ακόμα έπαιρνα φουρκισμένος το καπέλο μου κι έφευγα, ομολογούσα κατόπιν στον εαυτό μου, πράγμα που μ' έκανε να ντρέπομαι, ότι όχι μόνο δεν ήμουν τόσο μοχθηρός, μα ότι δεν θύμωνα και καθόλου από μέσα μου. Έκανα το μπαμπούλα στους άλλους για να διασκεδάσω. Άφριζα, μα ο παραμικρός γλυκός λόγος, ένα φλιτζάνι τσάι, αρκούσε να με ησυχάσουν. Κι η σκέψη αυτή με συγκινούσε, αν και κατόπιν, ολόκληρους μήνες μάλιστα, έτριζα τα δόντια μου και είχα χάσει τον ύπνο μου, τόσο είχα θυμώσει με τον εαυτό μου! Τέτοιος ήμουν.

Μα λέγοντας πιο πριν πως ήμουν κακός υπάλληλος, κατηγορήσα άδικα τον εαυτό μου, έλεγα ψέματα από κακεντρέχεια. Όχι, το 'χα για διασκέδαση να κοροϊδεύω τους ανθρώπους αυτούς, προπάντων τον αξιωματικό. Ποτέ δεν ήμουν πραγματικά μοχθηρός. Ανακάλυπτα πάντοτε μέσα μου ένα σωρό αντίθετα στοιχεία. Τα 'νοιωθα να βράζουν, ξέροντας πως θα 'θελαν να μείνουν εκεί σ' όλη μου τη ζωή και πως ζητούσαν να πεταχτούν έξω. Μα δεν το επέτρεπα αυτό· δεν άφηνα να το κάνουν, δεν ήθελα να φανερωθούν! Με βασάνιζαν έτσι που μ' έκαναν να ντρέπομαι· θα μπορούσαν να μου φέρουν σπασμούς κι έλεγα, φτάνει πια! Α! φτάνει πια! Ίσως να φαντάζεστε, κύριοι, πως νοιώθω κάποια μετάνοια, και πως θέλω, όπως και να 'ναι, να δικαιολογηθώ... Είμαι βέβαιος πως το νομίζετε... Μα πεντάρα δε δίνω τώρα, να 'στε υπερβέβαιοι! Να γίνω κακός;

Όχι μόνο δε μπόρεσα να γίνω κακός, μα δεν μπόρεσα να γίνω τίποτε· ούτε κακός, ούτε καλός, ούτε τιποτένιος, ούτε τίμιος, ούτε ήρωας, ούτε σκουλήκι. Τώρα περνώ τα τελευταία χρόνια της ζωής μου, εξαγριωμένος από τη σαρκαστική και τιποτένια αυτή δικαιολογία, πως ένας έξυπνος άνθρωπος δεν κατορθώνει ποτέ να επιτύχει τον προορισμό του και πως μόνο ο ηλίθιος το πετυχαίνει αυτό. Μάλι-

στα, κύριε, ο άνθρωπος του 19ου αιώνα έχει την ηθική υποχρέωση να γίνει ένα τίποτα, γιατί ο άνθρωπος της δράσης είναι γενικά ένα περιορισμένο πνεύμα. Σ' αυτό κατέληξα ύστερα από πείρα σαράντα χρόνων. Είμαι σαράντα χρόνων τώρα, και σαράντα χρόνια είναι όλη η ζωή· είναι πια γέρος ο άνθρωπος. Να ζήσει κανείς περισσότερο είναι άσεμνο, εξευτελιστικό, ανήθικο. Ποιος θα μπορούσε να ζήσει παραπάνω από σαράντα χρόνια; απαντήστε ειλικρινά! τίμια! Θα σας το πω εγώ: οι ηλίθιοι ή οι αχρείοι! Θα το πω κατάμουτρα σ' όλους τους γέρους, σ' όλους αυτούς τους σεβάσμιους γέρους με τ' ασημένια μαλλιά. Θα το πω σ' όλο τον κόσμο κ' έχω δικαίωμα να το πω, γιατί θα ζήσω κ' εγώ ως τα εξήντα! Θα ζήσω ως τα εξήντα! Θα ζήσω ως τα εξήντα! Θα ζήσω ως τα ογδόντα!... Περιμένετε! Αφήστε με ν' αναπνεύσω!...

Θα νομίσατε ίσως, κύριοι, πως θα 'θελα να σας κάνω να γελάσετε, και σ' αυτό απατάστε. Δεν είμαι τόσο εύθυμος όσο το φαντάζεστε ή το φανταστήκατε ίσως. Άλλωστε αν όλη αυτή η φλυαρία μου σας πειράζει τα νεύρα (και το νοιώθω πως πειράζεστε), και με ρωτούσατε ποιος είμαι — το κάτω κάτω θα σας απαντήσω πως είμαι υπάλληλος ογδότης τάξεως. Έγινα δημόσιος υπάλληλος για να κερδίσω το ψωμί μου· και μόνον γι' αυτό. Ως τόσο τον περασμένο χρόνο, όταν κάποιος μακρινός μου συγγενής μ' αφήκε κληρονομιά έξη χιλιάδες ρούβλια, έσπευσα να παραιτηθώ παίρνοντας τη σύνταξή μου και να πάω να καθίσω στη γωνιά μου. Έμενα και πριν εκεί, στη γωνιά μου, μα τώρα κάθισα για καλά. Το δωμάτιό μου είναι θλιβερό, άθλιο, και βρίσκεται στην άκρη της πόλης. Έχω κι ένα υπηρέτη, ένα βλάκα, ένα κακούργο, που κάνει τη ζωή μου σωστό μαρτύριο. Μου λέει πως το κλίμα της Πετρούπολης δεν αξίζει τίποτα και πως είναι η ζωή πολύ ακριβή για το ισχνό μου εισόδημα. Το ξέρω, και καλύτερα μάλιστα απ' όλους αυτούς τους καλούς συμβουλάτορες τους γεμάτους πείρα, καλύτερα απ' όλους αυτούς που κουνούν πάντα το κεφάλι τους· μα εξακολουθώ να μένω στην Πετρούπολη· δε θα την αφήσω! Δε θα την αφήσω, γιατί... Ε! δε σας ενδιαφέρει αν την εγκαταλείψω ή όχι! Κ' έπειτα για ένα καθώς πρέπει άνθρωπο· το πιο ευχάριστο θέμα ομιλίας δεν είναι να μιλεί για τον ίδιο του τον εαυτό; Μάλιστα, δεν είν' έτσι; Θα μιλήσω λοιπόν για μένα.

II

Τώρα λοιπόν, κύριοι, θα 'θελα να σας πω — είτε σας αρέσει είτε όχι να μ' ακούσετε — ήθελα να σας πω το γιατί δεν έγινα σκουλήκι. Μπορούσα να το φωνάξω επισημότατα ότι πολλές φορές θέλησα να γίνω σκουλήκι. Μα ούτε και γι' αυτό δεν ήμουν άξιος. Σας ορκίζομαι κύριοι, ότι η υπερβολική συνείδηση είναι αρρώστια, πραγματική αρρώστια, πραγματική αρρώστια. Στη δράση, η κοινή ανθρώπινη συνείδηση θα έφτανε, και με το παραπάνω μάλιστα σε κάθε άτομο, δηλαδή θα έφτανε και το μισό ή το τέταρτο αυτής απ' ό,τι συνήθως έχει ο έξυπνος άνθρωπος στη δύστυχη αυτή εποχή μας. Και προπάντων εκείνος που θα είχε τη φοβερή ατυχία να ζει στην Πετρούπολη, την πιο πνευματική πόλη του κόσμου, και την πιο κερδοσκοπική. (Γιατί, ξέρετε, υπάρχουν πνευματικές και μη, πόλεις). Θ' αρκούσε, παραδείγματος χάριν, να έχει κανείς ακριβώς τόση συνείδηση, όση έχουν «οι πρακτικοί» άνθρωποι και οι άνθρωποι της δράσης. Στοιχηματίζω πως έχετε πεισθεί ότι τα γράφω όλα αυτά από ψευτοεπίδειξη, για να κοροϊδέψω τους ανθρώπους της δράσης, και πως κάνω να σέρνεται η σπάθα μου σαν του αξιωματούχου. Μα τι; περηφανεύεται κανείς για τις αδυναμίες του; Θα μου πείτε. Και μάλιστα με τόση αναιδεια;

Μα ποιος άλλος από μένα, κύριοι, θα 'πρεπε να περηφανεύεται για τις αδυναμίες του και να καμαρώνει γι' αυτό;

Άλλωστε, είμαι ο μόνος; είναι γενική περίπτωση αυτή! Για τις αδυναμίες μας περηφανευόμαστε περισσότερο, και ίσως ακόμα περισσότερο από τους άλλους εγώ. Καλά! ας μην το συζητούμε· ο συλλογισμός μου είναι απίθανος. Ως τόσο έχω ακράδαντη πεποίθηση, ότι όχι μόνον η υπερβολική συνείδηση είναι αρρώστια, άλλ' ότι κι αυτή η συνείδηση, όσο λίγη και να 'χε κανένας. Και το υποστηρίζω!

Ας τ' αφήσουμε αυτό τώρα και πείτε μου παρακαλώ, γιατί τη στιγμή ακριβώς που μπορούσα και με το παραπάνω, να αρπάξω όλες τις λεπτότητες «του Ωραίου και του Υψηλού» όπως το ονομάζαμε άλλοτε, να καταντήσω να χάσω κάθε συνείδηση και να κάνω άσχημες πράξεις;... πράξεις τέτοιες... πράξεις που τέλος... κάθε άνθρωπος βέβαια κάνει... αλλά να τις κάνω ακριβώς τη στιγμή εκείνη όπου καταλάβαινα καλύτερα πως δεν έπρεπε να τις κάνω; Όσο περισσότερο θαύμαζα, «το Καλό, το Ωραίο και το Υψηλό» τόσο πιο βαθιά βυθιζόμουν στο βούρκο, και τόσο επιθυμούσα περισσότερο ακόμα να βυθιστώ. Και το χειρότερο είναι πως αυτό δεν γινόταν καθόλου τυχαία, αλλά σα να το είχα σκεφτεί πως χωρίς άλλο έτσι έπρεπε να γίνει. Αυτό δεν ήταν πια ελάττωμα, αυτό δεν ήταν πια αρρώστια· ήταν η φυσιολογική μου κατάσταση· τόσο που δεν είχα πια την παραμικρή διάθεση να παλέψω με το ελάττωμα αυτό. Πήγαινα να πιστέψω στ' αλήθεια πως ήταν η φυσιολογική μου κατάσταση (κι ίσως το πίστευα πραγματικά). Μα πριν να φτάσω εκεί, πόσο υπέφερα, στην αρχή, απ' αυτή την πάλη.

Δεν πιστεύω να 'παθαν το ίδιο κι οι άλλοι άνθρωποι και σ' όλη μου τη ζωή το φύλαξα αυτό μυστικό. Ντρεπόμουν (κι ίσως να ντρέπομαι και τώρα ακόμα!). Αισθανόμουν κάτι, σα μια ευχαρίστηση κρυφή, τερατώδη και σιχαμερή, όταν γυρίζοντας στη γωνιά μου ύστερ' από καμιά οργιώδη νύχτα στην Πετρούπολη, έλεγα μέσα μου σαν κτήνος πως κι εκείνη ακόμα τη μέρα, είχα κάνει κάποια αχρειότητα, και πως ό,τι έγινε πια ήταν ανεπανόρθωτο. Στην καρδιά μου κρυφά, καταξέσχιζα τον εαυτό μου, τον κατασυνέτριβα, τον κατέτρωγα ώσπου ο πόνος αυτός καταντούσε να γίνει μια καταραμένη γλυκάδα, βρωμερή, και μεταβαλλόταν κατόπιν σε ηδονή, σε μια αληθινή ηδονή. Το υποσημειώνω!

Αν μίλησα γι' αυτό είναι γιατί θέλω και καλά να μάθω αν κι άλλοι άνθρωποι δοκιμάζουν τέτοιες ηδυπάθειες. Εξηγούμαι: η ηδονή μου είχε την αφορμή γιατί έβλεπα καθαρά στη συνείδηση την κατάντησή μου, γιατί καταλάβαινα ο ίδιος πως είχα αγγίξει το βάθος της ατιμίας, πως ήταν πολύ βρωμερό, μα πως δεν μπορούσε να γίνει αλλιώς, πως δεν υπήρχε κανένας τρόπος να το ξεφύγω

και να γίνω καλύτερος, πως κι αν ακόμα μου έμενε η πίστη κι ο χρόνος για να ξαναφτιαχτώ, δε θα το επιθυμούσα βέβαια μόνος μου, και πως ακόμα και να το 'θελα, δε θα χρησίμευε αυτό σε τίποτε, γιατί δεν ήξερα πραγματικά τι αλλαγή θα 'πρεπε να διαλέξω.

Το ουσιώδες τέλος είναι ότι σύμφωνα με τους κανονικούς και θεμελιώδεις νόμους της υπερτροφίας και αδράνειας της συνείδησης και σα μια συνέπεια μοιραία των νόμων αυτών, καταντά κανείς να παραδεχθεί πως δεν μπορεί να αλλάξει και δεν υπάρχει κανένας τρόπος.

Λοιπόν, σύμφωνα με την υπερτροφία αυτή της συνείδησης, έχει δίκιο να 'ναι κανείς τιποτένιος, σα να 'ταν αυτό μια ανακούφιση της τιποτενιοσύνης να νοιώθει και καλά πως είναι τιποτένιος. Αρκετά όμως! Μίλησα πολύ και τι σας εξήγησα; Πώς να εξηγήσει κανείς αυτή την ηδονή; Μα θα το κάνω· θα το κατορθώσω να το κάνω! Γι' αυτό το σκοπό έπιασα την πέννα.

Για να δούμε... Είμαι φοβερά φιλότιμος. Είμαι μυγιάγκιχτος που προσβάλλομαι τόσο εύκολα όσο ένας καμπούρης ή νάνος· ωστόσο είναι στιγμές που θα 'μενα ίσως κατενθουσιασμένος αν έτρωγα κανένα μπάτσο. Μιλώ σοβαρά. Θα μπορούσα χωρίς άλλο να βρω τρόπο ηδονής απολαμβάνοντας την απελπισία. Είναι αναμφισβήτητο ότι η απελπισία μας προσφέρει τις πιο δυνατές ηδονές, προπάντων όταν δεν ξέρει κανείς τι να κάνει ύστερα από μια τέτοια προσβολή. Αυτή είναι η περίπτωση που δέχεται κανείς το μπάτσο: κατασυντρίβεται από τη σκέψη του απολύτου αυτού εξευτελισμού. Μα όσο και να προσπαθώ δεν μπορώ να το δικαιολογήσω· νοιώθω πάντα πως είμαι εγώ πρώτος ο ένοχος κ' εκείνο που με στενοχωρεί περισσότερο είναι ότι είμαι ένοχος όχι γιατί το θέλω αλλά γιατί τέτοιος είναι ο φυσικός νόμος. Και πρώτα-πρώτα, είμαι ένοχος γιατί είμαι εξυπνότερος απ' όλους εκείνους που με τριγουρίζουν. (Φαντάστηκα πάντοτε τον εαυτό μου εξυπνότερο από κείνους που με τριγουρίζουν, και πότε-πότε, θα το πιστέψετε; κοκκίνιζα γι' αυτό. Πέρασα τη ζωή μου στραβοκοιτάζοντας τους ανθρώπους, ποτέ δεν κατόρθωσα να τους κοιτάξω κατά πρόσωπο).

Είμαι ακόμα ένοχος, γιατί αν είχα πραγματικά κάποια μεγαλοψυχία μέσα μου, θα υπέφερα περισσότερο με τη σκέψη, πως είναι ανωφελές. Είμαι υπερβέβαιος πως δε θα μπορούσα να κάνω τίποτε: ούτε να συγχωρήσω εκείνον που θα με προσέβαλλε, γιατί θα το 'κανε σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους, που γι' αυτούς δεν υπάρχει συγγνώμη ούτε πάλι θα λησμονήσω, γιατί μολονότι θα 'μουν θύμα των φυσικών νόμων, η προσβολή για μένα δε θα 'ταν μικρότερη.

Τέλος, αν θα ήθελα να πάω ενάντια στη μεγαλοψυχία μου και να τιμωρήσω τον υβριστή μου αυτό θα μου ήταν απολύτως αδύνατο, γιατί είναι βέβαιο πως δε θα μπορούσα να πάρω μια απόφαση, κι όταν ακόμα θα τ ο 'θελα. Γιατί δε θα μπορούσα να πάρω απόφαση; Θα σας πω δυο λέξεις ξεχωριστά πάνω σ' αυτό.

III

Πώς φέρονται κείνοι που ξέρουν να εκδικηθούν; που ξέρουν να υπερασπιστούν; Όταν ο πόθος της εκδίκησης μας αδράχνει, όλα τ' άλλα αισθήματα εκμηδενίζονται, όσα υπάρχουν μέσα μας. Ο άνθρωπος τότε ορμά με τα κέρατα χαμηλωμένα για να τρυπήσει ό,τι βρει μπροστά του και μόνο ένας τοίχος μπορεί να τον σταματήσει. (Επί του προκειμένου πρέπει να παρατηρήσουμε ότι «οι πρακτικοί» άνθρωποι και οι άνθρωποι της δράσης, σταματάνε με μιας πάντα μπροστά σ' ένα τοίχο. Γι' αυτούς ο τοίχος δεν είναι όπως για μας τους διανοούμενους που δεν δρούμε· δεν είναι μια πρόφαση για ν' αλλάξουν δρόμο, πρόφαση που και εμείς δεν την πιστεύουμε, μα που στην οποία υποτασσόμεθα, όχι, σταματούν με όλη τους την ειλικρίνεια. Ο τοίχος έχει γι' αυτούς κάτι το καθησυχαστικό, το τελειωτικό, ίσως μάλιστα και κάτι το μυστικοπαθές... Μα θα μιλήσουμε παρακάτω γι' αυτό).

Λοιπόν, κύριε, αυτόν τον «πρακτικό» άνθρωπο, τον θεωρώ εγώ σαν άνθρωπο αληθινό ισορροπημένο, τέτοιον όπως τον θέλει η στοργική μητέρα μας, η φύση, φέρνοντάς τον στον κόσμο. Ζηλεύω τον άνθρωπο αυτόν αφάνταστα. Είναι κουτός το παραδέχομαι, μα ίσως ο ισορροπημένος άνθρωπος πρέπει να 'ναι και κουτός — τι ξέρετε; — και μπορεί να 'ναι καλύτερο τούτο. Ο συλλογισμός αυτός γίνεται πιο πιστευτός ακόμα, όταν μπροστά στον ισορροπημένο άνθρωπο, τοποθετήσουμε την αντίθεσή του, τον άνθρωπο με την υπερτροφική συνείδηση, που δε βγήκε από τα σπλάχνα της φύσης, αλλά από κανένα χημικό σωλήνα. (Είναι μυστικισμός αυτά, κύριοι, μα πιστεύω πως είναι η αλήθεια). Λοιπόν, ο άνθρωπος αυτός του χημικού σωλήνα δεν αξίζει τίποτα μπροστά στην αντίθεσή του, γιατί παρά την υπερτροφική του συνείδηση, νομίζει τον εαυτό του σαν ένα ποντικό κι όχι σαν άνθρωπο. Ένας ποντικός με υπερτροφική συνείδηση είναι πάντα ποντικός, ενώ ο άλλος είναι άνθρωπος· δηλαδή κτλ.

Και το σπουδαιότερο είναι που κι ο ίδιος παίρνει τον εαυτό του για ποντικό· κανείς δεν του το ζητεί. Ας ρίξουμε λοιπόν μια ματιά στη δράση του ποντικού. Παραδείγματος χάριν, ας τον υποθέσουμε προσβλημένο (και είναι σχεδόν πάντα) και θέλοντας να εκδικηθεί. Θα μαζέψει ίσως μέσα του περισσότερη μνησικακία από τον φυσιολογικό και αληθινό άνθρωπο. Η ταπεινή και αξιοκαταφρόνητη λύσσα να κάνει το κακό για το κακό βράζει ίσως στη ψυχή του κατά τρόπο πιο βρωμερό ακόμα παρά στην ψυχή του φυσιολογικού και αληθινού ανθρώπου, γιατί ο τελευταίος με την έμφυτή του κουταμάρα νομίζει απλούστατα την εκδίκησή του σα μια εκδήλωση δικαιοσύνης, ενώ ο ποντικός εξ αιτίας της υπερτροφικής του συνείδησης, δεν θέλει να το παραδεχτεί. Ας έλθουμε λοιπόν στην πράξη του τώρα στην πράξη της εκδίκησης.

Εκτός από την αρχική του λύσσα, ο δυστυχισμένος ο ποντικός, μάζεψε με τον καιρό γύρω του ένα σωρό άλλες λύσεις από τα ερωτήματα και τις αμφιβολίες του. Ένα ερώτημα φέρνει τόσα άλλα άλλα ερωτήματα! Έτσι μαζεύεται γύρω του μια βρωμερή λάσπη, κάποιος αναπόφευκτος βόρβορος, καμωμένος από τις αμφιβολίες του, τις ανησυχίες του, κι όλα τα φτυσίματα που του 'καναν οι «πρακτικοί άνθρωποι της δράσεως» που μπαίνουν ανάμεσα σ' αυτόν και στον υβριστή του σαν ένα επίσημο και κοροϊδευτικό δικαστήριο αρεοπαγιτών ξεσπώντας καμιά φορά σε πλατειά γέλια.

Χωρίς άλλο δεν του μένει τίποτε άλλο παρά να τους μουντζώσει με το πόδι του απελπιστικά, και δείχνοντας το περιφρονητικό και ψεύτικο χαμόγελό του, να γλιστρήσει καταντροπιασμένος στην τρύπα του. Κ' εκεί, κάτω από το πάτωμα, μέσα στο φρικτό και βρωμερό καταφύγιό του, υβρισμένος, γελοιοποιημένος, δαρμένος ο ποντικός μας, βυθίζεται σε λίγο σε μια αδιάκοπη μνησικακία, φαρμακερή και, προπάντων, αιώνια. Σαράντα ολόκληρα χρόνια θα αναμασά με τις πιο παραμικρές και ξετσίπτες λεπτομέρειες την προσβολή που του 'καναν, προσθέτοντας κι όσες άλλες μπορεί περιπτώσεις γεμάτες ατιμία, βράζοντας, λυσώνοντας με τη φόρα της στρεβλής φαντασίας του. Θα ντραπεί και ο ίδιος με κείνα που του 'ρχονται στο νου, ως τόσο θα τ' αναμασά, θα ξαναρχίσει να τα στριφογυρίζει στο μυαλό του, θα φανταστεί εκδικήσεις που δε θα γίνουν ποτέ, με την πρόφαση πως έτσι έπρεπε να 'ναι και δε θα συγχωρήσει τίποτε. Θα θέλει ίσως να εκδικηθεί, μα εκ του ασφαλούς σιγά-

σιγά, προφυλαγμένος στη τρύπα του, ινκόγκνιτο, χωρίς να πιστεύει στο δικαίωμα της εκδίκησης του, ούτε στην επιτυχία της και με την πεποίθηση πως θα πονέσει ο ίδιος χίλιες φορές περισσότερο με τους δισταγμούς του αυτούς, παρά εκείνος για τον όποιον ετοιμάζει την εκδίκησή του, και που δεν θα την προσέξει καν. Ακόμα και στην κλίνη του θανάτου θα την στοχάζεται μαζί με όλο «το κέρδος που θα συνίσταται σε» ...Και ακριβώς, στην κατάσταση αυτής της ψυχρής απόγνωσης, τη μισο-απελπιστική, στο βύθισμα αυτό του εγώ του, μέσα στη λύπη, στο κρησφύγετο αυτό επί σαράντα χρόνια κάτω από το πάτωμα, στο αναπόφευκτο αυτό και σκοτεινό αδιέξοδο, σ' όλον αυτό τον βρωμερό αναβρασμό των πνιγμένων πόθων, στην αγωνία των δισταγμών, των αμετάκλητων αποφάσεων και των ενδοιασμών, που γεννιούνται αμέσως κατόπιν, σ' όλα αυτά λοιπόν μέσα κρύβεται η πηγή της παράξενης αυτής ηδονής που σας ανέφερα.

Είναι τόσο δύσκολο και λεπτό να τη συλλάβομε, ώστε οι στενοκέφαλοι άνθρωποι ή απλώς οι άνθρωποι με γερά νεύρα δεν μπορούν να την καταλάβουν καθόλου. Σας ακούω να γελάτε σαρκαστικά λέγοντας: «Ίσως να μην καταλάβουν τίποτα και κείνοι ακόμα που δεν μπατσίστηκαν ποτέ!» Είναι μια ευγένεια κι αυτό να μου υπενθυμίζετε πως έφαγα ένα μπάτσο, και σας το λέγω, αν και η γνώμη σας δεν έχει βέβαια καμιά σημασία για μένα. Λυπούμαι μόνο που δεν έδωσα εγώ σε άλλους, αρκετούς. Μα ούτε λέξη πια γι' αυτό το ζήτημα, όσο ενδιαφέρον κι αν είναι για σας.

Εξακολουθώ την ομιλία μου για τους ανθρώπους που έχουν γερά νεύρα και δεν μπορούν να καταλάβουν μερικές λεπτότητες της ηδονής αυτής. Οι κύριοι αυτοί, που σαν τους προσβάλλει κανείς μουγκρίζουν σαν ταύροι με όλη τη δύναμη του λαιμού τους, παρά την τιμή που τους περιποιεί ένα τέτοιο φέρισμα, καταθέτουν ως τόσο τα όπλα προ του «αδύνατου» όπως το είπα παραπάνω. Το αδύνατον είναι ο πέτρινος τοίχος. Τι πέτρινος τοίχος; Μα χωρίς άλλο οι φυσικοί νόμοι, τα δεδομένα των φυσικών επιστημών, τα μαθηματικά! Όταν, λόγου χάριν, θα σου απεδείκνυε κανένας ότι κατάγεσαι από τον πίθηκο, δεν πρέπει να στραβομουτσουνιάσεις καθόλου, πρέπει να παραδεχθείς τα πράγματα όπως είναι. Όταν θα σου απεδείκνυε κανένας ότι πραγματικά ένα μόριο του δικού σου πάχους είναι πολυτιμότερο από εκατό χιλιάδες των ομοίων σου, και ότι σ' αυτό καταλήγουν τελειωτικά όλες οι αρετές, και όλα τα καθήκοντα και τόσες άλλες φαντασιοπληξίες και προλήψεις, τίποτε άλλο δεν μπορείς να κάνεις παρά να το παραδεχθείς, γιατί δυο και δυο κάνουν τέσσερα, είναι αξίωμα! Δοκιμάστε λοιπόν ν' απαντήσετε σ' όλ' αυτά!

«Επιτρέψατε! — θα μου φωνάξουν — δεν πρέπει να μην το παραδεχθούμε πως δυο και δυο κάνουν τέσσερα; Η φύση δεν ζητεί καμιά άδεια· δεν ενδιαφέρεται να μάθει αν οι νόμοι της σας αρέσουν ή όχι. Πρέπει να την παραδέχεστε όπως είναι, μαζί μ' όλες τις συνέπειές της. Ένας τοίχος, λοιπόν... είναι τοίχος... και ούτω καθ' εξής!».

Θεέ μου, τι μ' ενδιαφέρουν έμενα οι φυσικοί νόμοι και της αριθμητικής, όταν οι νόμοι αυτοί και τα «δυο και δυο κάνουν τέσσερα» μπορούν να μη μου αρέσουν; Δε θα σπάσω βέβαια τον τοίχο αυτό με το κεφάλι μου αν δεν έχω τη δύναμη που χρειάζεται, μα δε θα υποκύψω για μόνο το λόγο πως έχω μπροστά μου ένα πέτρινο τοίχο και πως δεν έχω τη δύναμη που χρειάζεται για να τον σπάσω.

Ο τοίχος αυτός θα μπορούσε πραγματικά να σας καθησυχάσει; Και θα έκλεινε την παραμικρή καθησυχαστική ιδιότητα για μόνο το λόγο πως είναι σαν — το δυο και δυο κάνουν τέσσερα; Ω ανοησιών το ανάγνωσμα! Προτιμάτε λοιπόν να μη θέλετε να τα καταλάβετε όλα, να τα γνωρίσετε όλα, όλους τους πέτρινους τοίχους, και υποκύπτετε (αν και σας αηδιάζει να υποκύψετε) και με συλλογισμούς λογικούς και αδιάψευστους φτάνετε σε αηδιαστικά συμπεράσματα, στο αιώνιο αυτό αξίωμα, πως επειδή υπάρχει ο πέτρινος τοίχος, γι' αυτό πιστεύομε πως είμαστε ένοχοι, μολοντί είναι φως φανερό πως δεν είμαστε καθόλου! Επομένως πρέπει να ξαπλώσετε ηδονικά μέσα στην αδράνεια και να τρίζετε σιωπηλά τα δόντια με τη σκέψη πως δεν υπάρχει κανένας προς τον οποίον να στρέψετε τη λύσσα σας που δεν έχει αφορμή, που δε θα 'χει ίσως ποτέ, πως είσατε παίγνια κάποιας ταχυδακτυλουργίας και χαρτιά της τράπουλας αραδιασμένα και σημαδεμένα από πριν, και πως αυτό, είναι

απλούστατα η λάσπη δεν ξέρω τι, δεν ξέρω ποιος! Ωστόσο μολονότι είσαστε βέβαιοι πως βρισκόσαστε μπροστά σ' όλ' αυτά τα άγνωστα και τις μαγγανείες, εξακολουθείτε να υποφέρετε, και όσο πιο χαμηλά πέφτετε, τόσο και περισσότερο θα υποφέρετε!

IV

Χα! χα! χα! γελάτε — «θα μας βρει σε λίγο ηδονή και στον πονόδοντο!».

Γιατί όχι; — απαντώ — υπάρχει ηδονή και στον πονόδοντο. Το ξέρω και με το παραπάνω. Είδα πονόδοντο επί ένα ολόκληρο μήνα. Στην περίπτωση αυτή δεν φουρκίζεται κανένας σιωπηλά· γογγύζει. Μα τα γογγύσματα αυτά δεν είναι ειλικρινή· είναι γογγίσματα υποκριτικά κι όλα βασίζονται κι εδώ στην υποκρισία. Στα γογγίσματα αυτά υπάρχει η ηδονή του υποφέροντος, και αν δεν εύρισκε ηδονή, δε θα γόγγυζε. Αυτό το παράδειγμα είναι έξοχο, κύριοι, και θα το αναπτύξω.

Πρώτα — πρώτα αυτά τα γογγίσματα εκφράζουν όλη την ανωφέλεια του πόνου σας, την τόση εξευτελιστική για το άτομό σας, και την αρχική δύναμη της φύσης που δεν τη λογαριάζετε μα από την οποία υποφέρετε, ενώ εκείνη δεν υποφέρει. Αρχίζετε να καταλαβαίνεται πως υποφέρετε χωρίς να βλέπετε τον εχθρό σας πως παρά τις φιλοσοφίες όλων των Βάνγκενχάιμ, είσαστε ο σκλάβος των δοντιών σας, πως αν το 'θελε καμιά δύναμη ανώτερη θα έπαυε ο πόνος τους, μα πως αν δεν το θελήσει μπορείτε να υποφέρετε τρεις μήνες ακόμα, και τέλος πως αν δεν σωπάσετε κι εξακολουθήσετε να διαμαρτύρεστε, δε θα σας έμενε πραγματικά άλλη παρηγοριά, παρά να πάρετε ο ίδιος το καμτσίκι και να μαστιγωθείτε ή να δώσετε γροθιές στον τοίχο με όλη τη δύναμή σας, αυτό μόνο μπορείτε να κάνετε!

Λοιπόν, κύριε, μέσα στις βρισιές σας αυτές που φέρνουν το αίμα στα χείλη σας, και στους σαρκασμούς που ακούτε, δεν ξέρω κι εγώ από ποιόν, γεννιέται σιγά — σιγά μια ηδονή, που μπορεί να φτάσει ως τον πιο μεγάλο ηδονισμό. Σας παρακαλώ, κύριοι, ακούστε για μια στιγμή τα γογγίσματα του μορφωμένου ανθρώπου της εποχής μας όταν του πονούν τα δόντια. Τη δεύτερη ή την τρίτη μέρα, τα γογγίσματά του γίνονται αλλιώςτικα: δεν γογγύζει πια επειδή πονούν τα δόντια του μόνο — αν και δεν γόγγυζε σαν κανένας άξεστος μουζικός, μα σαν άνθρωπος που επωφελήθηκε από τη διανοητική ανάπτυξη και τον πολιτισμό της Ευρώπης, σαν άνθρωπος «που δεν είναι πια προσκολλημένος στο χώμα και στις παραδόσεις της πατρίδας του» όπως λεν σήμερα. Τα γογγίσματά του γίνονται επιθετικά, μοχθηρά, και βαστούν μέρες και νύχτες ολόκληρες. Ξέρει κι ο ίδιος πως αυτά τα γογγύσματα δε θα του προσφέρουν καμιά ανακούφιση. Καλύτερα από τον καθέναν ξέρει πως του κάκου νευριάζει και βασανίζει τους άλλους και τον εαυτό του. Ξέρει πως το ακροατήριο για το οποίο παίζει αυτή την κωμωδία καθώς κι η οικογένειά του τον ακούνε με αηδία, πως δεν πιστεύουν στην ειλικρίνεια των παραπόνων του, και λένε μέσα τους πως, απλούστατα θα μπορούσε να γογγύζει χωρίς ξεφωνητά ψεύτικα, μα κάνει αυτή, τη θεατρική επίδειξη, από μοχθηρία... Λοιπόν ακριβώς στα ξεφωνητά και την αναντρία του αυτή κρύβεται η ηδονή.

«Σας τυραννώ, λέει μέσα του, σας σπαράζω την καρδιά· δεν αφήνω να κοιμηθεί κανένας στο σπίτι. Όχι, δε θα κοιμηθείτε· θα νοιώθετε κάθε ώρα και στιγμή πως πονούν τα δόντια μου. Δεν είμαι πια για σας ο ήρωας που ήμουν υποχρεωμένος ως τώρα να φαίνομαι, αλλά ένας σιχαμερός κύριος, ένας αναντρος! Έστω! είμαι κατηγορούμενος που το καταλάβατε. Ξέρω πως αηδιάζετε που ακούτε τα γογγίσματά του. Λοιπόν, τόσο το χειρότερο για σας: θα σας κάνω ν' ακούσετε κι άλλα ακόμα!...».

Δεν καταλάβατε ακόμα, κύριοι; Όχι, γιατί φαίνεται ότι πρέπει να 'ναι κανένας πολύ εξελιγμένος κι ευσυνείδητος για να μπει στις λεπτότητες μέσα της ηδονής αυτής. Γελάτε; Είμαι κατενθουσιασμένος, κύριοι. Τ' αστεία μου, βέβαια, δεν είναι του γούστου σας, είναι χοντροειδή, σκοτεινά, ακαθόριστα. Κι ο λόγος είναι γιατί δε σέβομαι τον εαυτό μου. Πείτε μου: ένας άνθρωπος που έχει νοιώσει βαθιά τον εαυτό του, μπορεί να τον σέβεται;

V

Να σεβόμαστε τον εαυτό μας! Μπορεί λοιπόν να σέβεται τον εαυτό του εκείνος που είναι αποφασισμένος να βρει την ηδονή, φτάνοντας ως την κατάπτωση του ίδιου του εαυτού; Δεν το λέγω αυτό γιατί με αναγκάζει να το πω καμιά άναντρη μετάνοια. Γενικά, ποτέ δε μου άρεσε να τραυλίζω: «Συγχωρήστε με, μπαμπάκα μου, δε θα το ξανακάνω πια!». Όχι, γιατί δε θα μπορούσα να προφέρω τέτοια λόγια· το εναντίον μάλιστα, μπορούσα και παραμπορούσα! Άλλοτε μου άρεσε να ζητώ συγγνώμη, όταν ακριβώς δεν είχα κάνει τίποτε κι αυτό ήταν το χειρότερο. Συγκινούμουν, μετανοούσα· έχυνα δάκρυα και χωρίς άλλο, ξεγελούσα τον εαυτό μου, αν και δεν υποκρινόμουν καθόλου· χωρίς άλλο, μ' ανάγκαζε η τζαναμπετιά μου: Δε θα μπορούσα σ' αυτό να κατηγορήσω τους φυσικούς νόμους, μολονότι με τσάκισαν πάντα, περισσότερο από κάθε τι. Μου κάνει κόπο να το θυμάμαι, και τότε μου 'κανε ακόμα πιο πολύ. Μα δεν περνούσαν λίγα λεπτά κι αμέσως καταλάβαινα πάνω στο θυμό μου πως όλες αυτές οι μετάνοιες, οι συγκινήσεις, οι όρκοι πως θα διορθωθώ, δεν ήταν παρά ψέματα, κατεργάρικα ψέματα και βρωμερά! Θα με ρωτήσετε όμως, γιατί βασάνιζα έτσι τον εαυτό μου, γιατί ήθελα και καλά να υποκρίνομαι έτσι; Θεέ μου, στενοχωριόμουν να κάθομαι χωρίς να κάνω τίποτε, και μηχανευόμουν διάφορα ψέματα, για να ξεγελάσω την πλήξη μου. Αυτό είναι. Εξετάστε και σεις τον εαυτό σας, κύριοι, καλύτερα, και θα καταλάβετε πως είναι αυτό! Φανταζόμουν περιπέτειες· δημιουργούσα κάποια ζωή για να ζήσω οπωσδήποτε μέσα σ' αυτή. Πόσες φορές δε μου 'τυχε να προσβληθώ χωρίς λόγο, μόνο από ευχαρίστηση; Ήξερα καλά πως δεν υπήρχε καμιά αφορμή για να θυμώσω, μα θύμωνα σαν να υπήρχε, και κατανούσα, να παραδεχτώ πως ήμουν πραγματικά προσβλημένος. Πάντα στη ζωή μου μ' άρεσε να κάνω αυτούς τους ακροβατισμούς, τόσο που στο τέλος δε μπορούσα να κυβερνώ τον εαυτό μου.

Άλλες φορές πάλι, είχα την επιθυμία να ερωτευθώ, αυτό μου συνέβηκε δυο φορές κατά σειρά. Υπέφερα πολύ, κύριοι σάς το βεβαιώνω. Στο βάθος της καρδιάς μου, δεν πίστευα στον πόνο αυτό· τον κορόιδευα, ωστόσο υπόφερα και πολύ μάλιστα· ήμουν ζηλιάρης· κουρντιζόμουν αμέσως... Και πάντα, από πλήξη, κύριοι, πάντα από πλήξη. Η απραξία με βάραινε τόσο! Γιατί ο μόνος και ταιριαστός καρπός της συνείδησης, είναι η αδράνεια, η συνειδητή αδράνεια. Το είπα και πιο πριν. Και το ξαναλέγω πως όλοι «οι πρακτικοί» άνθρωποι και οι άνθρωποι της δράσης, δεν είναι ακριβώς τέτοιοι παρά μόνο γιατί είναι ανόητοι και στενοκέφαλοι. Πώς το εξηγώ αυτό; Να.

Επειδή είναι μετριότητες, παίρνουν τις πλησιέστερες αιτίες, σαν αιτίες αρχικές, και πείθονται ευκολότερα και γρηγορότερα βρίσκοντας κάποια βάση ακλόνητη για τη δράση τους. Και τότε μένουν ήσυχοι πια. Αυτό είναι το σπουδαιότερο! Γιατί για να δράσει κανείς πρέπει προπαντός να είναι εντελώς ήσυχος, να μην του μένει καμιά αμφιβολία.

Λοιπόν πως θα κατόρθωνα να ησυχάσω, εγώ; Που να βρω αρχικές αιτίες και βάσεις πάνω στις οποίες να στηριχτώ; Από που θα τις πάρω; Άρχισα να σκέφτομαι: αυτή η αιτία μου φαίνεται αρχική και φέρνει σε μια άλλη προηγούμενη, και ούτω καθ' εξής, επ' άπειρον! Σ' αυτό έγκειται η συνείδηση και η σκέψη. Είναι λοιπόν πάλι νόμος φυσικός. Ποιο είναι το αποτέλεσμα; το ίδιο. Θυμάστε τι σας είπα για το ζήτημα της εκδίκησης, που χωρίς άλλο δε θα το εξετάσατε βαθιά. Σας είπα: ο άνθρωπος εκδικείται γιατί πιστεύει πως η εκδίκηση είναι η δικαιοσύνη. Βρήκε λοιπόν την αρχική αιτία, που είναι η δικαιοσύνη και νάτος ησυχάζει με κάθε τρόπο τόσο που τον βλέπεις κι εκδικείται ψύχραιμα και με επιτυχία, βέβαιος ότι εκτελεί μια πράξη τίμια και δίκαιη. Εγώ όμως δε βλέπω καθόλου σ' αυτό ούτε δικαιοσύνη ούτε και τιμιότητα ακόμα, δηλαδή αν εκδικούμαι το κάνω μόνο από κακία. Η κακία μπορεί βέβαια να κυριαρχήσει πάνω σ' όλα μου τα άλλα αισθήματα και να κάνει να σωπάσουν όλοι οι φόβοι μου, επομένως να χρησιμεύσει σαν θεμελιώδης αιτία, ακριβώς γιατί δεν είναι τέτοια; Μα τι μου μένει να κάνω, όταν δεν είμαι ούτε κακός; (Απ' αυτό θαρρώ πως είχα αρχίσει). Επειδή το θέλουν οι καταραμένοι αυτοί νόμοι της συνείδησης, η κακία μου θα αποσυντεθεί χημικώς. Έπειτα, μόλις αρχίσω να σκέφτομαι, η αιτία εξαφανίζεται, οι λόγοι διαλύονται είναι αδύνατο ν' ανακαλύψεις τον ένοχο, η προσβολή δεν είναι μια αλλά αλλάζει και γίνεται σαν μια μοίρα, κάτι σαν

τον πονόδοντο που κανείς δεν φταίει γι' αυτόν και κατά συνέπεια δεν σου μένει τίποτε άλλο παρά μόνο αυτή η διέξοδος: να χτυπήσεις το κεφάλι στον τοίχο. Τότε εγκαταλείπει κανείς την εκδίκηση γιατί δεν μπόρεσε να τον κάνει να βρει την αρχική αιτία. Αλλά τυφλωμένος από το πάθος, χωρίς να σκεφθεί, χωρίς να 'χει αρχική αιτία, αφήνεται να παρασυρθεί στην εκδίκηση, λέγοντας μέσα του: πως λίγο τον ενδιαφέρει αν τον μισήσουν ή τον αγαπήσουν, αρκεί μόνο να μη μένει χωρίς να κάνει τίποτα. Κι ύστερα, μεθαύριο το αργότερο αρχίζει να περιφρονεί τον εαυτό του, επειδή γελάστηκε και δεν κατόρθωσε να βρει την αρχική αιτία. Και το αποτέλεσμα είναι πως έχετε μπροστά σας: μια σαπουνόφουσκα και την αδράνεια. Ω! κύριοι, γι' αυτό ίσως πιστεύω πως είμαι έξυπνος, γιατί σ' όλη μου τη ζωή ποτέ δεν κατόρθωσα ούτε ν' αρχίσω ούτε να τελειώσω τίποτε. Ας παραδεχτούμε πως είμαι φλύαρος, ένας ακίνδυνος φλύαρος, μα πληκτικός όπως είμαστε όλοι μας. Τι να κάνω όμως, αφού ο μόνος, και σωστός προορισμός του έξυπνου ανθρώπου είναι η φλυαρία, αυτό είναι να χάνει τον καιρό του σε μικροσυζητήσεις!

VI

Ω! αν έμενα τουλάχιστον άεργος από τεμπελιά. Θεέ μου, πως θα εκτιμούσα τότε τον εαυτό μου που θα είχα το προτέρημα της τεμπελιάς! Θα το 'παιρνα στα σοβαρά, γιατί φαίνεται τόσο θετικό. Σε κείνους που θα ρωτούσαν «τι είμαι»; θα τους απαντούσα: «ένας τεμπέλης!». Α! τι ευχάριστο πράγμα ν' ακούς να μιλάν έτσι για σένα! Σκεφθείτε πως είναι σα να γίνεσαι πια ένα εντελώς καθορισμένο ον για το οποίο μπορεί κανείς να πει κάτι! Τεμπέλης είναι ένα επάγγελμα και ένας προορισμός· είναι ένα στάδιο, κύριε. Μη γελάτε· αυτό είναι. Θα ήμουν τότε δικαιωματικά μέλος της εκλεκτής λέσχης, και δε θα είχα άλλη ενασχόληση παρά να εκτιμώ τον εαυτό μου. Γνώρισα κάποιο κύριο, που πέρασε όλη του τη ζωή υπερηφανευόμενος πως είναι ειδικός στα κρασιά του Bordeaux. Το έπαιρνε αυτό για προσόν και δεν αμφέβαλε ποτέ για τον εαυτό του. Απέθανε όχι μόνο ήσυχος μα με το θρίαμβο στην ψυχή και είχε πολύ δίκιο... Θα εξέλεγα τότε ένα στάδιο: θα ήμουν τεμπέλης και κοιλιόδουλος, όχι δηλαδή απλώς και ως έτυχε, αλλά γιατί θ' αγαπούσα ό,τι είναι ωραίο και υψηλό, τι λέτε; Εγώ το σκέφτηκα πολλές φορές. Αυτό το ωραίο και το καλό που τόσο βάραιναν στο σβέρκο μου στα σαράντα μου χρόνια, τόσο θα μου φαινότουσαν αλλιώςτικα! Θα 'βρισκα αμέσως «πεδίων δράσεως». Κάθε φορά που θα παρουσιαζόταν η ευκαιρία, θ' άφηνα να πέσει πρώτα ένα δάκρυ στο ποτήρι του και θα 'πινα κατόπιν προς τιμήν του ωραίου και του υψηλού. Όλα τα πράγματα του σύμπαντος, θα τα έκανα «ωραίο και υψηλό». Θα το 'βρισκα αυτό στα πιο ταπεινά, στα πιο τιποτένια, πράγματα. Θα 'τρεχαν τα δάκρυα από τα μάτια μου, σαν από βρεγμένο σφουγγάρι.

Παραδείγματος χάριν, αν ένας ζωγράφος, ακόμα κι αν ζωγράφιζε σαν τον Γκαϊή¹ θα 'πινα αμέσως εις υγείαν του ζωγράφου αυτού, «γιατί εκτιμώ ό,τι είναι ωραίο και υψηλό...». Αν ένας συγγραφέυς θα έγγραφε: «όπως ευαρεστείσθε» θα 'πινα εις υγείαν του «όπως ευαρεστείσθε», γιατί τρελαίνομε για ό,τι είναι ωραίο και υψηλό... Θ' απαιτούσα να με σέβονται γι' αυτό και θα καταδίωκα εκείνον που δεν θα μου έδειχνε σεβασμό. Θα ζούσα ήσυχα και θα πέθαινα θριαμβευτικά! να τι θα 'ταν χαριτωμένο, εντελώς χαριτωμένο! Και θ' άφηνα να φουσκώνει η κοιλιά μου, θα σου σκάρωνα ένα πηγούνι με τρία πατώματα· θα σου 'φτιανα μια ωραία μύτη από κοκκινόξυλο, που βλέποντάς την θα 'λεγαν όλοι: «αυτό δείχνει πως είναι σοφός άνθρωπος. Πως έχει στο κεφάλι του κάτι το απολύτως θετικό!». Δεν το παραδέχεστε;

— Όπως αγαπάτε! Είναι όμως ευχάριστο ν' ακούμε τέτοια πράγματα, στην αρνητική αυτή εποχή που ζούμε.

VII

Μα όλ' αυτά, είναι όνειρα χρυσά. Ω! Πείτε μου ποιος είναι κείνος που πρώτος υποστήριξε πως ο άνθρωπος κάνει ατιμίες μόνο και μόνο γιατί δεν καταλαβαίνει το πραγματικό του συμφέρον και πως αν του άνοιγαν τα μάτια — για το συμφέρον του εννοείται — θα γινόταν αμέσως καλός και γενναιόδωρος; Κι απαντούν: αν ήταν έξυπνος, αν καταλάβαινε το συμφέρον του, θα 'ψαχνε να το 'βρει μόνο στο καλό. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να πάει θεληματικά ενάντια στο συμφέρον του. Θ' αναγκάζοταν λοιπόν να κάνει το καλό. Ω! αφέλεια παιδική! Μα πότε λοιπόν, στο διάβα των αιώνων, γίνηκε και μια μόνο φορά, να ενεργήσει ο άνθρωπος σύμφωνα με το συμφέρον του; Τι θα γίνουν τότε τα εκατομμύρια οι αποδείξεις που μαρτυρούν ότι θεληματικά, δηλαδή ενώ ξέρουν ποια είναι τα πραγματικά τους συμφέροντα, οι άνθρωποι, τ' αφήνουν κατά μέρος, και ρίχνονται στην τύχη, αδιάφορο σε ποιο δρόμο, όπου πάνε να ριψοκινδυνέψουν χωρίς τίποτε και κανέναν να τους αναγκάζει σ' αυτό, σα να 'θελαν ακριβώς ν' αποφύγουν τον καλό δρόμο, για να χαράξουν «εκ προθέσεως» και πεισματικά, κάποιον άλλο πολύ δύσκολο, πολύ απίθανο, που θέλουν να τον βρουν ψηλαφώντας. Είναι λοιπόν φανερό ότι το πείσμα αυτό κι αυτή η ανεξαρτησία της δράσης τους, τους είναι πιο ευχάριστη από κάθε όφελος. Όφελος!... Τι πράγμα είν' αυτό; Θα λάβετε τον κόπο να μου καθορίσετε ποιο είναι κείνο που είναι ωφέλιμο στον άνθρωπο; Και όμως μπορεί καμιά φορά να είναι ωφέλιμο στον άνθρωπο ή καλύτερα θα μπορούσε κι έπρεπε να είναι αυτό: να θέλει το βλαβερό και όχι το ωφέλιμο. Αν είναι έτσι, κι αν μια τέτοια περίπτωση είναι δυνατή, να τότε που ο κανόνας σας πάει περίπατο. Παραδέχστε τη δυνατότητα της περίπτωσης αυτής; Γελάτε; Γελάστε λοιπόν, κύριοι, μα απαντήστε: Τα συμφέροντα του ανθρώπου έχουν καθορισθεί εντελώς; Δεν υπάρχουν τέτοια που δεν ταξινομήθηκαν ακόμα και που δε θα μπορούσαν να ταξινομηθούν ποτέ; Απ' ό,τι γνωρίζω, κύριοι, έχετε καταρτίσει τον κατάλογο των συμφερόντων του ανθρώπου, απάνω κάτω από τις στατιστικές και από τα επιστημονικά και οικονομικά πορίσματα. Και είναι αυτά: η ευμάρεια, ο πλούτος, η ελευθερία, η ανάπαυση, κλπ. κλπ. Λοιπόν κατά τη γνώμη σας και κατά τη δική μου ακόμα, ο άνθρωπος που καθαραί και ξάστερα δε θα αναγνώριζε τον κατάλογο τούτο, θα 'ταν ένας φωτισμένος ή ένας τρελός, δεν είν' έτσι;

Μα να ποιο είναι το πιο παράξενο: πως γίνεται κι όλοι αυτοί οι στατιστικογράφοι κι όλοι αυτοί οι σοφοί και φιλόσοφοι, όταν αραδιάζουν τα συμφέροντα του ανθρώπου, παραλείπουν ν' αναφέρουν ένα; Σ' αυτό δε σταματούν καθόλου και δεν το εξετάζουν όπως πρέπει να το εξετάσουν. Κι όμως απ' αυτό εξαρτώνται όλοι οι υπολογισμοί. Μα το δυστύχημα είναι πως το ουσιώδες αυτό συμφέρον δεν ανήκει σε καμιά κλάση και δεν έχει γραφτεί σε κανένα κατάλογο. Ακούστε, έχω κάποιο φίλο... (Ε! κύριοι, ναι, είναι και δικός σας φίλος, άλλωστε και με ποιον δεν συνδέεται αυτός;...). Μόλις ο κύριος αυτός ετοιμάζεται να κάνει κάτι, θα σας εκθέσει καθαρά και πλέρια το πως σκέφτεται να ενεργήσει, σύμφωνα με τους νόμους της λογικής και της αλήθειας. Έπειτα θα σας μιλήσει με θερμή συγκίνηση για τα πραγματικά και νόμιμα συμφέροντα του ανθρώπου, θα κατηγορήσει τους κοντόθωρους εκείνους ανόητους, που δεν καταλαβαίνουν, ούτε το συμφέρον τους, ούτε το αληθινό νόημα της αρετής... κι ύστερα από ένα τέταρτο ακριβώς, χωρίς καμιά αφορμή, αλλά σαν από κάποιο εσωτερικό ελατήριο, ισχυρότερο από τα συμφέροντά του, θα φαντασθεί, δεν ξέρω τι το διαφορετικό, δηλαδή θα υποστηρίξει μπροστά σε όλους τα αντίθετα και θα κάνει τα αντίθετα απ' ό,τι είχε πει πιο πριν για τους νόμους της λογικής, και για το συμφέρον του το ίδιο ακόμα· με μια λέξη: τα αντίθετα προς τον ορθό λόγο... Σας προειδοποιώ πως ο φίλος μου είναι πρόσωπο προληπτικό κι επομένως είναι πολύ δύσκολο να ρίξετε όλο το σφάλμα πάνω του.

Αλλά κύριοι: δεν υπάρχει τάχα πραγματικά κάτι πολυτιμότερο για τον άνθρωπο, από τα πιο άμεσά του συμφέροντα; ή καλύτερα για να μιλήσω σύμφωνα με τη λογική, δεν θα μπορούσε να υπάρχει κάποιο συμφέρον σπουδαιότερο απ' τ' άλλα; ένα συμφέρον από τα συμφέροντα εκείνα που κανείς δεν τα προσέχει, όπως έλεγα προ ολίγου, και που ωστόσο κάνουν τον άνθρωπο να πάει, αν πρέπει, ενάντια στη λογική, την τιμή, την ησυχία, την ευμάρεια, με μια λέξη ενάντια σε ό,τι είναι ωραιότερο κι ωφελιμότερο, μόνο και μόνο για να φτιάξει το αρχέγονο αυτό συμφέρον, το πολυτιμότερο απ'

όλα γι' αυτόν;... Εδώ, θα με διακόψετε:

»Όπως κι αν έχει πάντα είν' ένα συμφέρον!«.

Επιτρέψτε, κύριοι, να εξηγηθώ, γιατί δεν πρόκειται να παίζομ' εδώ με τις λέξεις. Μάθετε πως το συμφέρον αυτό, έχει ακριβώς τη σπουδαιότητα ότι γκρεμίζει όλες τις στατιστικές ταξινομήσεις, και ξεχαρβαλώνει όλα τα συστήματα που φαντάσθηκαν οι φίλοι του ανθρώπινου γένους για την ευτυχία του... Θα στενοχωρηθώ πολύ να σας το πω. Μα θα σας το αποκαλύψω, έστω και αν πρόκειται να εκτεθώ πρώτος εγώ. Διακηρύττω λοιπόν με όλη την αναίδεια, πως όλα τα θαυμάσια αυτά συστήματα κι όλες αυτές οι θεωρίες που διατείνονται ότι εξηγούν στην ανθρωπότητα τα νόμιμα συμφέροντά της, και που για να τη σπρώξουν και για να την αναγκάσουν να τα κατακτήσει χωρίς να νικηθεί, είναι ανάγκη να γίνει γενναϊόδωρη και καλή· όλ' αυτά τα συστήματα, λέγω, δεν είναι για μένα παρά σοφίσματα μόνο. Γιατί το να υπόσχεται κανείς την αναγέννηση του ανθρώπινου γένους από την εκτίμηση των πραγματικών του συμφερόντων, είναι κατά τη γνώμη μου το ίδιο σχεδόν σα να διαβεβαιώνει παραδείγματος χάριν, με τον Μπούκλε, πως ο πολιτισμός εξημερώνει τον άνθρωπο, τον κάνει λιγότερο αιμοχαρή κι εμπειροπόλεμο. Σύμφωνα με τη λογική, μου φαίνεται πως έχει δίκιο. Ο άνθρωπος όμως κρατιέται τόσο γερά από το σύστημά του κι από τα θεωρητικά του πορίσματα, ώστε θα ήταν ικανός ν' αλλοιώσει με το έτσι θέλω την αλήθεια, να κάνει τον κουφό και το στραβό μόνο και μόνο για να μη αναιρέσει τις θεωρίες του. Αυτό με παρακινεί να παραθέσω τούτο το πολύ χτυπητό παράδειγμα.

Κοιτάξτε γύρω σας: το αίμα τρέχει σαν ποτάμι, όπως στο εύθυμο γλέντι η σαμπάνια. Να λοιπόν αυτός ο 19ος αιώνας στον οποίο έζησε ο Μπούκλε. Να ο μέγας Ναπολέων και κάποιος άλλος της εποχής μας. Να η Αμερική και οι Ηνωμένες Πολιτείες σε μια συμμαχία αιώνια! Σας ρωτώ κατά τι μας εξημέρωσαν αυτοί οι πολιτισμοί;

Ο πολιτισμός αρκείται μόνο ν' αναπτύξει στον άνθρωπο την εναλλαγή των εντυπώσεών του, τίποτε άλλο! Ποιος ξέρει ο άνθρωπος με τη διάθεση αυτή που αισθάνεται ν' αλλάζει διαρκώς τις συγκινήσεις του, αν δεν καταντήσει μια μέρα να βρίσκει ευχαρίστηση και στην αιματοχυσία; Έγινε μάλιστα στο παρελθόν αυτό. Έχετε προσέξει πως οι πιο παλιοί αιμοχαρείς ήτανε σχεδόν πάντοτε λεπτοί και πολλοί πολιτισμένοι άνθρωποι; και ότι οι διάφοροι Αττίλεις κι όλοι οι Σιένκε Ράζιν² δεν φτάνουν ούτε στο νυχάκι τους; Αν δεν κάνουν και τόση εντύπωση σήμερα, είναι γιατί ο τύπος τους συναντάται πολύ συχνά, έγιναν τόσο κοινοί που δεν προξενούν πια εντύπωση. Αν ο πολιτισμός δεν έκανε πιο αιμοχαρή τον άνθρωπο, τον έκανε όμως πιο πρόστυχο στην αιματοχυσία, παρ' ό,τι ήταν στο παρελθόν. Τότε έκρινε σωστό να χύσει το αίμα κι έσφαζε με ήσυχη τη συνείδηση όσους νόμιζε πως ήταν ανάγκη να εξαφανιστούν. Σήμερα μας φαίνεται το χύσιμο του αίματος σαν ατιμία, μα το χύνουμε ευχαρίστως και μάλιστα συχνότερα από άλλοτε. Πείτε μου ποιο από τα δυο είναι το προτιμότερο: Αποφασίστε οι ίδιοι.

Διηγούνται πως η Κλεοπάτρα (συγγνώμη για το παράδειγμα αυτό που το παίρνω από τη Ρωμαϊκή ιστορία) αισθανόταν ευχαρίστηση να μπήγει χρυσές βελόνες στα στήθια των σκλάβων της γυναικών και πως οι κραυγές και οι σπασμοί τους της προξενούσαν δυνατή ηδονή. Θα μου πείτε πως πρόκειται για χρόνια σχετικώς βάρβαρα· πως κι η εποχή μας είναι σχετικώς βάρβαρα, γιατί μπήγουν ακόμα τις βελόνες στους ανθρώπους· πως αν και ο άνθρωπος έγινε πιο διορατικός παρ' ό,τι ήταν στις βάρβαρες εποχές, βρίσκεται πολύ μακριά ακόμα και δε συνήθισε να φέρνεται όπως του προστάζει η λογική και η επιστήμη. Ωστόσο έχετε την πεποίθηση πως θα συνηθίσει χωρίς άλλο τη στιγμή που θα εξαφανιστούν μερικές παλιές και κακές συνήθειες, κι όταν ο ορθολογισμός κι η επιστήμη θ' αλλάξουν ολότελα την ανθρώπινη φύση και θα την κυβερνούν κανονικά. Έχετε την πεποίθηση πως ο άνθρωπος τότε θα παύσει να γελιέται ξεπίτηδες, και σα να λέμε θ' αρνηθεί αναγκαστικά ν' αντιτάξει τη θέλησή του προς τη λογική. Και θα πείτε ακόμα πως η επιστήμη θα διδάξει στον άνθρωπο (αν κι αυτό κατά τη γνώμη μου είναι περιττό) πως δεν έχει πραγματικά μέσα του, ούτε θέληση, ούτε ιδιοτρο-

πία· και πως ποτέ δεν είχε, αφού μοιάζει με πιάνο που το παίζει ο καθένας όπως θέλει, και πως ο κόσμος κυβερνιέται από τους νόμους της φύσης δηλαδή πως κάθε του πράξη δεν προέρχεται από τη θέλησή του, αλλά από τους νόμους αυτούς. Επομένως φτάνει μόνο ν' ανακαλύψει τους φυσικούς νόμους ο άνθρωπος για ν' αντιταχθεί προς αυτούς. Η ζωή θα του γίνει τότε ευκολότερη. Όλες οι ανθρώπινες πράξεις θα περιορισθούν μαθηματικά στους νόμους αυτούς σαν σε πίνακα λογαρίθμων πολύ εκτεταμένο και διηρημένο, σε καταλόγους μέσα σ' ένα ευρετήριο, ή καλύτερα: θα τύπωναν βιβλία ωφέλημα σαν τις σημερινές εγκυκλοπαίδειες μέσα στις οποίες όλα θα τα πρόβλεπαν, θα τα υπολόγιζαν, θα τα κανόνιζαν και δε θα είχε πια ο κόσμος δράματα και περιπέτειες.

«Τότε — εξακολουθήστε — οι οικονομικές σχέσεις θα πάρουν μια καινούρια όψη. Επειδή όλα θα υπολογισθούν με μαθηματική ακρίβεια, στη στιγμή θα λύνονται όλα τα ζητήματα, γιατί απλούστατα όλες οι πιθανές λύσεις, θα έχουν εξευρεθεί. Τότε θα χτίσουμε ένα κρυσταλλένιο παλάτι. Τότε... Με μια λέξη θα γίνει παράδεισος ο κόσμος».

Και ποιος μας εγγυάται — μιλώ εγώ τώρα — πως η πλήξη δε θα μας κατασυντρίψει τότε· γιατί σε τι θα καταγινόμαστε αφού όλα θα τα έχει προβλέψει ο πίνακας; Μα, από την άλλη μεριά, όλα θα 'ναι πολύ λογικά.

Βέβαια, η πλήξη γονιμοποιεί τη φαντασία, γιατί από πλήξη μπήγει κανένας τις χρυσές βελόνες στο κρέας. Δυστυχώς (εγώ μιλώ ακόμα) φοβούμαι πολύ μήπως θα 'ταν ευχάριστο στον άνθρωπο να ξαναγουρίσει στις βελόνες. Γιατί ο άνθρωπος είναι κουτός, φαινομενικά κουτός· ή για να το πούμε καλύτερα, δεν είναι καθόλου κουτός, μα είναι τόσο αχάριστος που αδύνατο να βρεις όμοιό του στο σύμπαν. Γι' αυτό δε θα παραξενεύομαι καθόλου να δω άξαφνα να ξεφυτρώσει από τα σπλάχνα της ορθολογικής κοινωνίας του μέλλοντος, κανένας τζέντλεμαν με φυσιογνωμία κοινή ή μάλλον σαρκαστική και οπισθοδρομική που θα μας έλεγε, βάζοντας τα χέρια στη μέση του: «Δε δοκιμάζουμε μια φορά, να δώσουμε μια κλωτσιά στη λογική μόνο και μόνο για να στείλουμε στο διάολο αυτούς τους λογαρίθμους και να μπορούμε να ζήσουμε πάλι σύμφωνα με την κουτή μας θέληση;».

Κι αυτό δε θα 'ταν τίποτε, το άσκημο θα 'ταν που θα 'βρισκε αμέσως οπαδούς: τέτοια είναι η ανθρώπινη φύση. Κι όλα αυτά για μια αιτία τόσο μηδαμινή που δεν θα 'πρεπε ούτε να την αναφέρουμε: ότι δηλαδή σε κάθε εποχή και σε κάθε τόπο, πάντα άρεσε του ανθρώπου να κινείται και να δρα σύμφωνα με τη θέλησή του και όχι όπως του προστάζει η λογική και το συμφέρον του. Μπορούμε βέβαια, όταν το θέλομε, να πηγαίνομε ενάντια στο συμφέρον μας και σε μερικές φορές είναι απόλυτος ανάγκη (αυτή είναι η γνώμη μου). Και αν ακόμα ο ατομικός μας πόθος και η ατομική μας ιδιοτροπία που είναι ελεύθερα να θέλουν, ήτανε μια από τις μεγάλες τρέλες, και αν η αχαλίνωτη φαντασία μας έφτανε μέχρι εξωφρενισμού, να που έγκειται η ωφέλεια που μας την παρασιωπούν, και το συμφέρον μας, το συμφέρον το πιο σπουδαίο, το συμφέρον που δεν ανάγεται σε καμιά κατηγορία και στέλνει στο διάβολο όλα τα συναισθήματα και όλες τις θεωρίες. Πώς λοιπόν φαντάστηκαν όλοι αυτοί οι σοφοί ότι ο άνθρωπος έχει ανάγκη από μια λογική και τίμια θέληση; Και πως τους κάπνισε να βρουν, ότι ο άνθρωπος έχει ανάγκη να ποθεί κατά τρόπο λογικό κι ωφέλιμο;

Ο άνθρωπος μόνο από ένα πράγμα έχει ανάγκη· να 'ναι η θέληση του εντελώς ανεξάρτητη, όσο κι αν του στοιχίζει η ανεξαρτησία αυτή, κι όσες κι είναι οι κακές συνέπειες που σέρνει μαζί της. Μα να το επιθυμεί τάχα;

VIII

«Χα, χα, χα! Μα δεν υπάρχει ανεξαρτησία, θα μου πείτε γελώντας. Η επιστήμη μελέτησε πια τόσο καλά τον άνθρωπο, ώστε γνωρίζομε τώρα ότι η θέληση και το αυτεξούσιο, δεν είναι άλλο τίποτε, από...».

— Συγγνώμη, κύριοι, από κει ακριβώς ήθελα κι εγώ ν' αρχίσω. Σας ομολογώ μάλιστα πως φοβήθηκα. Ήθελα ακριβώς να φωνάξω πως η επιθυμία εξαρτάται ο Θεός ξέρει από τι, και πως είναι ίσως προτιμότερο αυτό, μα σκέφτηκα την επιστήμη και στάθηκα. Αυτή την στιγμή μιλήσατε. Γιατί βέβαια, αν ανακάλυπταν πραγματικά τον τύπο που έχουν όλες οι επιθυμίες μας και όλες οι ιδιοτροπίες μας και μας εξηγούσαν από τι εξαρτώνται, ποιοι νόμοι τους διευθύνουν, πως εξελίσσονται, προς ποιο σκοπό τείνουν στην τάδε ή την τάδε περίπτωση, τέλος ένα αληθινό μαθηματικό τύπο, ίσως τότε κι ο άνθρωπος θα έπαυε να επιθυμεί· είμαι μάλιστα βέβαιος πως θα έπαυε. Γιατί, σκεφθείτε, τι γλέντι! να επιθυμεί κατά διαταγή! Κι έπειτα, γιατί ο άνθρωπος θα γινόταν όμοιος με πλήκτρο αρμονίου ή κάτι απάνω κάτω τέτοιο; Γιατί ο άνθρωπος, χωρίς θέληση, χωρίς πόθους, δε θα 'ταν ίδιος με πλήκτρο, στην άκρη του σωλήνα ενός αρμόνιου; Τι λέτε; Ας εξετάσομε τις πιθανότητες: Μπορεί να γίνει αυτό ή όχι;

«Χουμ! — κάνετε — οι επιθυμίες είναι τις περισσότερες φορές λανθασμένες γιατί έχομε λανθασμένη ιδέα για τα συμφέροντά μας. Γι' αυτό συμβαίνει να επιθυμούμε πράγματα παράλογα, επειδή σαν κουτοί που είμαστε βλέπομε στον παραλογισμό αυτό τον πιο εύκολο δρόμο να φτάσομε σ' εκείνο που θαρρούμε πως θα μας ωφελήσει και που το έχομε θέσει σα σκοπό. Λοιπόν όταν όλα θα εξηγηθούν και θα υπολογισθούν πάνω στο χαρτί (πράγμα κατορθωτό, γιατί είναι ντροπή και παράλογο να πιστεύομε «εκ των προτέρων» πως ο άνθρωπος δεν θα γνωρίσει ποτέ μερικούς νόμους της φύσης) τότε χωρίς άλλο εκείνο που λέμε επιθυμίες δε θα υπάρχει πια. Αν ποτέ η επιθυμία συμφωνήσει τέλεια με τη λογική, τότε θα κρίνομε και δε θα επιθυμούμε πράγματα παράλογα, να βαδίζομε με το έτσι θέλω ενάντια στη λογική, να ποθούμε κάτι το επιζήμιο. Κι επειδή όλες οι επιθυμίες και όλα τα συμπεράσματα μπορούν να προϋπολογιστούν αφού θ' ανακαλύψομε μια μέρα τους νόμους του αυτεξούσιού μας, επομένως, — χωρίς αστεία — μπορούμε να φανταστούμε κάτι σαν ένα πίνακα που θα βρίσκομε σ' αυτόν τι πρέπει να διαλέξομε. Παραδείγματος χάριν, αν θέλαμε να εξετάσομε και ν' αποδείξομε πως αν περιφρονώ κάποιον είναι γιατί έπρεπε να το κάνω μόνον κατ' αυτόν τον τρόπο, τι απομένει λοιπόν τότε από το αυτεξούσιό μου, προπάντων όταν είμαι μορφωμένος άνθρωπος κι έχω σπουδάσει μια οποιαδήποτε επιστήμη; Τότε θα μπορούσα να καθορίσω και τη ζωή μου, τριάντα χρόνια πιο πριν. Με μια λέξη αν κανονιστούν όλα έτσι, δε θα μας έμενε τίποτε πια να κάνομε· θέλοντας και μη θα καταλαβαίναμε. Γενικά πρέπει να παραδεχτούμε πως μερικές φορές και σε μερικές περιπτώσεις, η φύση δε μας ζητεί την άδεια· πως πρέπει να την παίρνομε όπως είναι κι όχι όπως τη θέλει η φαντασία μας· και πως αν θέλαμε πραγματικά ν' αποκτήσομε τον πίνακα και το ευρητήριο, μάλιστα, τι να κάνομε; ακόμα και τον άνθρωπο που θα βγάλει ο χημικός σωλήνας, πρέπει να τον παραδεχτούμε! Γιατί αλλιώς, η φύση θα μας κυριέψει και...».

— Μάλιστα, μα να για μένα που είναι ο κόμπος! Κύριοι, συγγνώμη, μα ξεχάστηκα κι άρχισα να φιλοσοφώ· τι τα θέτε, έχω σαράντα χρόνια στο υπόγειο! Επιτρέψτε μου λίγη φαντασία. Βλέπετε: η λογική, κύριοι, είναι εξαίρετο πράγμα, σύμφωνοι, μα η λογική είναι λογική μόνο, και ευχαριστεί μόνο το μυαλό του ανθρώπου, ενώ η θέληση είναι όλη η εκδήλωση της ζωής με τη λογική της μαζί και μ' όλες τις σπαζοκεφαλιές της. Και μολονότι η ζωή μας δεν είναι συχνά περίφημη στην εκδήλωσή της αυτή, όπως κι αν έχει, είναι η ζωή και όχι απλώς η εξαγωγή της τετραγωνικής ρίζας. Γιατί, εγώ παραδείγματος χάριν θέλω, φυσικά, να ζήσω για να ικανοποιήσω όλη τη ζωική μου δυναμικότητα και όχι μόνο τη δυναμικότητα της λογικότητας που είναι το εικοστό απάνω κάτω μέρος, όλης της ζωτικότητάς μου. Τι ξέρει η λογική; Η λογική ξέρει μόνο εκείνο που ο χρόνος την έκανε να μάθει· (μπορεί να υπάρχουν μερικά πράγματα που δε θα τα μάθει ίσως ποτέ· δεν είναι παρηγορητικό, μα γιατί να μην το ομολογήσομε;) ενώ η ανθρώπινη φύση δρα συνολικά με όσες δυνάμεις έχει μέσα της, και

συνειδητά ή ασυνειδητά ζει ακόμα κι όταν ξεγελιέται. Υποψιάζομαι, κύριοι, πως με κοιτάζετε με οίκτο. Μου επαναλαμβάνετε πως ένας άνθρωπος μορφωμένος και εξελιγμένος, με μια λέξη, ένας άνθρωπος, όπως πρέπει να είναι ο άνθρωπος του μέλλοντος, δεν είναι δυνατό να επιθυμεί γιατί έτσι του κάπνισε, κάτι που μπορεί να τον βλάψει· πως είναι αξίωμα αυτό, είμαι απολύτως με τη γνώμη σας, είναι πραγματικά αξίωμα. Μα σας το ξαναλέω για εκατοστή φορά, υπάρχει μια περίπτωση, μια μόνη, που ο άνθρωπος μπορεί ξεπίτηδες, συνειδητά, να επιθυμεί κάτι το βλαβερό, το παράλογο, το εξωφρενικό μάλιστα· είναι όταν θέλει να έχει το δικαίωμα να επιθυμεί και το εξωφρενικό ακόμα, και να μην είναι υποχρεωμένος να επιθυμεί, μόνο εκείνο που είναι λογικό. Η πιο παράλογη ιδιοτροπία μπορεί, κύριοι, να είναι για τον άνθρωπο προτιμότερη απ' όλο τον κόσμο σε μερικές περιπτώσεις και μπορεί να είναι αυτή πιο ενδιαφέρουσα απ' όλα τα ωφελήματα, ακόμα και στην περίπτωση που πραγματικά μας βλάπτει, και είναι αντίθετη με τα σωστά συμπεράσματα της λογικής μας, γιατί όπως κι αν έχει, κρύβει μέσα της ό,τι μας είναι αγαπητότερο και σπουδαιότερο: την προσωπικότητα και την ατομικότητά μας. Μερικοί υποστηρίζουν, παραδείγματος χάριν, πως είναι πραγματικά το πολυτιμότερο πράγμα στον άνθρωπο η θέληση· μπορεί βέβαια όταν θέλει, να συμφωνήσει με τη λογική. Υπό τον όρο όμως να μην κάνει κατάχρηση. Είναι πολύ ωφέλιμο και κάποτε μάλιστα αξιέπαινο. Αλλά, πολύ συχνά, τις περισσότερες ίσως φορές, η θέληση κατά τρόπο μάλιστα πεισματικό, δε συμφωνεί καθόλου με τη λογική και... και... και... ξέρετε πως κι αυτό είναι επίσης ωφέλιμο και αξιέπαινο ακόμα; Κύριοι για να πούμε την αλήθεια, ο άνθρωπος δεν είναι κουτός. (Βέβαια, δε θα 'πρεπε να του το λέμε μόνο και μόνο γι' αυτό το λόγο: γιατί αν αυτός ήταν κουτός, ποιος τότε θα ήταν ο έξυπνος;) Αν δεν είναι όμως κουτός είναι φοβερά αχάριστος. Αχάριστος όσο που παίρνει. Νομίζω μάλιστα πως ο καλύτερος ορισμός του ανθρώπου είναι ο ακόλουθος: ον δίποδο και αχάριστο. Μα δεν είναι όλο αυτό. Αυτό δεν είναι ακόμα το μεγαλύτερό του ελάττωμα. Το μεγαλύτερό του ελάττωμα είναι η επίμονή του ανηθικότητα· επίμονη αφ' ότου έγινε ο κατακλυσμός, ως την εποχή μας. Η ανηθικότητα κι επομένως ο παραλογισμός: γιατί ξέρομε από χρόνια και χρόνια πως ο παραλογισμός μόνο από την ανηθικότητα γεννιέται. Δοκιμάσετε να ρίξετε μια ματιά στην ιστορία της ανθρωπότητας. Λοιπόν τι θα δείτε: — Μεγαλοπρέπεια; Ούτε λόγος! Και μόνο ο κολοσσός της Ρόδου, τι θαύμα! Γι' αυτό και με το δίκιο του ο Αναγιέβσκυ αναφέρει ότι μερικοί λένε πως τον έφτιασε άνθρωπος ενώ άλλοι υποστηρίζουν πως είναι έργο της φύσης. — Θα δείτε μπερδεμένα πράγματα: ούτε λόγος! Αφού είναι πολύ δύσκολο να εξακριβώσει κανένας ακόμα ποια ήταν η επίσημη στρατιωτική στολή και ποια η πολιτική των διαφόρων εποχών και τόπων όσο για τις άλλες ενδυμασίες, θα μπορούσε να σπάσει κανένας το κεφάλι του, χωρίς να βρει τίποτε. Κανένας ιστορικός δε θα τα 'βγαζε πέρα. — Θα δείτε μονοτονία; Ούτε λόγος! Αφού και σήμερα και άλλοτε και πάντα, πολέμους και μόνον πολέμους κάνουν τα έθνη αναμεταξύ τους. Παραδεχθείτε λοιπόν πως είναι μονοτονία και με το παραπάνω αυτό. Κοντολογίς, όλα μπορεί να λεχθούν για την παγκόσμια ιστορία: ακόμα κι εκείνα που θα μπορούσε να συλλάβει η πιο παράξενη φαντασία· μόνο αυτό δε θα μπορούσατε να πείτε: πως κυβερνά τον άνθρωπο η λογική. Με την πρώτη λέξη, κομπιάζετε· να μάλιστα τι συναντά κανείς κάθε φορά: Παρουσιάζονται πάντα στον κόσμο άνθρωποι, πολύ ηθικοί, πολύ φρόνιμοι, σοφοί και φιλόανθρωποι που θέτουν σαν σκοπό της ζωής τους, να γίνουν, αν μπορούν, φρόνιμοι και ηθικοί. Θα 'λεγες πως θέλουν να χρησιμέψουν σαν υπόδειγμα στο γείτονά τους, για να του αποδείξουν πως μπορεί πραγματικά να ζήσουμε σαν άνθρωποι ηθικοί και φρόνιμοι. Μα τι γίνεται κατόπιν; είναι γεγονός αποδειγμένο, πως αργά ή γρήγορα, πολλοί απ' τους φιλόανθρωπους αυτούς στο τέλος της ζωής τους διαψεύδουν τον εαυτό τους, κι αφήνουν από πίσω τους ανέκδοτα πολύ επιλήψιμα κάποτε. Σας ρωτώ τώρα: τι μπορεί να περιμένομε από τον άνθρωπο, από το ον αυτό το προικισμένο με τόσο παράξενες ιδιότητες; Σκεπάστε τον με πλούτη, πνίξετέ τον στην ευτυχία· ενισχύστε τον όσο θέλετε χρηματικά για να μην κάνει τίποτε άλλο παρά να κοιμάται, να τρώει γλυκίσματα και να προλέγει το σταμάτημα της παγκόσμιας ιστορίας, και τότε ακόμα ο άνθρωπος, από αχαριστία και μοχθηρία θα κάνει ατιμίες. Θα ριψοκινδυνέψει να χάσει τα γλυκίσματά του, και θα επιθυμήσει ξεπίτηδες ουτοπίες που θα μπορούσαν να τον καταστρέψουν, πράγματα παράλογα και ανώφελα, μόνο και μόνο για να προσθέσει σ' αυτή τη θετική φρονιμάδα κάποιο στοιχείο της φαντασίας του, καταστρεπτικό.

Θέλει, με κάθε τρόπο, να διατηρήσει τα χιμαιρικά του όνειρα, την συνηθισμένη του κουταμάρα, για

μόνο το σκοπό (σα να 'ταν αυτό πολύ αναγκαίο) να μείνουν οι άνθρωποι, άνθρωποι και όχι πιάνο που τα παίζουν οι νόμοι της φύσης. Μα δεν είναι αυτό όλο: ακόμα και στην περίπτωση που θα ήταν πραγματικά σαν πιάνο μονάχα, αν δεν του το αποδεικνύατε με τις φυσικές και μαθηματικές επιστήμες, πάλι δε θα φρονίμευε, το εναντίον θα 'κανε κάτι, για να κάνει του κεφαλιού του, όπως λεν από αχαριστία μονάχα. Και στην περίπτωση που δε θα μπορούσε να το κάνει, θα φανταζόταν την καταστροφή και το χάος, θα φανταζόταν κάθε είδους πόνους και θα 'κανε ακόμα του κεφαλιού του! Θα βλαστημούσε όλο τον κόσμο, κι επειδή μόνο ο άνθρωπος μπορεί να βλαστημήσει (είναι προνόμιο που τον ξεχωρίζει από τ' άλλα ζώα) θα κατάληγε και χωρίς τη βλαστήμια, δηλαδή θα πειθόταν, πως είναι άνθρωπος και όχι πιάνο! Αν μου πείτε πως όλα αυτά θα τα προέβλεπε ο πίνακας, το χάος, το σκοτάδι και τη βλαστήμια, σας λέγω πως και μόνο να προσπαθήσει κανείς να τα κανονίσει προκαταβολικά, θα σταματήσει και θα του φύγει το μυαλό· μα στην περίπτωση αυτή ο άνθρωπος θα γινόταν τρελός ξεπίτηδες, μόνο και μόνο για να μην είναι λογικός, και για να κάνει ότι του καπνίσει! Το πιστεύω αυτό και εγγυώμαι, γιατί στο κάθε τι που κάνει ο άνθρωπος προσπαθεί ακριβώς ν' αποδείξει στον εαυτό του πως είναι άνθρωπος κι όχι νευρόσπαστο. Ύστερα απ' αυτό μπορούμε να μην υποστηρίξομε και να μην υπερηφανευόμαστε πως τίποτ' απ' όλα αυτά δεν υπάρχει και πως η θέληση εξαρτάται, δεν ξέρω κι εγώ από τι.

Θα μου φωνάξετε (αν μου κάνετε ακόμα αυτή την τιμή) πως κανένας δε μας αφαιρεί την ελευθερία μας· και πως προσπαθούμε να οργανώσουμε τη ζωή του ανθρώπου έτσι, που κι αυτή η θέλησή του, η ατομική του θέληση, να εναρμονίζεται με τα λογικά του συμφέροντα, με τους φυσικούς νόμους και με τα μαθηματικά.

Ε! κύριοι! ποια θέληση λοιπόν θα 'χω, όταν φτάνομε στον πίνακα μόνο, στην αριθμητική και στο «δυο και δυο κάνουν τέσσερα»; Είτε θέλω λοιπόν, είτε δε θέλω «δυο και δυο κάνουν τέσσερα». Είναι θέληση αυτό;

ΙΧ

Κύριοι, αστειεύομαι, είναι αλήθεια, και το ξέρω κι ο ίδιος πως δεν τα καταφέρνω καλά, μα δεν πρέπει να βλέπετε σ' όλα την αστειότητα. Μπορεί και να τρίζω τα δόντια μου, αστειευόμενος. Κύριοι, τα ερωτήματα αυτά με βασανίζουν: ξεκαθαρίστε τα μου. Σεις παραδείγματος χάριν, θέλετε να κάνετε να πετάξει από πάνω του ο άνθρωπος τις παλιές του συνήθειες και θέλετε να διορθώσετε τη θέλησή του, σύμφωνα με τις απαιτήσεις της επιστήμης και της λογικής. Μα πως το ξέρετε ότι είναι όχι μόνο δυνατό, αλλά και αναγκαίο ακόμα, να το αλλάξετε; Πώς το συμπεραίνετε ότι οι ανθρώπινες επιθυμίες έχουν ανάγκη να διορθωθούν κατ' αυτόν τον τρόπο; Με μια λέξη, πως ξέρετε αν μια τέτοια διόρθωση θα 'ταν ωφέλιμη στον άνθρωπο; Και για να το πω όλο· γιατί έχετε την πεποίθηση πως θα 'ταν πάντα ωφέλιμο στον άνθρωπο να μην πάει ενάντια στο λογικό του συμφέρον, το πραγματικό, το εγγυημένο από τα επιχειρήματα της λογικής και της αριθμητικής, και πως αυτό πρέπει να είναι νόμος για την ανθρωπότητα; Αυτό είναι μια υπόθεση μας μόνο. Ας παραδεχτούμε, πως είναι και νόμος της λογικής· είναι αυτός για την ανθρωπότητα; Θα νομίζετε ίσως, κύριοι, πως είμαι τρελός. Συμφωνώ: ο άνθρωπος είν' ένα ζώο, προ πάντων δημιουργικό, που είναι καταδικασμένο να βαδίζει προς κάποιο σκοπό κατά πολύ συνειδητό τρόπο, και να 'ναι όπως ο μηχανικός, δηλαδή ν' ανοίγει ένα δρόμο αιώνια και ακατάπαυστα, αδιάφορο σε ποια κατεύθυνση. Μα τι θέλετε, ίσως του 'ρχεται καμιά φορά η επιθυμία να λοξοδρομήσει, γιατί' είναι ακριβώς καταδικασμένος ν' ανοίξει ένα δρόμο· κι ακόμα γιατί όσο κουτός και να 'ναι γενικά ο άνθρωπος της δράσης, ο πρακτικός άνθρωπος, του 'ρχεται καμιά φορά στο κεφάλι πως ο δρόμος τελειώνει πάντα κάπου· πως το κυριότερο δεν είναι να μάθει που ο δρόμος πηγαίνει, αλλά να τον κάνει να τραβήξει μπρος, και πως το φρόνιμο παιδί δεν εγκαταλείπει το επάγγελμα του μηχανικού και δεν ρίχνεται στην ολέθρια τεμπελιά, που είναι καθώς ξέρομε, η μητέρα κάθε διαφθοράς. Ο άνθρωπος αγαπά να χτίζει και να χαράζει δρόμους, αυτό είναι αναμφισβήτητο. Μα γιατί ν' αγαπά μέχρι τρέλας και την καταστροφή, το χάος; πείτε μου το λοιπόν! Πάνω σ' αυτό επιθυμώ να πω κι εγώ δυο λόγια, ξεχωριστά. Αν αγαπά τόσο την καταστροφή και το χάος (είναι αναμφισβήτητο πως τ' αγαπά κάποτε μάλιστα πολύ) μήπως είναι γιατί εξ ενστίκτου φοβάται ότι θα φτάσει στο σκοπό, και ότι θα τελειώσει το οικοδόμημα που άρχισε; Που ξέρετε; Ίσως να μην αγαπά το οικοδόμημα παρά μόνο από μακριά, μα καθόλου από κοντά· ίσως να θέλει μόνο να το φτιάσει μα όχι και να το κατοικήσει· να το εγκαταλείψει μόνο στα οικιακά ζώα: στα μυρμήγκια, τα πρόβατα και τ' άλλα. Τα μυρμήγκια έχουν εντελώς διάφορο γούστο. Έχουν ένα οικοδόμημα καταπληκτικό στο είδος του, ακατάστρεφτο: τη μυρμηγκοφωλιά.

Τα αξιοσέβαστα μυρμήγκια άρχισαν από τη μυρμηγκοφωλιά και θα τελειώσουν ασφαλώς εκεί, πράγμα που τους περιποιεί μεγάλη τιμή για την επιμονή τους και το θετικό τους πνεύμα. Ο άνθρωπος όμως είναι επιπόλαιο πλάσμα, ανισόρροπο και ίσως όπως ο παίχτης του ζατρκιού, αγαπά μόνο το παίξιμο και όχι το σκοπό του παιχνιδιού. Και ποιος ξέρει (δεν μπορούμε ν' απαντήσομε) ίσως ο σκοπός στον οποίο τείνει η ανθρωπότητα να είναι μόνο το ακατάπαυστο παίξιμο, με άλλα λόγια· ενδιαφέρεται μόνο για την ίδια τη ζωή κι όχι για το σκοπό της που δεν είναι άλλο βέβαια παρά το δυο και δυο κάνουν τέσσερα, δηλαδή ένας τύπος. Μα δυο και δυο κάνουν τέσσερα αυτό δεν είναι πια η ζωή, κύριοι, είναι το αρχίνισμα του θανάτου. Άλλωστε ο άνθρωπος φοβήθηκε πάντα αυτό το δυο και δυο κάνουν τέσσερα, και το φοβάμαι κι εγώ ακόμα. Ας παραδεχτούμε πως ο άνθρωπος άλλο δεν κάνει παρά ν' αναζητεί το δυο και δυο κάνουν τέσσερα· διασχίζει ωκεανούς, ριψοκινδυνεύει τη ζωή του στα ψαξίματά του, μα το να βρει κάτι πραγματικά φοβάται, φοβάται στα γερά. Καταλαβαίνει πως όταν θα το 'βρει δε θα 'χει πια τίποτε άλλο να ζητήσει. Οι εργάτες σαν αποτελειώσουν τη δουλειά τους, παίρνουν τουλάχιστον χρήματα, πάνε στο καπηλειό και έπειτα ψάχνουν πάλι για δουλειά. Και να, βρίσκουν για άλλες έξη μέρες. Μα ο άνθρωπος που θα πάει; Ναι, βλέπει κανείς πως αρχίζει να στενοχωριέται, όταν φτάνει το σκοπό του. Αγαπά το πως να τον φτάσει μα όχι και να τον φτάσει, ολότελα. Αυτό βέβαια είναι παράξενο. Με μια λέξη ο άνθρωπος είναι παράξενα καμωμένος. Χωρίς άλλο κάτι το αστείο υπάρχει μέσα σ' όλ' αυτά. Μα δυο και δυο κάνουν τέσσερα, αυτό είναι ανυπόφορο πράγμα. Δυο και δυο κάνουν τέσσερα! Μα κατά τη γνώμη μου, κύριοι είναι αυθάδεια. Δυο και δυο κάνουν τέσσερα, μοιάζει με κάποιον αυθάδη που στέκεται στη μέση του δρόμου,

με τα χέρια στη μέση και σου τον φράζει, σε προκαλεί. Συμφωνώ, δυο και δυο κάνουν τέσσερα, είναι έξοχο πράγμα: μα για να το θαυμάσω, όχι! Λοιπόν! δυο και δυο κάνουν πέντε, είναι καμιά φορά πιο χαριτωμένο αυτό.

Γιατί ως τόσο είμαστε πεπεισμένοι με τόση βεβαιότητα κι επισημότητα, πως ο άνθρωπος έχει μόνο ανάγκη από κείνο που είναι κανονικό και θετικό, και πως μόνο η ευτυχία είναι χρήσιμη για τον άνθρωπο; Δεν κάνει τάχα λάθος η λογική όσον αφορά τις χρησιμότητες; Λέτε πως ο άνθρωπος αγαπά την ευτυχία μόνο; Μα ίσως ν' αγαπά άλλο τόσο και τον πόνο; Και ίσως ο πόνος να του είναι τόσο χρήσιμος όσο κι η ευτυχία. Λοιπόν ο άνθρωπος αγαπά τον πόνο, με πάθος, είναι γεγονός αυτό. Εδώ είναι περιττό ν' ανατρέξουμε στην παγκόσμια ιστορία. Ρωτήστε τον εαυτό σας, αν είσαστε άνθρωπος κι αν έχετε ζήσει οπωσδήποτε. Όσο για μένα το βρίσκω αδιάντροπο μάλιστα, ν' αγαπά κανείς μόνο την καλοπέραση. Κακό ή καλό δεν ξέρω, μα είναι ευχάριστο να σπάσει κανείς καμιά φορά κάτι. Δεν είμαι βέβαια ο μοναδικός σημαιοφόρος του πόνου, μα δεν επιμένω άλλο τόσο και στην καλοπέραση, θέλω να κάνω το καπρίτσιο μου και να μην επεμβαίνει κανείς σ' αυτό. Ξέρω πως ο πόνος δεν μπαίνει στα κωμειδύλλια, παραδείγματος χάριν. Σ' ένα κρυσταλλένιο παλάτι, είναι απαράδεχτος: ο πόνος είναι αμφιβολία, άρνηση, και πως ν' αμφιβάλλει κανένας μέσα σ' ένα κρυσταλλένιο παλάτι; Και όμως, είμαι βέβαιος πως ο άνθρωπος ποτέ δε θ' αποκηρύξει τον αληθινό πόνο, την καταστροφή και το χάος. Ο πόνος; Μα είναι και η μόνη αιτία της συνείδησης. Αν και σας δήλωσα στην αρχή, πως κατά τη γνώμη μου, η συνείδηση είναι για τον άνθρωπο το πιο μεγάλο δυστύχημα, ξέρω ωστόσο πως ο άνθρωπος την αγαπά και δε θα την αλλάξει με καμιά άλλη ευχαρίστηση. Η συνείδηση παραδείγματος χάριν στέκεται πολύ πιο πάνω από τα δυο και δυο κάνουν τέσσερα.

Ύστερ' από το δυο και δυο κάνουν τέσσερα, χωρίς άλλο δε μένει πια τίποτε, όχι μόνο να κάνομε, μα και να γνωρίσουμε τις πέντε μας αισθήσεις και να βυθιστούμε στην έκσταση. Λοιπόν, και με τη συνείδηση έχομε το ίδιο αποτέλεσμα, δηλαδή, δε μένει πια τίποτε να κάνομε, εκτός από του να μαστιγωνόμαστε καμιά φορά· ζωντανεύει κι αυτό τον άνθρωπο. Κι όσο οπισθοδρομικό και να 'ναι, κάτι αξίζει κι αυτό, παρά το τίποτε.

X

Πιστεύετε πως το κρυσταλλένιο παλάτι είναι διαπαντός ακατάστρεφτο, δηλαδή πως δεν μπορεί να το κοροϊδέψει κανείς δείχνοντάς του τη γλώσσα, ούτε να το μουντζώσει στα κρυφά; Λοιπόν, όσο για μένα, φοβούμαι αυτό το οικοδόμημα, ίσως γιατί είναι κρυσταλλένιο και διαπαντός ακατάστρεφτο και γιατί ούτε και στα κρυφά δεν μπορεί να του δείξει κανείς τη γλώσσα.

Να, προσέχετε: στη θέση του παλατιού ας υποθέσουμε ένα κοτέτσι και πως βρέχει, είναι πολύ πιθανόν να μπω μέσα στο κοτέτσι για να μη βραχώ μα δε θα πάρω ποτέ το κοτέτσι για ένα παλάτι, από ευγνωμοσύνη, επειδή με προστάτεψε στη βροχή. Γελάτε. Λέτε μάλιστα πως σε μια τέτοια περίπτωση κοτέτσι και παλάτι είναι το ίδιο. Ναι, θ' απαντήσω, αν ζει κανείς μόνο για να μη βρέχεται.

Μα τι να κάνω αν μου μπήκε στο κεφάλι πως δε ζω μόνο γι' αυτό, και πως αν πρέπει να ζήσω είναι προτιμότερο να ζήσω σ' ένα παλατάκι; Είναι η επιθυμία μου, η θέλησή μου. Θα το βγάλετε από μέσα μου μόνον όταν αλλάξετε τη θέλησή μου. Λοιπόν, αλλάξετέ μου την, μαγέψετε με με κάτι άλλο, δώστε μου ένα άλλο ιδανικό. Μα προς το παρόν δεν θα πάρω ένα κοτέτσι για παλάτι.

Ας παραδεχτούμε μάλιστα πως το κρυσταλλένιο παλάτι είναι μια ψευτιά, πως σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους δεν πρέπει να υπάρχει, πως το ανακάλυψα μόνο από την κουταμάρα μου, και γιατί το λένε κάτι ανόητες συνήθειες της γενιάς μας. Μα τι με νοιάζει αν δεν υπάρχει πραγματικά; Δεν είναι το ίδιο πράγμα τη στιγμή που υπάρχει στις επιθυμίες μου, ή καλύτερα πως υπάρχει τόσο όσο υπάρχουν κι οι επιθυμίες μου; Ίσως να γελάτε πάλι; Γελάστε λοιπόν. Θα δεχτώ όλους τους σαρκασμούς και πάλι δε θα πω πως χόρτασα, αν πεινώ. Ξέρω ωστόσο πως δε θα ησυχάσω με μια υπόσχεση και μ' ένα επ' άπειρον παροδικό μηδενικό, μόνο και μόνο γιατί υπάρχει σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους και γιατί υπάρχει πραγματικά. Δε θα πιστέψω πως ικανοποιήθηκαν όλες οι επιθυμίες μου επειδή έχω ένα κτίριο, στέμμα των επιθυμιών μου, ένα μεγάλο οίκο πληροφοριών, με δωμάτια για νοικάρηδες φτωχούς, με συμβόλαια για χίλια χρόνια, κι αν θέλετε μάλιστα και με την επιγραφή του οδοντίατρου Βάγκενχαϊμ. Εκμηδενίστε τις επιθυμίες μου, σβήστε το ιδανικό μου, δείξετέ μου κάτι καλύτερο και θα σας ακολουθήσω. Θα μου πείτε ίσως πως θέλετε να μιλήσουμε γι' αυτό, μα στην περίπτωση αυτή θα σας απαντήσω κατά τον ίδιο τρόπο. Συζητούμε σοβαρά, αν δεν θέλετε να με τιμήσετε με την προσοχή σας, δε θα σας παρακαλέσω. Έχω το υπόγειό μου.

Όσο που θα ζω και θα επιθυμώ, να μου ξεραθεί το χέρι αν φέρω το παραμικρό τούβλο για ένα τέτοιο κτίριο. Μη δώσετε σημασία πως αποκήρυξα προ ολίγου το παλάτι μόνο και μόνο γιατί δεν μπορεί κανένας να του δείξει τη γλώσσα. Ίσως θύμωσα μόνο, γιατί ανάμεσα σ' όλα σας τα κτίρια, δεν υπάρχει ως τώρα ούτε ένα που να μην μπορεί να του δείξει κανένας τη γλώσσα. Το εναντίον θα άφηνα να μου την κόψουν και θα 'λεγα κι ευχαριστώ, αν κατόρθωναν να με κάνουν να μη θέλω ποτέ να τη βγάλω έξω. Τι μ' ενδιαφέρει ότι θα μπορέσουν να κανονίσουν έτσι τα πράγματα ώστε να μένομε ευχαριστημένοι έχοντας κτίρια; Γιατί να 'μαι ζημιωμένος έχοντας τέτοιες επιθυμίες; Επειδή τάχα είμαι φτιασμένος για να φτάσω μόνο στο συμπέρασμα πως ο οργανισμός μου δεν είναι τίποτα άλλο από μια απάτη; Αυτός να 'ναι ο σκοπός; Δεν το πιστεύω.

Έπειτα, ξέρετε, είμαι βέβαιος πως εμείς που κατοικούμε στα υπόγεια, είναι ανάγκη να μας κρατούν σαν μαντρόσκυλα, καλά δεμένους. Γιατί μολονότι είμαστε ικανοί να μείνομε σαράντα χρόνια στην τρύπα μας χωρίς να πούμε λέξη, ως τόσο όταν βγούμε στο φως της μέρας, μιλούμε ακατάπαυστα...

XI

Τέλος, κύριοι, καλύτερα θα 'ταν να μην κάνει κανείς τίποτα! Η συνειδητή αδράνεια αξίζει περισσότερο! Λοιπόν ζήτω το υπόγειο! Είπα πως φθονώ τρομερά τον θετικό άνθρωπο, μα έτσι όπως τον βλέπω, δεν θέλω να 'μουν τέτοιος, αν και δεν μπορώ να μην τον φθονώ! Όχι! Όχι! όπως κι αν έχει το υπόγειο είναι προτιμότερο! Εκεί θα ήταν δυνατό τουλάχιστον... Ε! μα λέω ψέματα πάλι! Λέω ψέματα γιατί ξέρω όπως δυο και δυο κάνουν τέσσερα, ότι δεν είναι προτιμότερο το υπόγειο, αλλά κάτι εντελώς διαφορετικό, κάτι που το λαχταρώ μ' όλη μου την καρδιά και δεν το βρίσκω. Στο διάβολο το υπόγειο!

Να μάλιστα τι θα 'ταν προτιμότερο ακόμα: αν πίστευα ο ίδιος και τόσο δα σε ό,τι έγραψα. Σας ορκίζομαι κύριοι, πως δεν πιστεύω ούτε σε μια, μα ούτε σε μια λέξη από κείνα που έγραψα. Ή καλύτερα ίσως να πιστεύω μα συγχρόνως χωρίς να ξέρω το γιατί, καταλαβαίνω και υποπτεύομαι πως λέω ψέματα σαν οδοντογιατρός της άμαξας.

«Μα τότε, γιατί τα γράψατε όλ' αυτά;» θα μου πείτε.

Αν όμως σας έκλεινα σαράντα ολόκληρα χρόνια, χωρίς να κάνετε τίποτα, κι ερχόμουν να σας βρω στο τέλος του χρονικού αυτού διαστήματος, στο υπόγειό σας, για να μάθω τι γενίκατε; Μπορούμε ν' αφήσουμε έναν άνθρωπο μονάχο σαράντα χρόνια χωρίς καμιά ασχολία;

«Δεν είναι ντροπή, δεν είναι εξευτελισμός; — θα μου πείτε ίσως κουνώντας το κεφάλι περιφρονητικά. — Διψάτε τη ζωή και όμως λύνετε τα ζωτικά ζητήματα με κάτι ασυναρτησίες λογικές. Πόσο είναι ενοχλητικές, πόσο είναι αυθάδεις οι επικρίσεις σας, και πόσο τις φοβόσαστε! Λέτε κουταμάρες και μένετε ευχαριστημένοι. Βρίζετε και όμως φοβάστε διαρκώς, και ζητάτε συγγνώμη. Πιστεύετε πως δε φοβάστε τίποτε, και συγχρόνως ζητάτε την επιδοκιμασία μας. Πιστεύετε πως τρίζετε τα δόντια σας και κάνετε συγχρόνως επίδειξη πνεύματος, για να μας κάνετε να γελάσουμε. Ξέρετε, τα λογοπαίγνιά μας δεν είναι έξυπνα, μα είσαστε κατενθουσιασμένος φαίνεται για τη φιλολογική τους αξία. Σας συνέβηκε ίσως να υποφέρετε πραγματικά, μα δε σέβεστε καθόλου τους πόνους σας. Υπάρχει μέσα σας αλήθεια, μα δεν υπάρχει αγνότητα. Από μια μικροπρεπή ματαιοδοξία επιδείχνετε την αλήθειά σας... Θέλετε πραγματικά να πείτε κάτι, μα κρύβετε την τελευταία σας λέξη από φόβο, γιατί δεν έχετε το θάρρος να την προφέρετε· έχετε μόνον μιαν αναντρη αναίδεια. Καμαρώνετε πως είσαστε ευσυνείδητος, μα τρικλίζετε, γιατί μολονότι η εξυπνάδα σας δουλεύει, η καρδιά σας είναι μαραμμένη από τη διαστροφή των αισθήσεων. Και χωρίς αγνή καρδιά δεν μπορεί να υπάρξει τέλεια και δίκαιη συνείδηση. Και τι ενοχλητικά που επιμένετε! Ψέματα στα Ψέματα!

Πόσο ζητάτε να επιβληθείτε! Τι μορφασμούς που κάνετε!».

Εννοείται ότι εγώ καταλαβαίνω τώρα τα λόγια σας. Το κατόρθωσα γιατί ήμουν στο υπόγειο. Σαράντα ολόκληρα χρόνια άκουγα τα λόγια σας από τη χαραμάδα του πατώματος. Τα κατάλαβα μόνος μου μη έχοντας τίποτα άλλο να κάνω. Δεν είναι καταπληκτικό που τα 'μαθα απ' έξω, και που πήραν φιλολογική φόρμα.

Μα σ' αλήθεια, είσαστε τόσο εύπιστοι να φαντασθείτε πως πρόκειται να τα τυπώσω όλ' αυτά, και να αφήσω κατόπιν να τα διαβάσετε; Να κι έν' άλλο πρόβλημα για μένα: γιατί αλήθεια να σας φωνάξω με το όνομα «Κύριοι»; γιατί ν' απευθυνθώ σ' εσάς, σαν να 'σασταν πραγματικά αναγνώστες; Δεν πρέπει να τυπώνονται, ούτε να επιτρέπουν να διαβάζονται τέτοιες ομολογίες, όπως αυτές που σκοπεύω να κάνω.

Τουλάχιστον εγώ δεν είμαι τόσο βέβαιος γι' αυτά που γράφω και ούτε το βρίσκω αναγκαίο να είμαι. Μα βλέπετε έχω φαντασία στο κεφάλι και θέλω με κάθε τρόπο να την ικανοποιήσω.

Να τι τρέχει:

Στις αναμνήσεις κάθε ανθρώπου υπάρχουν πράγματα που δεν τα εμπιστεύεται σ' όλο τον κόσμο, μα μόνο στους φίλους του. Υπάρχουν άλλα που δεν τα εμπιστεύεται στους φίλους του, και μόλις τα λέγει στον εαυτό του γι' αυτό στα κρυφά. Και τέλος υπάρχουν κι εκείνα που ο άνθρωπος, φοβάται να τα ομολογήσει στον ίδιο του τον εαυτό κι αυτού του είδους τα πράγματα μαζεύονται σε αρκετά μεγάλη ποσότητα σε κάθε άνθρωπο καθώς πρέπει. Όσο μάλιστα είναι πιο καθώς πρέπει ο άνθρωπος, τόσο και περισσότερα πρέπει να 'χει απ' αυτά τα πράγματα. Για μένα τουλάχιστον, είναι λίγος καιρός τώρα που απεφάσισα να θυμηθώ μερικές μου περασμένες περιπέτειες, που έως σήμερα τις απέφευγα πάντοτε, με κάποια ανησυχία μάλιστα. Μα τώρα όχι μόνο τις θυμάμαι αλλά και αποφασίζω να τις γράψω ακόμα, ακριβώς γιατί θέλω να δοκιμάσω αν μπορεί να 'ναι κανένας ολότελα ειλικρινής στον εαυτό του και να μην φοβάται την αλήθεια. Μια παρατήρηση σ' αυτό: Ο Χάινε διατείνεται πως οι αληθινές αυτοβιογραφίες είναι σχεδόν αδύνατες και πως ο άνθρωπος λέγει πάντα ψέματα όταν πρόκειται για τον εαυτό του. Κατά τη γνώμη του, ο Ρουσσώ, παραδείγματος χάριν, είτε χωρίς άλλο ψέματα στις εξομολογήσεις του και μάλιστα ξεπίτηδες, από ματαιοδοξία. Είμαι βέβαιος πως ο Χάινε έχει δίκιο. Καταλαβαίνω πολύ καλά πως είναι δυνατό καμιά φορά, μόνο όμως από ματαιοδοξία να κατηγορείς τον εαυτό σου για εγκλήματα, και αντιλαμβάνομαι πολύ καλά, τι είδους μάλιστα ματαιοδοξία μπορεί να 'ναι αυτή. Μα ο Χάινε έκρινε έναν άνθρωπο που εξομολογιότανε μπροστά στο κοινό. Εγώ γράφω μόνο για τον εαυτό μου και δηλώνω μια για πάντα, πως αν γράφω σα ν' απευθύνομαι στους αναγνώστες, το κάνω γιατί έτσι γράφω πιο εύκολα. Είμ' ένας τύπος μόνο, ένας απλός τύπος. Όσο για αναγνώστες, δε θα 'χω ποτέ. Το έχω πια δηλώσει...

Δε θέλω να δυσκολευτώ από τίποτε γράφοντας τις Αναμνήσεις μου. Δεν θα κρατήσω ούτε τάξη ούτε σύστημα. Θα γράψω εκείνα που θα θυμηθώ...

Μα να παραδείγματος χάριν, που αυτή η λέξη μπορεί να γεννήσει το ερώτημα: «Αν δε λογαριάζετε πραγματικά τους αναγνώστες, γιατί λοιπόν βάζετε στον εαυτό σας και γραπτούς μάλιστα, τέτοιους όρους, δηλαδή πως δε θα έχετε ούτε σύστημα, ούτε τάξη, πως θα γράψετε εκείνα που θα θυμηθείτε κλπ. κλπ.; Γιατί δίνετε εξηγήσεις; Γιατί δικαιολογείστε;

Τι ν' απαντήσω σ' αυτό;

Υπάρχει άλλωστε εδώ ολόκληρη ψυχολογία. Μπορεί να είμαι απλούστατα άναντρος. Μπορεί ακόμα να φαντάζομαι ξεπίτηδες πως βρίσκομαι μπροστά στο κοινό μόνο και μόνο για να δείξω περισσότερη ευπρέπεια όσο που θα γράφω. Μπορεί να υπάρχουν χίλιοι λόγοι.

Μα σταθείτε, είναι κι αυτό: γιατί και για ποιο πράγμα σ' αλήθεια θέλησα να γράψω; Αφού δεν επρόκειτο για το κοινό, θα μπορούσε να τα 'χει κανείς στο νου του χωρίς να τ' αράδιαζε στο χαρτί.

Ναι, μα στο χαρτί είναι πιο επίσημο το πράγμα. Υπάρχει σ' αυτό κάτι το επιβλητικό· είναι κανείς αυστηρότερος στον εαυτό του, δουλεύει το ύφος του. Ακόμα, γράφοντας ίσως θα νοιώσω πραγματικά κάποια ανακούφιση. Σήμερα παραδείγματος χάριν, μια παλιά ανάμνηση βαραίνει πάνω μου ξεχωριστά. Μου ξανάρθε πολύ καθαρή τώρα τελευταία, κι έμεινε από τότε μέσα μου σαν ένα μουσικό μοτίβο που θέλει να βγει. Και όμως πρέπει να το πετάξω από πάνω μου. Τέτοιες αναμνήσεις έχω ένα σωρό. Μα είναι στιγμές που κάποια απ' αυτές ξεκαθαρίζεται, βαραίνει πάνω μου περισσότερο, και νομίζω, δεν ξέρω γιατί, πως αν την έγγραφα, θα ξαλάφρωνα. Γιατί λοιπόν να μη δοκιμάσω.

Τέλος στεναχωρούμαι· δεν κάνω ποτέ τίποτε. Το γράψιμο είναι γενικά μια οπωσδήποτε εργασία. Λένε πως με την εργασία ο άνθρωπος γίνεται καλός και τίμιος. Λοιπόν, να πούμε και τυχερός.

Σήμερα χιονίζει, χιόνι σχεδόν αναλυμένο, κίτρινο, θολό. Χτες χιόνιζε πάλι. Επίσης τις τελευταίες

αυτές μέρες. Μου φαίνεται πως ήταν η αφορμή το λιωμένο χιόνι, για να θυμηθώ την ιστοριούλα αυτή, που δε θέλει να φύγει από το νου μου.

Λοιπόν! ας γράψομε ένα διήγημα για το αναλυωμένο χιόνι.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Όταν από τα σκοτάδια της πλάνης
κατόρθωσα να σε πείσω
ν' ανασύρεις την καταβαραθρωμένη
ψυχή σου,
όταν τσακισμένη απ' τον πόνο,
στριφογύριζες τα χέρια και καταριόσουν
τη διαφθορά που σ' έζωνε,
όταν τιμωρώντας με την ανάμνηση,
την ξεχασιάρα σου συνείδηση,
μου διηγήθηκες όλα όσα έγιναν
πριν από μένα,
κι' άξαφνα, κρύβοντας το πρόσωπο
από ντροπή και φρίκη
ξέσπασες σε κλάματα,
αγαναχτισμένη, αναστατωμένη κ.λ.π.

ΝΕΚΡΑΣΣΩΦ

Την εποχή εκείνη ήμουν απάνω-κάτω είκοσι τεσσάρων χρονών. Η ζωή μου ήταν θλιβερή, άτακτη και μοναχική σαν άγριου ζώου. Δεν έβλεπα κανένα, απόφευγα μάλιστα να μιλήσω, κι όλο αποτραβιόμουν στη γωνιά μου. Στο γραφείο, στο υπουργείο, προσπαθούσα να μη βλέπω κανένα και ξεχώριζα καλά πως οι συνάδελφοί μου, όχι μόνο μ' έπαιρναν για κανένα παράξενο άνθρωπο, μα θαρρώ πως με κοίταζαν μάλιστα με αηδία. Κι ερχόταν στο μυαλό μου: γιατί τάχα μόνο εμένα κοιτάζουν με αηδία; Ένας συνάδελφος στο γραφείο είχε πρόσωπο αντιπαθητικό, βλογιοκομμένο, κι έμοιαζε ακόμα με ληστή. Μου φαίνεται πως δε θα μπορούσα να κοιτάξω κανένα αν είχα ένα τέτοιο φριχτό πρόσωπο. Κάποιος άλλος φορούσε μια στολή πολύ παλιά και βρωμερή. Ωστόσο κανένας απ' αυτούς τους κυρίους δεν στενοχωριόταν διόλου — ούτε για την παλιά στολή, ούτε για το πρόσωπο, ούτε για την εντύπωση που προξενούσε. Ούτε ο ένας, ούτε ο άλλος δεν φανταζόταν πως θα μπορούσε να τους κοιτάξει κανένας με αηδία. Άλλωστε, κι αν το φανταζότανε, δε θα 'διναν ούτε και σ' αυτό σημασία, φτάνει μόνο να μην ήταν κανένας προϊστάμενος. Τώρα καταλαβαίνω καλά, πως επειδή ο φοβερός μου εγωισμός μ' έκανε να έχω μεγάλη απαίτηση από τον εαυτό μου, τον κοιτούσα πολλές φορές τόσο δυσανεστήμενος, που τον αηδίαζα και στο μυαλό μου είχα δικό μου τρόπο, που κοίταζα τον καθένα. Εγώ, παραδείγματος χάριν, σιχαινόμουν το πρόσωπό μου, το 'βρισκα αποτρόπαιο, κι ανακάλυπτα μάλιστα σ' αυτό, κάποια έκφραση αναντρίας, για τούτο, κάθε φορά που πήγαινα στο γραφείο έβαζα όλα μου τα δυνατά για να πάρω στάση πολύ ανεπιτήδευτη, μήπως και θεωρηθώ χωριάτης, και μήπως το πρόσωπό μου δεν δείχνει τόση ευγένεια όση θα έπρεπε. «Τόσο το χειρότερο που 'ναι το πρόσωπό μου άσκημο, έλεγα, φτάνει μόνο να έχει μια έκφραση ιπποτική, να 'ναι εκφραστικό και προ πάντων πολύ έξυπνο». Ήμουν όμως υπερβέβαιος και υπόφερα γι' αυτό, το πρόσωπό μου δεν μπορούσε να εκφράσει όλες αυτές τις τελειότητες. Και το χειρότερο ήταν πως το έβρισκα, χωρίς αμφιβολία, κουτό. Ως τόσο θα 'μουν ευχαριστημένος αν είχα κι εξυπνάδα μόνο. Τόσο πολύ που θα δεχόμουν να 'ναι η έκφρασή μου χωριάτικη, αν έδειχνε τουλάχιστον μαζί μ' αυτό και μια μεγάλη εξυπνάδα.

Αντιπαθούσα, εννοείται, όλους τους υπαλλήλους του γραφείου μου, από τον πρώτο ως τον τελευταίο, και τους περιφρονούσα, όλους, μ' από την άλλη μεριά, θαρρούσες πως τους φοβόμουν κι όλας. Νόμιζα μάλιστα πως ήταν ανώτεροί μου. Αυτό μου ερχόταν ξαφνικά. Πότε τους περιφρονούσα πότε τους έκρινα ανώτερους μου. Ένας μορφωμένος καθώς πρέπει άνθρωπος δεν μπορεί να είναι εγωιστής, χωρίς να έχει μια υπερβολική απαίτηση από τον εαυτό του και χωρίς να τον περιφρονεί μέχρι μίσους σε μερικές στιγμές. Μα είτε τον περιφρονούσα, είτε τον θαύμαζα, χαμήλωνα σχεδόν πάντα τα μάτια μπροστά σε κάθε καινούριο άνθρωπο που γνώριζα. Έκανα μάλιστα και πειράματα: Θ' αντισταθώ τάχα στο βλέμμα αυτουνού; Όμως πάντα πρώτος χαμήλωνα το μάτι. Αυτό μ' νευρίαζε. Είχα κάποιον αρρωστιάρικο φόβο πως θα φανώ γελοίος, και λάτρευα δουλικά τη ρουτίνα και όλη την εξωτερική επίδειξη. Ριχνόμουν με πάθος στον κοινό τροχό και τρώμαζα μπροστά σε κάθε καπρίτσιο που θα μπορούσα να 'χω. Μα ήτανε δυνατό να κρατηθώ; Είχα μορφωθεί αρρωστιάρικα, όπως όλοι οι άνθρωποι της εποχής μας. Ήταν σαχλοί κι έμοιαζαν όλοι σαν αρνιά από το ίδιο κοπάδι. Μπορεί να 'μουν ο μόνος στο γραφείο, που πίστευα στα σωστά πως ήμουν άναντρος και δουλικός, ακριβώς γιατί ήμουν μορφωμένος. Μα δεν το πίστευα μόνο, ήμουν πραγματικά. Ήμουν άναντρος και δουλικός.

Το λέω χωρίς την παραμικρή ντροπή. Κάθε καθώς πρέπει άνθρωπος της εποχής μας, είναι και πρέπει να είναι άναντρος και δουλικός. Αυτή είναι η φυσική του κατάσταση. Είμαι υπερβέβαιος. Είναι φτιασμένος και οργανωμένος έτσι. Και δεν είναι τέτοιοι στην εποχή μας μονάχα γιατί το θέλησαν εξαιρετικές συνθήκες, μα γενικά, σ' όλες τις εποχές, κάθε καθώς πρέπει άνθρωπος, πρέπει να είναι άναντρος και δουλικός. Αν τύχει κανένας απ' αυτούς να κάνει τον αντρείο καμιά φορά, ας παρηγορείται γι' αυτό κι ας μην ενθουσιάζεται. Θα του τύχει να κάνει και την πάπια. Να η μόνη αιώνια αλήθεια. Μόνο οι γάιδαροι κι όσοι τους μοιάζουν κάνουν τον αντρείο κι αυτό ως ένα σημείο. Δεν αξίζει τον κόπο να τους προσέχουμε αυτούς, γιατί δεν έχουν καμιά σημασία.

Υπήρχε και κάτι άλλο που με βασάνιζε τότε: κανένας δε μου έμοιαζε και δεν έμοιαζα με κανένα. «Εγώ είμαι ο ένας κι αυτοί «η ολότητα», έλεγα μέσα μου και γινόμενουν σκεφτικός.

Αυτό δείχνει πως ήμουν ακόμα ένα παλιόπαιδο.

Έπεφτα στα πιο αντίθετα πράγματα. Καμιά φορά το γραφείο μ' αηδίαζε σε τέτοιο βαθμό, που αρρώσταινα. Κι άξαφνα, χωρίς κανένα λόγο, άρχιζε μια περίοδος σκεπτικισμού και αδιαφορίας (σ' εμένα όλα συνέβαιναν κατά περιόδους) κορόιδευα τον εαυτό μου που δεν ανεχόμουν τίποτα, σιχαινόμουν το κάθε τι και θύμωνα για τον ρομαντισμό μου. Πότε δεν ήθελα να μιλώ με κανένα, πότε πάλι ευχαριστιόμουν όχι μόνο να μιλώ, αλλά και να πίνω φιλία με τους συναδέλφους μου. Άξαφνα εξαφανίστηκε όλη μου η αηδία χωρίς κανένα λόγο. Ποιος ξέρει, ίσως να μην την είχα ποτέ μέσα μου, ίσως να την δανειζόμουν από τα βιβλία. Αυτό το πρόβλημα ακόμα ως τώρα δεν το έλυσα. Μου συνέβηκε μάλιστα μια φορά να συνδεθώ μαζί τους: άρχισα να τους επισκέπτομαι, να παίζω χαρτιά κατά προτίμηση μ' αυτούς, να πίνω βότκα, να μιλώ για προβιβασμούς...

Μα επιτρέψτε μου εδώ μια παρέκβαση.

Εμείς οι Ρώσοι δεν είχαμε ποτέ, γενικά, ρομαντικούς, προπάντων σαν εκείνους τους Γάλλους, που αεροβατούν και που τίποτα δεν θα μπορούσε να τους συγκινήσει· είτε ο κόσμος γκρεμίζεται στα πόδια τους, είτε ολόκληρη η Γαλλία χάνεται στα οδοφράγματα, μένουν απαθείς, δεν αλλάζουν ούτε από λεπτότητα, και τραγουδούν τη σελήνη ωςότου να γεράσουν, γιατί είναι ανόητοι. Όσο για μας στη Ρωσία, δεν υπάρχουν ανόητοι. Αυτό ακριβώς μας ξεχωρίζει από τους ξένους. Επομένως, οι καθαροί σεληνόπληχτοι δεν ακμάζουν στον τόπο μας. Μόνο οι δημοσιογράφοι μας κι οι «θετικιστές» κριτικοί μας στο παρελθόν έψαχναν να βρουν τους Κοσταντζόγλου³ και τους «μπάρμπα-Πέτρους Ιβάνοβιτς» και φανταζόντουσαν από βλακεία πως αυτοί είναι το ιδεώδες μας· εκείνοι προσέδωσαν στους ρομαντικούς ποιητικότητα που δεν είχαν, παρομοιάζοντάς τους με τους αεροβατούντες Γάλλους. Το εναντίον, τα γνωρίσματα των ρομαντικών μας είναι εντελώς διάφορα από τα γνωρίσματα του Ευρωπαίου που αεροβατεί και κανένας τέτοιος Ευρωπαίος δεν έχει θέση εδώ. (Σας παρακαλώ να μου επιτρέψετε, η λέξη: «ρομαντικός» — είναι παλιά, αξιολόγηστη, δοκιμασμένη και όλοι την γνωρίζουν). Τα γνωρίσματα των ρομαντικών μας είναι το να τα καταλαβαίνει κανείς όλα, να τα βλέπει όλα και να βλέπει πολλές φορές πιο καθαρά παρ' ό,τι βλέπουν τα πιο θετικά μας πνεύματα· να μη συμφιλιώνεται με κανένα, και τίποτα μα και τίποτα να μην περιφρονεί· όλα να τα ξεψαχνίζει και να υποχωρεί σ' όλα με τρόπο· να μη χάνει ποτέ από τα μάτια του τον ωφέλιμο και πρακτικό σκοπό (να επιτυγχάνει δηλαδή καμιά υποτροφία, κανένα παράσημο, και το νοίκι από το Κράτος)· να κυνηγά το σκοπό αυτόν με όλους τους ενθουσιασμούς και όλους τους τόμους των λυρικών στίχων, και συγχρόνως να διατηρεί ανέγκικτο μέσα του έως τον τάφο το «ωραίο και το υψηλό»· να τυλίγει τον εαυτό του με μπαμπάκι, σαν κανένα διαμαντικό όταν θα πρόκειται να μας δείξει το ενδιαφέρον του μόνο για το «ωραίο και υψηλό» έως τον τάφο. Ο ρομαντικός μας έχει βαθιές συλλήψεις κι είναι ο πιο μεγάλος κατεργάρης απ' όλους τους κατεργάρηδες. Σας το διαβεβαιώνω... κατόπιν μάλιστα προσωπικής πείρας. Υπό τον όρο, εννοείται, να 'ναι ρομαντικός, έξυπνος. Τι λέγω; Ο ρομαντικός είναι πάντα έξυπνος, μα ήθελα να παρατηρήσω ότι αν έτυχε να 'χομε και ρομαντικούς κουτούς, αυτό δε σημαίνει τίποτε, είναι γιατί στο ζενίθ των δυνάμεών τους, αλλάζανε, για να διατηρήσουν καλύτερα το διαμαντικό τους.

Εγώ, παραδείγματος χάριν, περιφρονούσα πραγματικά το Κράτος, το Υπουργείο, μα αναγκαστικά δεν το απαρνιόμουν, γιατί εργαζόμουν κι εγώ σ' αυτό και πληρωνόμουν. Ο ρομαντικός μας θα προτιμούσε καλύτερα να τρελαθεί (πράγμα που συμβαίνει τόσο σπάνια), μα δε θ' απαρνηθεί το στάδιό του, εκτός αν κυνηγά κανένα άλλο στάδιο, ποτέ δε θα τον πετάξουν έξω με τις κλωτσιές. Το πολύ, μπορεί να τον κλείσουν σε κανένα φρενοκομείο, όπως τον «Βασιλιά της Ισπανίας»⁴ κι αυτό σαν είναι πολύ επιθετικός. Μα στον τόπο μας μόνον οι ξανθοί κι οι αδύνατοι χάνουν το μυαλό. Έπειτα ένα πλήθος ρομαντικών παίρνει αμέσως σπουδαίες θέσεις. Τι μεγάλη διαφορά! Και τι δυνατή

και πολυποίκιλη προσαρμογή στα πιο αντίθετα πράγματα! Αυτό με παρηγορούσε τότε· μα και τώρα έχω την ίδια γνώμη. Γι' αυτό έχουμε εμείς οι Ρώσοι ένα σωρό υποκείμενα «ευρέων αντιλήψεων», που όσο χαμηλά και αν πέσουν, δεν χάνουν ποτέ το ιδανικό τους. Δε θα 'καναν τίποτε για το ιδανικό τους, είναι κλέφτες και ληστές ανεγνωρισμένοι, μα το σέβονται μέχρι δακρύων και είναι εξαιρετικά τίμιοι στο βάθος της ψυχής τους. Μάλιστα, κύριε, ο πιο αρχικατέργαρος μπορεί να είναι τέλεια και υπέροχα τίμιος στη Ρωσία, χωρίς ωστόσο να παύει να είναι και κατεργάρης.

Το ξαναλέω, οι ρομαντικοί μας γίνονται τις περισσότερες φορές τόσο κατεργάρηδες, τόσο «αριβίστες» και δείχνουν πως μυρίζονται τόσο την πραγματικότητα που το Κράτος και ο κόσμος μένουν με ανοιχτό το στόμα μπροστά τους.

Αντίθεση πραγματικά καταθλιπτική. Θεός ξέρει τι μπορεί να γίνει ακόμα με τους τυχοδιωκτισμούς αυτους και τι μας επιφυλάσσει αυτή στο μέλλον. Κι η πάστα δεν είναι άσκημη!... Πιστέψτε με, δε σας το λέω αυτό από πατριωτισμό γελοίο και τετριμμένο. Άλλωστε είμαι βέβαιος πως θα νομίζετε ότι αστειεύομαι πάλι. Ίσως όμως να συνέβαινε, ποιος ξέρει, και το εναντίον και να παραδέχεστε πως μιλώ σοβαρά· όπως κι αν έχει, κύριοι, θα θεωρήσω και το ένα και το άλλο σαν τιμή μου κι εξαιρετική μου ευχαρίστηση. Μα με συγχωρείτε για την παρέκβαση.

Η φιλία μου με τους συναδέλφους μου δε βαστούσε βέβαια πολύ· τα χαλάσαμε σε λίγο, γιατί μου έλειπε η πείρα σα νέος που ήμουν, κι έπαυσα να τους χαιρετώ. Άλλωστε, αυτό μου συνέβηκε μόνο μια φορά. Γενικά, ήμουν πάντα μόνος.

Στο δωμάτιό μου, στην αρχή, διάβαζα τις περισσότερες φορές. Ήθελα να πνίξω με ξένες εντυπώσεις ό,τι έβραζε πάντα μέσα μου. Κι από τις ξένες εντυπώσεις μόνο το διάβασμα μου ήταν δυνατό. Εννοείται, το διάβασμα με βοηθούσε πολύ, με συγκινούσε, μ' ευχαριστούσε και με βασάνιζε. Μα μερικές φορές μ' έριχνε και σε μια φοβερή πλήξη. Ήθελα οπωσδήποτε να κινηθώ κ' έπεφτα κρυφά στην κραιπάλη και στα όργια. Μέσα μου τα πάθη ήταν δυνατά, φλογερά, γιατί βρισκόμουν πάντα σε μιαν αρρωστιάρική υπερδιέγερση. Είχα νευρικές κρίσεις, με δάκρυα και σπασμούς. Μόνο στο διάβασμα έβρισκα διέξοδο, δηλαδή δεν υπήρχε τίποτα άλλο γύρω μου που θα μπορούσα να το σεβαστώ, τίποτα που να με τραβά. Και μ' έπιανε κι η πλήξη. Αισθανόμουν μια νευρική ανάγκη αντιλογίας, αντιθέσεων, και παραδινόμουν στην κραιπάλη. Δεν τα λέγω όλ' αυτά για να δικαιολογηθώ... Όχι!... μα λέω ψέματα! Ήθελα να δικαιολογηθώ. Για μένα, κύριε, κάνω αυτήν την παρατήρηση. Δε θέλω να πω ψέματα. Το υποσχέθηκα.

Ριχνόμουνα στην κραιπάλη, μόνος, τη νύχτα, κρυφά, βρωμερά, με ένα φόβο και μια ντροπή που δεν μ' άφηναν ούτε στις πιο σιχαμερές στιγμές και με κυνηγούσαν σα κατάρα στις στιγμές αυτές. Είχε ανοιχθεί κιόλας μέσα στην ψυχή μου κάτι σα μια τρύπα: Φοβόμουνα τρομερά μήπως και με δουν, με συναντήσουν, με αναγνωρίσουν. Σύχναζα σε μέρη πολύ ύποπτα.

Μια νύχτα περνώντας από μια ταβέρνα είδα από το φωτισμένο παράθυρο κάτι μπιλιαρδιστές που χτυπιόντουσαν με τις στέκες και σε λίγο έριξαν ένα από το παράθυρο. Σε μιαν άλλη στιγμή αυτό θα μου προξενούσε αηδία· μα βρισκόμουν τότε σε μια τέτοια πνευματική διάθεση, που ζήλεψα τον άνθρωπο που τον είχανε ρίξει έξω από το παράθυρο τόσο πολύ, ώστε μπήκα στην ταβέρνα μέσα: «Ίσως, είπα, τσακωθώ κι εγώ μαζί τους και με ρίξουν και μένα από το παράθυρο».

Δεν ήμουν μεθυσμένος, μα τι τα θέλετε, ξέρει κανείς σε τι παροξυσμό μπορεί να τον φέρνει η πλήξη; Μα όλα κατέληξαν σ' ένα πουφ. Για να πω την αλήθεια, δεν ήμουν ικανός να πηδήσω από το παράθυρο και βγήκα έξω χωρίς να με δείρουν.

Με το πρώτο βήμα που έκανα, κάποιος αξιωματικός μ' έβαλε στη θέση μου.

Στεκόμουν κοντά στο μπιλιάρδο, και δίχως να το θέλω, του εμπόδιζα το δρόμο. Μ' άρπαζε από τους ώμους και, χωρίς να πει τίποτε, χωρίς να με ειδοποιήσει, ούτε να εξηγηθεί, μ' έκανε ν' αλλάξω θέση, πέρασε και προσποιήθηκε πως ούτε καν με πρόσεξε. Θα μπορούσα και αν μ' έδερνε να τον συγχωρήσω μα δε θα του συγχωρούσα που μ' έκανε ν' αλλάξω θέση, χωρίς να με προσέξει καθόλου.

Α! διάολε, τι δε θα 'δυνα τότε για ένα πραγματικό καυγά, πιο κανονικό, πιο καθώς πρέπει, πιο φιλολογικό, για να το πω έτσι! Μου φέρθηκε σαν κανένα κουνούπι. Ο αξιωματικός αυτός ήταν ψηλόσωμος, εγώ ήμουν κοντός και καχεκτικός. Άλλωστε, από μένα εξαρτιόταν ο καυγάς· και μόνο αν διαμαρτυρόμουν θα με πετούσαν από το παράθυρο. Μα σκέφτηκα και προτίμησα... να το σκάσω καταφουρκισμένος.

Άφησα την ταβέρνα, ταραγμένος κι αγανακτισμένος· πήγα στο δωμάτιο μου και την άλλη μέρα ξανάκανα τα ίδια, πιο δειλά, πιο θλιβερά και πιο ταπεινά από πριν. Μη νομίσετε πως φοβήθηκα τον αξιωματικό από μικροδειλία. Δεν ήμουν φοβητσιάρης στην ψυχή, μολονότι ήμουν πάντα φοβισμένος. Μα σταθείτε προτού να γελάσετε, αυτό πρέπει να σας το εξηγήσω. Για όλα έχω μια εξήγηση, να είσατε βέβαιοι.

Ω! αν ήταν αυτός ο αξιωματικός από κείνους που θέλουν να μονομαχήσουν! Μα όχι, ήταν από κείνους τους κυρίους (αλίμονο! δεν υπάρχουν πια τέτοιοι) που θα προτιμούσαν να χρησιμοποιήσουν τις στέκες του μπιλιάρδου, ή καλύτερα, όπως ο υπολοχαγός Πιρόγκωφ⁵, του Γκόγκολ, να δράσουν ιεραρχικά. Μα δε μονομαχούσαν· μάλιστα μ' έναν «πολίτη» σαν και μένα το θεωρούσαν ανάρμοστο να μονομαχήσουν. Άλλωστε, είχαν την ιδέα πως η μονομαχία είναι πράγμα ανόητο, πρόστυχο, φραντσέζικο· μα ευχαρίστως σ' έβριζαν, προπάντων όταν ήταν ψηλόσωμοι.

Φοβήθηκα λοιπόν όχι από αναντρία αλλά από την υπερβολική μου αλαζονεία. Φοβήθηκα όχι το υψηλό του ανάστημα, όχι το ξύλο και το ρίξιμο από το παράθυρο· είχα το θάρρος της δύναμής μου· μα μου έλειπε το ηθικό θάρρος. Φοβήθηκα μήπως όλοι όσοι βρίσκονταν εκεί από το αναιδές εκείνο υποκείμενο που μαρκάριζε, ως το βρομιάρη και βλογιοκομμένο εκείνον δημόσιο υπάλληλο που πηδούσε με το λιγδωμένο του κολάρο σαν ακρίδα γύρω, μήπως δε με καταλάβουν και με κοροϊδέψουν, όταν θ' άρχιζα να τους μιλώ σε φιλολογική γλώσσα. Γιατί στον τόπο μας δεν μπορεί να μιλήσει κανείς ούτε για τόση-δα τιμή (δηλαδή όχι για την τιμή αλλά για τόση-δα τιμή) παρά μόνο σε φιλολογική γλώσσα. Το συνηθισμένο λεκτικό δεν ταιριάζει όταν πρόκειται για την τιμή! Ήμουν υπερβέβαιος (αισθάνομαι πως είμαι μοντέρνος παρ' όλο το ρομαντισμό μου!) πως όλοι θα 'σκαγαν στα γέλια, και πως ο αξιωματικός δε θα μ' έδερνε με κακία. Θα με κλωτσούσε μόνο με το γόνατο, θα μ' έφερνε βόλτα στο μπιλιάρδο, θα με λυπόταν κατόπιν και δε θα με πετούσε από το παράθυρο. Βέβαια, η τιποτένια αυτή ιστορία δε θα τέλειωνε έτσι εις βάρος μου. Ύστερ' από το επεισόδιο αυτό, αντάμωσα πολλές φορές τον αξιωματικό στο δρόμο τον γνώρισα καλά· δεν ξέρω αν με γνώρισε και κείνος. Νομίζω όχι· κάτι ενδείξεις με κάνουν να το υποθέτω. Μα εγώ, εγώ τον κοίταζα με μίσος και θυμό· και αυτό βάσταξε μερικά χρόνια. Η μνησικακία μου από χρόνο σε χρόνο μεγάλωνε, άρχισα να παίρνω πληροφορίες για τον αξιωματικό. Αυτό όμως μου ήταν δύσκολο γιατί δεν γνώριζα κανένα. Αλλά μια μέρα που τον παρακολούθησα από μακριά, σα να με κρατούσε από το λουρί, κάποιος τον φώναξε με τ' όνομά του κι έμαθα έτσι πως τον έλεγαν. Μιαν άλλη φορά τον παρακολούθησα ως το σπίτι κι έδωσα δέκα καπίκια στο θυρωρό για να μάθω που έμενε, σε πιο πάτωμα, μόνος ή με άλλον, κτλ. Με μια λέξη ότι θα μπορούσε να μάθει κανένας από ένα θυρωρό. Ένα πρωί, μολονότι δε φιλολογούσα ποτέ, μου ήρθε η ιδέα να παρουσιάσω σ' ένα διήγημα την καρικατούρα αυτού του αξιωματικού. Έγραψα το διήγημα αυτό με εξαιρετική ηδονή. Έβγαζα τη μάσκα του υποκειμένου αυτού, σατιρίζοντας το μάλιστα περισσότερο από ό,τι έπρεπε. Άλλαξα το όνομά του σε τρόπο που να μπορούν να τον αναγνωρίσουν αμέσως, μα κατόπιν, αφού σκέφτηκα καλά, το ξαναδιόρθωσα, το άλλαξα ολότελα, κι έστειλα το διήγημα αυτό στα Χρονικά της Πατρίδος⁶. Τότε όμως δεν έγραφαν σάτιρες και δεν δημοσίευσαν το διήγημά μου. Έσκασα από το κακό μου. Μερικές φορές η μνησικακία μ' έπνιγε. Τέλος αποφάσισα να παρακαλέσω τον αντίπαλό μου. Του έγραψα μια ελκυστική, χα-

ριτωμένη επιστολή και τον ικέτευα να μου ζητήσει συγγνώμη· μα επειδή μπορούσε ν' αρνηθεί του έκανα υπαινιγμούς αρκετά φανερούς για μονομαχία.

Είχα συντάξει την επιστολή έτσι όμορφα, ώστε ο αξιωματικός, όσο λίγοι και να καταλάβαινε το «ωραίο και υψηλό», θα 'ρχόταν χωρίς άλλο στο σπίτι μου και θα ριχνόταν στο λαιμό μου για να μου προσφέρει την φιλία του. Και τι ωραίο που θα 'ταν τότε! Τι φίλοι που θα γινόμασταν! «Θα ήταν σαν να μ' είχε υπερασπιστεί με την αντρική του στάση κ' εγώ σα να τον είχα εξευγενίσει με τη μόρφωσή μου ακόμα και με... τις ιδέες μου, και ποιος ξέρει τι πράγματα μπορούσαν να προκύψουν απ' αυτό!» Επειδή είχαν περάσει πια δυο χρόνια που μ' είχε προσβάλει, η πρόσκλησή μου ήταν ένας φοβερός αναχρονισμός, μολονότι η επιστολή μου τόσο επιτήδεια γραμμένη, για να τον εξηγήσει και να αποκρύψει. Μα δόξα τω Θεώ (ευλογώ, ακόμα τον Παντοδύναμο με δάκρυα στα μάτια) δεν έστειλα την επιστολή μου. Τρέμω σαν κότα και μόνο συλλογιζόμενος τι θα μπορούσε να συμβεί, αν την έστελνα. Κι άξαφνα... μια μέρα εκδικήθηκα κατά τον πιο απλούστερο τρόπο, τον πιο δαιμόνιο! Μια φωτεινή ιδέα με φώτισε άξαφνα. Πότε-πότε όταν ήταν γιορτές, πήγαινα στη λεωφόρο Νέβσκυ, κατά τις τέσσερις η ώρα, και ανεβοκατέβαινα στο ηλιόλουστο μέρος της. Δηλαδή δεν είχα στο νου να κάνω περίπατο, αλλά με βασάνιζε η ταπείνωσή μου και άναβε ο θυμός μου. Μα πιθανόν να είχα ανάγκη απ' αυτό... Γλιστρούσα σα χέλι ανάμεσα στους περιπατητές, κάνοντας να περάσουν, πότε οι στρατηγοί, πότε οι αξιωματικοί, οι ίλαρχοι της φρουράς, οι ουσάροι, και πότε οι κυρίες. Τις στιγμές αυτές ένοιωθα πόνους σα να μου ξερίζωναν την καρδιά και να μου 'ριχναν ζεστό νερό στην πλάτη, φανταζόμενος την ελεεινή κατάσταση του υποκειμένου μου, που κυκλοφορούσε μέσα στους διαβάτες. Ήταν πραγματικό μαρτύριο, η ανυπόφορη και έμμονη αυτή σκέψη του εξευτελισμού, όταν ολοφάνερα έβλεπα πως είμαι ένα κουνούπι μπροστά σ' όλο αυτόν τον κόσμο, ένα τιποτένιο κι ανώφελο κουνούπι — πιο έξυπνο, πιο εξελιγμένο, πιο ευγενικό από τους άλλους, αυτό να λέγεται, — μα ένα κουνούπι ωστόσο που κάνει τόπο σε όλους, προσβλημένο κ' εξευτελισμένο απ' όλους. Γιατί να ρίχνομαι σ' αυτό το μαρτύριο, γιατί ν' ανεβοκατεβαίνω τη Λεωφόρο του Νέβσκυ; Δεν ξέρω τίποτα. Μα κάτι με τραβούσε εκεί, κάθε φορά.

Άρχισα τότε να αισθάνομαι τους παροξυσμούς της ηδονής, για τους οποίους σας μίλησα στο πρώτο μου κεφάλαιο. Ύστερα μάλιστα από το επεισόδιό μου με τον αξιωματικό, αυτό το κάτι με τραβούσ' εκεί, περισσότερο. Τον συναντούσα προπάντων στη λεωφόρο του Νέβσκυ, εκεί τον θαύμαζα. Πήγαινε ιδίως τις γιορτές. Έκανε τόπο να περάσουν οι στρατηγοί και οι επίσημοι και γλιστρούσε κι αυτός σαν χέλι, ανάμεσά τους· μα όταν επρόκειτο γι' ανθρώπους σαν και μένα ή κατά τι καλύτερους, κυριολεκτικά μας κουρέλιαζε: ερχόταν γραμμή κατά πάνω μας, σα να 'χε το κενό μπροστά του, και για κανένα λόγο, σπιθαμή δεν υποχωρούσε. Μεθούσα από τη μνησικακία μου κοιτάζοντάς τον και... λυσιπώνοντας παραμέριζα μπροστά του. Υπέφερα που δεν μπορούσα να εξισωθώ μαζί του ούτε στο δρόμο. «Γιατί στρέφεις πάντα πρώτος;» ρωτούσα μέσα μου βράζοντας, όταν ξυπνούσα καμιά φορά στις δυο μετά τα μεσάνυχτα. «Γιατί το κάνεις εσύ κι όχι αυτός; Δεν υπάρχει κανένας νόμος που σου το προστάζει· αυτό, δεν είναι γραμμένο πουθενά! Λοιπόν, το παραμέρισμα πρέπει να 'ναι αμοιβαίο, όπως κάνουν οι καθώς πρέπει άνθρωποι όταν συναντιόνται: θα υποχωρήσει αυτός λίγο, εσύ άλλο τόσο και θα περάσετε, δείχνοντας την ευγένειά σας ο ένας προς τον άλλο». Μα δε συνέβαινε αυτό και υποχωρούσα εγώ πρώτος, ενώ εκείνος ούτε καν πρόσεχε. Άξαφνα όμως μια έκτακτη ιδέα μου κατέβηκε στο κεφάλι. Σκέφτηκα, «αν τάχα τον συναντούσα και αν δεν υποχωρούσα;» Για να το κάνω αυτό θα 'πρεπε να τον σπρώξω. Ε! τι θα συνέβαινε κατόπιν;» Η τολμηρή αυτή ιδέα άρχισε λίγο λίγο να στριφογυρίζει τόσο στο μυαλό μου, που δεν μ' άφηνε να ησυχάσω. Τη σκεφτόμουν πάντα με αγωνία, και πήγαινα επίτηδες συχνότερα στο Νέβσκυ για να φέρω μπροστά μου πιο καθαρά, το πως θα φερθώ, όταν έρθει η στιγμή. Ήμουν καταμαγεμένος. Το σχέδιο αυτό όλο και μου φαινόταν πιο πραγματοποιήσιμο. «Βέβαια, να μην τον σπρώξω τόσο που να πέσει, συλλογιόμουν, επειδή από τη χαρά μου γινόμουν πιο τρυφερός· μα να απλούστατα, να μη στρέψω, να σκοντάψω, να σκοντάψω πάνω του, όχι πολύ δυνατά, μα ώμο με ώμο, και τόσο μόνο, όσο θα μπορούσε να επιτρέψει η ευπρέπεια, για να γίνει αμοιβαίο το σκόνταμμα». Τέλος η απόφασή μου ήταν οριστική. Μα χρειάστηκα πολύ καιρό για τις προετοιμασίες. Το πρώτο πράγμα για να κάνει κανείς μια τέτοια πράξη, είναι να 'χει παρουσιαστικό πιο αξιοπρεπές, να φροντίσει για τα ρούχα του. «Όπως κι αν έχει, αν

ένα τέτοιο επεισόδιο πρόκειται να γίνει δημοσίως (και στην περίπτωση αυτή δεν ξέρει κανείς ποιου θα 'ναι οι θεατές· μπορεί να βρεθεί εκεί καμιά κόμισσα, ο πρίγκιπας Δ... κι όλη η φιλολογία...) πρέπει να 'ναι κανένας καλοντυμένος. Αυτό έχει κάποια επιβολή κι είναι σα να σε φέρνει οπωσδήποτε στο ίδιο επίπεδο με τον αντίπαλό σου, στα μάτια της υψηλής κοινωνίας».

Γι' αυτό, ζήτησα μια προκαταβολή έναντι του μισθού μου κι αγόρασα γάντια μαύρα κι ένα καπέλο της προκοπής. Τα μαύρα γάντια ταίριαζαν καλύτερα με το σοβαρό χρώμα τους από τα κίτρινα γάντια που θέλησα στην αρχή να φορέσω. (Το κίτρινο φωνάζει πολύ και δείχνει περισσότερο πως θέλει κανένας να τον κοιτάξουν) και γι' αυτό δεν πήρα κίτρινα γάντια. Είχα ετοιμάσει από καιρό ένα φίνο πουκάμισο, με άσπρα κοκαλένια κουμπιά. Εκείνο που με αργοπόρησε ήταν το παλτό. Δεν ήταν άσκημο το παλτό μου, ήταν ζεστό· μα ήταν φοντραρισμένο με μπαμπάκι και το κολάρο του ήταν από γούνα τσακαλιού, πράγμα που το φορούσε μόνο ο όχλος. Έπρεπε χωρίς άλλο ν' αλλάξω κολάρο και να βάλω νυφίτσας, σχεδόν σαν εκείνο που φορούν οι αξιωματικοί. Άρχισα λοιπόν να τριγυρίζω στα καταστήματα του Κοστινόνι Ντβορ, κι ύστερ' από πολλές απόπειρες, σταμάτησα μπροστά σε μια γούνα νυφίτσας γερμανικής που ήταν φτηνή. Η γερμανική αυτή γούνα χαλά γρήγορα και γίνεται χάλια, μα στην αρχή, όταν είναι καινούρια, κάνει πολύ καλή φιγούρα. Εγώ τη χρειαζόμουν μόνο για μια φορά. Ρώτησα την τιμή. Ήταν και πάλι πολύ ακριβή. Αφού το καλοσκέφτηκα, αποφάσισα να πουλήσω τη γούνα του κολάρου μου. Τα λεφτά που μου λείπανε, και δεν ήταν λίγα, αποφάσισα να τα δανειστώ από τον Αντώνη Αντώνιτς Σετότσκιν τον προϊστάμενο του γραφείου μου, που ήταν καλόβουλος άνθρωπος, μα σοβαρός και θετικός· δεν δάνειζε ποτέ, μα ήμουν συστημένος σ' αυτόν άλλοτε από κάποιο σπουδαίο πρόσωπο, που σ' αυτό χρωστούσα τη θέση μου. Στενοχωρήθηκα φοβερά. Ντρεπόμουν και μου φαινόταν φριχτό να ζητήσω χρήματα από τον Αντώνη Αντώνιτς. Δεν κοιμήθηκα δυο τρεις νύχτες· γενικά κοιμόμουν λίγο τότε· είχα πυρετό· η καρδιά μου αγωνιούσε ή καλύτερα άρχισε να πηδά, να πηδά...

Ο Αντώνης Αντώνιτς παραξενεύτηκε στην αρχή, ύστερα σούφρωσε τα φρύδια, κι ύστερα σκέφτηκε και μου δάνεισε τα χρήματα, όταν του υπόγραψα μια απόδειξη, που του έδινε το δικαίωμα να πάρει πίσω τα χρήματα που μου δάνεισε, από το μισθό μου, σε δεκαπέντε μέρες. Έτσι όλα τέλος ετοιμάστηκαν· μια ωραία γερμανική γούνα φιγουράριζε στο κολάρο μου αντί της ελεεινής δικής μου, κι έβαλα μπρος το σχέδιο μου σιγά-σιγά. Μα, το ομολογώ, ύστερ' από πολλές δοκιμές, άρχισα ν' απελπίζομαι: αδύνατο να σκοντάψω με τον αξιωματικό, να! Του κάκου αποφάσιζα· θαρρούσες για μια στιγμή πως θα σκοντάψομε κι έπειτα του άνοιγα πάλι το δρόμο κι ο αξιωματικός περνούσε χωρίς να με προσέξει. Μουρμούριζα μάλιστα και προσευχές σαν τον πλησίαζα, μήπως και με κάνει πιο τολμηρό ο Θεός. Μια μέρα σχεδόν ήμουν αποφασισμένος, μα συνέβη να βρεθώ κάτω από τα πόδια του μόνο, γιατί την τελευταία στιγμή, σε δυο σπιθαμές απόσταση, μου έλειψε το θάρρος. Πέρασε από πάνω μου αδιάφορος, κι εγώ, πετάχτηκα πλάι σαν τόπι. Εκείνη τη νύχτα αρρώστησα· είχα πυρετό και παραληρήματα. Κι άξαφνα όλα τελείωσαν με τον καλύτερο τρόπο του κόσμου. Την άλλη νύχτα αποφάσισα οριστικά να εγκαταλείψω το απαίσιο σχέδιό μου και να στείλω όλα στο διάολο· με την πρόθεση λοιπόν αυτή πήγα για τελευταία φορά στο Νέβσκυ, για να δω μόνο με τι τρόπο θα το εγκατέλειπα. Άξαφνα, ενώ βρισκόμουν τρία βήματα μακριά από τον αντίπαλό μου, το αποφάσισα κατά τρόπο απροσδόκητο· έκλεισα τα μάτια και... σκοντάψαμε δυνατά, ώμο με ώμο! Δεν υποχώρησα ούτε σπιθαμή και πέρασα σαν ίσος προς ίσο! Ούτε καν έστρεψε· έκανε πως δεν πρόσεξε· μα το έκανε ξεπίτηδες μόνο, είμαι βέβαιος! Είμαι βέβαιος ως τα σήμερα! Το σκούντημα βέβαια το 'νοιωσα εγώ περισσότερο· ήταν πιο γερός από μένα. Μα τι με μέλει; Εγώ πέτυχα το σκοπό μου. Έσωσα την αξιοπρέπειά μου. Δεν υποχώρησα ούτε βήμα, κι έδειξα την κοινωνική μου μ' αυτόν ισότητα μπροστά σ' όλον τον κόσμο. Γύρισα σπίτι, αφού εκδικήθηκα πια. Ήμουν κατενθουσιασμένος. Θριάμβευα κι άρχισα να τραγουδώ σκοπούς από την ιταλική Όπερα. Δε θα σας περιγράψω βέβαια τι ένοιωσα μέσα μου τρεις μέρες ολόκληρες. Αν διαβάσατε το πρώτο μου μέρος: «Το Υπόγειο», θα το μαντέψετε εύκολα. Ο αξιωματικός μετατέθηκε κάπου· δεν τον ξαναείδα, είναι τώρα δεκατέσσερα χρόνια πάνω κάτω. Τι να 'γινε ο αγαπητός αυτός φίλος; Ποιους αναποδογυρίζει στο δρόμο;

II

Όταν τέλειωσε η κρίση της κραিপάλης μου, ένοιωσα μια φριχτή αηδία. Μ' έπιανε η μεταμέλεια, την έδιωχνα. Σιγά σιγά όμως άρχισα να συνηθίζω σ' αυτό, συνηθίζα σ' όλα, η καλύτερα, υπέκυπτα και τα υπέφερα όλα: κατέφευγα δηλαδή σε ότι είναι «ωραίο και υψηλό», στα ονειράτά μου, εννοείται. Ονειροπολούσα τρομερά· ονειροπολούσα τρεις μήνες αδιάκοπα, τρυπωμένος στη γωνιά μου, και πιστέψτε με παρακαλώ, τις στιγμές αυτές, δεν έμοιαζα καθόλου με τον κύριο, που έτρεμε σαν κότα όταν έβαζε στο κολάρο του παλτού του τη γερμανική γούνα. Γινόμουν έξαφνα ήρωας. Δε θ' άνοιγα τότε ούτε την πόρτα στον ψηλόσωμο λοχαγό μου, αν του κατέβαινε να μ' επισκεφτεί. Ούτε τον συλλογιζόμουν μάλιστα. Τι ήταν τα ονειροπολήματά μου και πως μπορούσα να μένω ευχαριστημένος απ' αυτά, είναι πράγμα δύσκολο να το πω τώρα, μα ευχαριστιόμουνα τότε. Τα πιο γλυκά και τα πιο ζωηρά ονειροπολήματά μου ερχόντουσαν ύστερα από την κραিপάλη μου. Ερχόντουσαν με δάκρυα και με μετάνοιες, με βλαστήμιες και παραφορές. Υπήρχαν στιγμές τέτοιας μέθης, τέτοιας ευδαιμονίας, που δεν ένοιωθα πια το σαρκασμό στην καρδιά, σας το ορκίζομαι. Πίστευα, ήλιτζα, αγαπούσα. Πίστευα τυφλά πως σαν από κάποιο θαύμα, από κάποια εξωτερική σύμπτωση, ο ορίζοντας θα ξεκαθαρίσει, θα μεγαλώσει, πως θα ανακαλύψω άξαφνα κανένα ορίζοντα δράσης, που θα 'χει σχέση με την ιδιοσυγκρασία μου, υπέροχο κι ευεργετικό και προπάντων, εντελώς προσιτό (ποιον; — δεν ήξερα, μα τον ήθελα προπάντων εντελώς προσιτό)· και σχεδόν έβλεπα τον εαυτό μου να ξεπηδά μέσα στον κόσμο, στεφανωμένος με δράση και πάνω σ' ένα λευκό άλογο. Δεν μπορούσα να φαντασθώ πως θα 'παιζα δευτερότερο ρόλο, κι ακριβώς γι' αυτό στην πραγματικότητα, δεχόμουν ήσυχα τον πιο μικρό ρόλο. Ή ήρωας ή στη λάσπη, δεν υπάρχει μέσος όρος. Αυτό μ' έφαγε. Γιατί στη λάσπη μέσα παρηγοριόμουν συλλογιζόμενος πως σε κάποιες άλλες στιγμές υπήρξα ήρωας κι ο ήρωας σκέπαζε τη λάσπη. Ένας κοινός άνθρωπος, χωρίς άλλο θα ντρέπεται να λερωθεί, μα ο ήρωας στέκεται πολύ ψηλά, δεν τον αγγίζει η λάσπη, μπορεί λοιπόν να λερωθεί; Πρέπει να παρατηρήσω, πως οι παροξυσμοί αυτοί για «ό,τι είναι ωραίο και υψηλό» μου ερχόντουσαν στις στιγμές της κραিপάλης μου, κι ακριβώς όταν βρισκόμουν ολότελα στο βυθό. Ερχόντουσαν ξαφνικά, σαν να 'θελαν να μου θυμίσουν ποιος είμαι, μα δε σταματούσαν την κραিপάλη μου με την παρουσία τους· το εναντίον, τη ζωήρευαν με την αντίθεσή τους, κι ερχόντουσαν ακριβώς τόσοι, όσοι θα 'φταναν για να κάνω μια ορεχτική σάλτσα. Η σάλτσα γινόταν από αντιγινωμίες και πόνους, από κάποια οδυνηρή εσωτερική ανάλυση· κι όλ' αυτά τα μαρτύρια κι η αναστάτωση προσέθεταν κάτι σαν κόκκινο πιπέρι, κάποιο νόημα στην κραিপάλη μου. Με μια λέξη, ήταν αρκετά για να γίνει μια καλή σάλτσα. Όλ' αυτά είχαν κάποια βαθιά έννοια. Θ' ανεχόμουνα λοιπόν αυτή την χυδαία και κοινή κραিপάλη του μικροδιεκπεραιωτού, και θα σήκωνα πάνω μου όλη αυτή τη λάσπη; Τι τάχα να με τραβούσε σ' αυτή και μ' έκανε να βγαίνω έξω τις νύχτες; Όχι, κύριε, βλέπετε, έχω για όλα κάποια δικαιολογία, έντιμη...

Μα τι έρωτα, Θεέ μου! τι έρωτα που ένοιωθα στα ονειροπολήματά μου όταν έκανα «τις βουτιές σε ό,τι είναι ωραίο και υψηλό!» Ήταν, είναι αλήθεια, ένας έρωτας φανταστικός, και που ποτέ δεν τον πραγματοποίησε άνθρωπος, μα ίσως επειδή ήταν τόσο δυνατός, δεν αισθανόταν κανείς την ανάγκη να τον πραγματοποιήσει κατόπιν θα ήταν πολυτέλεια ανώφελη. Άλλωστε, όλα αυτά κατέληγαν πάντα στην τέχνη: ξαναγύριζα εκεί ράθυμα και μεθυστικά· δηλαδή στις ωραίες φόρμες της δημιουργίας, φόρμες έτοιμες που δεν μπορούν να τις καλύψουν οι ποιητές και οι μυθιστοριογράφοι, και που προσαρμόζονται σε όλες τις δουλειές και σ' όλες τις απαιτήσεις. Εγώ, παραδείγματος χάριν, στέκομαι ψηλότερα απ' όλο τον κόσμο· όλοι είναι σκουπίδια μπροστά μου, και είναι υποχρεωμένοι να αναγνωρίζουν θέλοντας και μη την τελειότητά μου· και τότε συγχωρώ όλο τον κόσμο. Ερωτεύομαι επειδή είμαι διάσημος ποιητής και λόρδος· αποκτώ άπειρα εκατομμύρια προορισμένα για την ανθρωπότητα· εξομολογούμαι φανερά στον κόσμο όλες μου τις ντροπές, που δεν είναι βέβαια απλές ντροπές, αλλά έχουν μέσα τους πολύ απ' ό,τι είναι «ωραίο και υψηλό», όπως στο Μάνφρεδ. Όλοι κλαίνε και με φιλούν (αλλιώςτικά θα 'ταν βλάκες με πατέντα)· κι εγώ πηγαίνω ξυπόλητος και πεινασμένος να κηρύξω νέες ιδέες να ξεκάνω τους οπισθοδρομικούς του Αούστερλιτς. Δεν τα ξέρετε; Θα πείτε πως είναι πρόστυχο και αναντρο να τα φανερώνει κανένας όλ' αυτά, ύστερα από τόσους ενθουσιασμούς και τόσα δάκρυα που σας έδειξε εξομολογούμενος ο ίδιος. Μα γιατί θα ήταν πρόστυ-

χο; Νομίζετε λοιπόν ότι ντρέπομαι γι' αυτά και πως είναι πιο παράλογα από οποιαδήποτε επεισόδιο της ζωής σας; Άλλωστε, πιστέψτε με, μερικά πράγματα είχαν κανονιστεί πολύ καλά... Μα ωστόσο έχετε δίκιο, αλήθεια, είναι πρόστυχο κι άναντρο. Μα το πιο πρόστυχο, είναι που άρχισα να δικαιολογούμαι μπροστά σας. Και το πιο χειρότερο, που κάνω τώρα αυτή την παρατήρηση. Αρκούν μολατάυτα αυτά, γιατί αλλιώςτικα δε θα τελειώσουμε ποτέ: Όλα θα 'ναι πάντα πιο πρόστυχα το ένα από το άλλο...

Δεν ήμουν ικανός να ονειροπολήσω πióτερο από τρεις μήνες συνεχώς, κι άρχισα να αισθάνομαι την ακατανίκητη ανάγκη να ριχτώ στον κόσμο. Να ριχτώ στον κόσμο σήμαινε για μένα να πάω να επισκεφτώ τον προϊστάμενό μου Αντώνη Αντώνιτς Σετότσκιν. Ήταν η μόνη και ταπεινή γνωριμία μου, όλης μου της ζωής, και παραξενεύομαι γι' αυτή τη σχέση. Μα δεν πήγαινα σπίτι του παρά στις κρίσιμες στιγμές και όταν τα ονειροπολήματά του με ανέβαζαν σε μια τέτοια ευτυχία που ήταν ανάγκη απόλυτη, χωρίς ν' αργοπορώ να σφίξω στην αγκαλιά μου όλη την ανθρωπότητα. Για να γίνει όμως αυτό πρέπει τουλάχιστον να 'χει κανένας έναν άνθρωπο με σάρκα και οστά. Έπρεπε άλλωστε, να επισκέπτομαι τον Αντώνη Αντώνιτς την Τρίτη (ήταν μέρα του), έπρεπε δηλαδή να ετοιμάζομαι έτσι, ώστε να αισθάνομαι την ανάγκη να σφίξω στην αγκαλιά μου την ανθρωπότητα την Τρίτη. Ο Αντώνιος Αντώνιτς βαστούσε στην Πιάτ-Ουγκλώφ στο τρίτο πάτωμα, ένα διαμέρισμα από τέσσερα δωμάτια, με πολύ χαμηλά και μικρά ταβάνια, κιτρινισμένα κι ελεεινά. Ζούσε με τις δύο του κόρες και τη θεία τους, που σερβίριζε το τσάι. Η μια του κόρη ήταν δεκατριών χρονών και η άλλη δεκατεσσάρων. Κι οι δυο είχαν μυτίτσες ανασηκωμένες και με φόβιζαν τρομερά, γιατί μιλούσαν σιγανά και γελούσαν. Ο οικοδεσπότης έμενε συνήθως στο γραφείο του, καθισμένος πάνω σ' ένα βελουδένιο καναπέ, μπροστά σ' ένα τραπεζάκι· κάποιος γκριζομάλλης, δημόσιος υπάλληλος κι αυτός, του έκανε πάντα συντροφιά. Δεν είδα ποτέ σπίτι του πióτερο από δυο η τρεις επισκέπτες, πάντα τους ίδιους. Μιλούσαν για τους φόρους των ποτών, για τις δημοπρασίες της Κυβέρνησης, για μισθούς, για προβιβασμούς, για την Αυτού εξοχότητα τον κ. Υπουργό, για το πως θα μπορούσε κανένας να του είναι αρεστός, κτλ. κτλ. Είχα την υπομονή να κάθομαι μπροστά τους τέσσαρες ολόκληρες ώρες σαν βλάκας, και να τους ακούω, χωρίς να ξέρω ούτε να τολμώ να λάβω μέρος στη συνομιλία τους. Αποβλακωνόμεν, ιδρωνα αδιάκοπα, φοβόμουν πως θα μου 'ρθει αποπληξία· μα ήταν σωτήριο αυτό. Όταν ξαναγύριζα σπίτι ανέβαλλα για αργότερα τη λαχτάρα μου να σφίξω στην αγκαλιά μου όλη την ανθρωπότητα.

Είχα ωστόσο και μίαν άλλη γνωριμία. Τον Συμονώφ, μαθητικό μου φίλο. Είχα ακόμη κι άλλους πολλούς συναδέλφους στην Πετρούπολη, μα δεν πήγαινα μαζί τους, κι έπαψα μάλιστα να τους χαιρετώ. Θα προτιμούσα ακόμα ν' αλλάξω υπουργείο για να μην είμαι κοντά τους, και να διακόψω εντελώς τις σχέσεις μου με τα μισητά παιδικά μου χρόνια. Καταραμένο να 'ναι αυτό το σχολείο, εκείνες οι φριχτές μέρες της ειρκτής! Με μια λέξη χωρίστηκα από τους φίλους μου μόλις πήρα την ελευθερία μου. Υπήρχαν τρεις τέσσερις άνθρωποι που τους χαιρετούσα ακόμα. Ένας απ' αυτούς ήταν και ο Σιμονώφ, που δεν είχε καθόλου διακριθεί στο σχολείο· μου φαινόταν όμως καλόβολος κι ήσυχος, κι είχα παρατηρήσει στο χαρακτήρα του κάποια ανεξαρτησία, και τιμιότητα μάλιστα.

Είχα περάσει μαζί του ευχάριστες στιγμές, μα που βάσταξαν λίγο. Είναι φανερό, πως οι αναμνήσεις αυτές τον στενοχωρούσαν, και θαρρείς πως φοβόταν μήπως και ξαναπέσομε στην παλιά εκείνη φιλική οικειότητα. Υποπτεύομαι πως μ' αντιπαθούσε μα επειδή δεν ήμουν βέβαιος εξακολουθούσα να πηγαίνω σπίτι του.

Μια Πέμπτη όμως, μη μπορώντας να υποφέρω τη μόνωσή μου και ξέροντας πως την Πέμπτη η πόρτα του Αντώνη Αντώνιτς ήταν κλεισμένη, θυμήθηκα τον Σιμονώφ. Ανεβαίνοντας το τρίτο πάτωμα, σκεφτόμουν πως ο κύριος αυτός με είχε βαρεθεί και πως δεν έπρεπε να τον επισκέπτομαι. Μα συνέβαινε πάντα να χώνομαι επίτηδες περισσότερο σε μια αμφίβολη κατάσταση, όταν σχημάτιζαν οι άλλοι μια τέτοια ιδέα για μένα. Μπήκα λοιπόν μέσα. Είχε περάσει ένας χρόνος απάνω κάτω, και δεν είχα δει τον Σιμονώφ.

III

Βρήκα σπίτι του άλλους δύο μαθητικούς μου φίλους. Συζητούσαν καθώς φαίνεται για κάποια σπουδαία υπόθεση. Κανένας δεν έδωσε προσοχή στην επίσκεψή μου, πράγμα παράξενο, γιατί είχα χρόνια να τους δω. Χωρίς άλλο θα μ' έπαιρναν για καμιά μύγα. Ούτε και στο σχολείο ακόμα δεν μου φερνόντουσαν έτσι, αν κι όλοι μ' αντιπαθούσαν. Καταλαβαίνω βέβαια πως θα με περιφρονούσαν τώρα για την αποτυχία μου στο στάδιο του δημοσίου υπαλλήλου, κι ακόμα γιατί το 'χα ρίξει έξω, ήμουν κακοντυμένος κλπ. πράγμα που γι' αυτούς φανέρωνε την ανικανότητα και την ασημότητά μου. Μα δε περίμενα μολαταύτα να με περιφρονήσουν και τόσο. Κι ο ίδιος ο Σιμονώφ είχε παραξενευτεί από την επίσκεψή μου. Μα και άλλοτε πάντα του φαινόταν παράξενο όταν τον επισκεπτόμουν. Η υποδοχή αυτή μ' έφερε σε δύσκολη θέση· κάθισα στενοχωρημένος λίγο, κι άκουγα εκείνα που έλεγαν.

Η σοβαρή και ζωνηρή αυτή συνομιλία περιστρεφόταν σε κάποιο αποχαιρετιστήριο γεύμα που οι κύριοι αυτοί ήθελαν να προσφέρουν την άλλη μέρα προς τιμήν του φίλου των Ζβερκώφ, που ήταν αξιωματικός, κι έφευγε μακριά, στην επαρχία. Ο Ζβερκώφ ήταν και δικός μου συμμαθητής σ' όλες τις τάξεις του σχολείου. Είχα αρχίσει να τον αντιπαθώ προπάντων όταν είχαμε φτάσει στις ανώτερες τάξεις. Στις μικρές τάξεις, ήταν απλούστατα ένα όμορφο παιδάκι, ζωνηρό, που όλος ο κόσμος τ' αγαπούσε. Ήταν πάντα αμελής κι όσο μεγάλωνε γινόταν πιο αμελής ακόμα· αλλά τελείωσε το σχολείο μ' ένα καλό βαθμό, επειδή είχε υποστηρίξει. Τον τελευταίο χρόνο των σπουδών του, πήρε μια κληρονομιά: σε διακόσια παιδιά που ήμασταν σχεδόν όλοι φτωχοί, άρχισε να δείχνει τις ψευτοπερηφάνιές του. Ήταν ανόητος πολύ, μα αρκετά καλό παιδί, ακόμα κι όταν ψευτοπερηφανευόταν. Εμείς, παρά τα προσήματα τα ψεύτικα και τα γεμάτα από χτυπητές φράσεις για την τιμή και την αξία, όλοι εμείς εκτός από πολύ λίγες εξαιρέσεις, κολακεύαμε τον Ζβερκώφ, ακριβώς γιατί έκανε τον ψευτοπερήφανο. Τον έκανε άλλωστε όχι από συμφέρον, μα απλούστατα γιατί 'ήταν ένας νέος με πολλά φυσικά χαρίσματα. Άλλωστε οι συμμαθητές μου νόμιζαν πως είχαν την υποχρέωση να κοιτάζουν τον Ζβερκώφ, σαν ένα υπόδειγμα εξυπνάδας και αριστοκρατικών τρόπων. Αυτό προ πάντων μ' έκανε και λυσούσα. Αντιπαθούσα τον σκληρό τόνο της φωνής του, τον βέβαιο για τον εαυτό του· το θαυμασμό που έδειχνε για τις δικές του εξυπνάδες, τις φοβερά άνοστες, παρ' όλη την τολμηρότητα των λόγων του· αντιπαθούσα το πρόσωπό του, το όμορφο, μα όχι πολύ έξυπνο (που ευχαρίστως θα το άλλαζα με το δικό μου το έξυπνο) και τους ελεύθερους τρόπους των αξιωματικών του 1840. Αντιπαθούσα ό,τι έλεγε, για τις μελλοντικές του επιτυχίες με τις γυναίκες (δεν τολμούσε να τους κάνει κόρτε προτού να πάρει τα γαλόνια του αξιωματικού που τα περίμενε με ανυπομονησία) και για τις περιπέτειες των μονομαχιών που θα κάνει.

Θυμώμαι, πως πάντα σιωπηλός, τσακώθηκα άξαφνα με το Ζβερκώφ, μια μέρα που μιλώντας με τους φίλους του, στο διάλειμμα του σχολείου, για τις μελλοντικές του χαρές και ξαπλώνοντας σαν σκυλάκι που παίζει στον ήλιο, δήλωσε πως δεν θ' άφηνε κορίτσι στο χωριό που να μη του ριχτεί, πως αυτό ήταν το δικαίωμα του αφέντη, και πως αν οι χωρικοί θα τολμούσαν να διαμαρτυρηθούν, θα τους έδερνε με το κνούτο και θα τους έκανε να τα πληρώσουν διπλά αυτοί οι κανάγηδες με τις γενειάδες. Οι συμμαθητές μου, τα κτήνη αυτά, τον επιδοκίμασαν, μα εγώ του αντιμίλησα, όχι γιατί λυπήθηκα τα κορίτσια, τους πατεράδες τους, μα απλούστατα γιατί επιδοκίμαζαν ένα σκουλήκι. Θα τον κατατρόπωνα τότε· μα ο Ζβέρκωφ, αν και ήταν κουτός, ήταν ευχάριστος και τολμηρός· μου ανταπέδωσε κι εκείνος τις κοροϊδίες μου, και για να πω την αλήθεια, με τέτοιο τρόπο, που δεν τον κατατρόπωσα ολότελα. Οι συμμαθητές μου που χαχάνιζαν πήγαν με το μέρος του. Τον νίκησα κι άλλες φορές, ύστερα, μα χωρίς έχθρα, αστειευόμενος, έτσι για να περάσει η ώρα. Του απαντούσα με την περιφρονητική κι αγανακτισμένη σιωπή μου. Όταν τελείωσαν οι σπουδές μας, επεχείρησε κάπως να συμφιλιωθούμε· δεν το απέφυγα, και τόσο, γιατί αυτό με κολάκευε· μα χωριστήκαμε σε λίγο, φυσικότατα. Άκουσα κατόπιν για τις επιτυχίες που είχε σαν υπολοχαγός, για τα γλέντια που έκανε, και για την προαγωγή του έπειτα. Δε με χαιρετούσε πια στο δρόμο και υποπτευόμουν πως φοβόταν μήπως κι εκτεθεί χαιρετώντας ένα πρόσωπο τόσο ασήμαντο σαν κι έμενα. Τον είδα μόνον

μια φορά στο θέατρο, σε θεωρείο τρίτης σειράς, με τα γαλόνια του. Έκανε κόρτε στα κορίτσια κάποιου γέρου στρατηγού, γεμάτος περιποίηση. Σε τρία χρόνια μέσα είχε καταβληθεί πολύ μολονότι ήταν αρκετά όμορφος, ζωηρός, όπως άλλοτε. Είχε αρχίσει να κάνει κοιλιά· θα μπορούσε κανένας να πει πως στα τριάντα θα 'χε χαλαρώσει ολότελα το κορμί του. Σ' αυτόν τον Ζβερκώφ που θα 'φευγε, ήθελαν οι φίλοι μας να προσφέρουν το γεύμα. Στα τρία αυτά χρόνια του έκαναν πάντα το φίλο, αν κι από μέσα τους δε θα παραδεχόντουσαν πως μπορούσαν να 'ναι ίσοι του, είμαι βέβαιος.

Από τους δυο καλεσμένους του Σιμονώφ, ο ένας ήταν ο Φερφίτσκιν, ένας Γερμανορώσος, μικρόσωμος με πρόσωπο μαϊμούς, ένας ανόητος που κορόιδευε όλο τον κόσμο, αμείλικτος εχθρός μου από τις πιο μικρές τάξεις του σχολείου, που 'κανε τον ευαίσθητο, αν και ήταν αχρείος, αυθάδης, φαφλατάς, και θρασύδειλος κατά βάθος. Ήταν ένας από τους θαυμαστές του Ζβερκώφ και τον κολάκευε, επειδή γλεντούσε μαζί του από συμφέρον, και του δανειζόταν συχνά χρήματα. Ο άλλος, ο Τρουντολύμπωφ, στρατιωτικός με ψηλό ανάστημα, ήταν άνθρωπος ασήμαντος με φυσιογνωμία ψυχρή, αρκετά τίμιος, μα έσκυβε το κεφάλι μπροστά σε κάθε επιτυχία, και δεν τολμούσε να μιλήσει για προαγωγή. Ήταν λίγο συγγενής του Ζβερκώφ, και μολονότι κουτό να το πει κανείς, αυτό του έδινε κάποια σπουδαιότητα στα μάτια μας. Δε μ' εκτιμούσε καθόλου: αν και δεν ήταν ευγενικός σ' εμένα ωστόσο μπορούσα να τον υποφέρω ακόμα.

— Λοιπόν, αν είναι από εφτά ρούβλια ο καθένας λέγει ο Τρουντολύμπωφ — είμαστε τρεις, μαζεύονται εικοσιένα ρούβλια — μπορούμε να κάνομε το γεύμα μ' αυτά τα χρήματα. Ο Ζβερκώφ βέβαια δε θα πληρώσει.

— Εννοείται, αφού τον προσκαλούμε, επιδοκίμασε ο Σιμονώφ.

— Νομίζετε, προσέθεσε ο Φερφίτσκιν αλαζονικά, όπως θα 'κανε κανένας αυθάδης λακές που θα 'θελε να υπερασπιστεί τα γαλόνια του αφέντη του στρατηγού, νομίζετε λοιπόν πως ο Ζβερκώφ θα σας αφήσει να πληρώσετε όλα εσείς; Θα δεχτεί από λεπτότητα, μα θα πληρώσει έπειτα μισή δωδεκάδα σαμπάνιες.

— Ελάτε, τι πέφτει στους τέσσερις η μισή δωδεκάδα; διέκοψε ο Τρουντολύμπωφ, που άρπαξε μόνο τη λέξη μισή δωδεκάδα.

— Λοιπόν, λέγαμε, τρεις, τέσσερις με τον Ζβερκώφ, μαζεύονται εικοσιένα ρούβλια. Στο ξενοδοχείο λοιπόν των Παρισίων, αύριο, στις πέντε το απόγευμα, είπε στο τέλος ο Σιμονώφ, στον οποίον είχαν αναθέσει να οργανώσει το γλέντι.

— Πώς, εικοσιένα ρούβλια; λέγω με κάποια ταραχή σαν προσβλημένος· αν λογαριάσετε κι εμένα κάνουν όλα είκοσι οχτώ ρούβλια, όχι εικοσιένα.

Μου φαινόταν πολύ όμορφο να αυτοπροσκληθώ έτσι μόνος μου και κατά τρόπο τόσο απροσδόκητο. Θα εκμηδενίζονταν όλοι τους και θα με κοίταζαν όλοι τους με σεβασμό.

— Θέλετε να έρθετε και σεις μαζί; παρατήρησε ο Σιμονώφ δυσαρεστημένος, αποφεύγοντας να με κοιτάξει. Με ήξερε από την καλή! Μ' έκανε να λυσοάξω που βεβαιώθηκα πως μ' έπαιρνε για ένα τίποτα.

— Γιατί όχι; είμαι κι εγώ φίλος του θαρρώ κι ομολογώ πως αυτό με προσβάλλει κάπως που δε με σκέφτηκαν.

— Δε συμφωνούσατε ποτέ στις ιδέες με τον Ζβερκώφ, συμπλήρωσε ο Τρουντολύμπωφ σουφρώνοντας τα φρύδια.

Μα είχα αποφασίσει να επιμείνω και να μην υποχωρήσω.

— Μου φαίνεται πως κανείς δεν έχει το δικαίωμα να το συμπεραίνει αυτό, αποκρίθηκα, με φωνή τρεμάμενη, σα να συνέβαινε κάτι το εξαιρετικό. Ίσως, ακριβώς επειδή δε συμφωνούσαμε άλλοτε, είναι που το θέλω σήμερα.

— Ας τ' αφήσουμε, ποιος θα μπορούσε να σας καταλάβει... μ' αυτές τις υψηλές ιδέες... είπε σαρκαστικά ο Τρουντολύμπωφ.

— Θα σας γράψω και σας στο ρεφενέ, είπε αποφασίζοντας ο Σιμονώφ, απευθυνόμενος σ' εμένα· αύριο στις πέντε· στο ξενοδοχείο των Παρισίων να μη κάνετε λάθος.

— Και τα χρήματα; άρχισε να ψιθυρίζει στους άλλους ο Φερφίτσκιν, δείχνοντάς με με κίνηση της κεφαλής στο Σιμονώφ. Μα σταμάτησε απότομα γιατί κι ο ίδιος ο Σιμονώφ ντράπηκε.

— Ας είναι! είπε ο Τρουντολύμπωφ καθώς σηκώθηκε. Αφού έχει τόση διάθεση, ας έρθει.

— Μα είναι ιδιαίτερο, φιλικό το γεύμα αυτό, είπε θυμωμένα ο Φερφίτσκιν, παίρνοντας το καπέλο του. Δεν κάναμε καμιά επίσημη συγκέντρωση. Ίσως και να μη σας υπολογίσαμε εσάς.

Έφυγαν ο Φερφίτσκιν δε με χαιρέτησε φεύγοντας και ο Τρουντολύμπωφ μόλις κούνησε το κεφάλι του χωρίς να με κοιτάξει. Ο Σιμονώφ με τον οποίο μείναμε μόνοι φαινόταν σα θυμωμένος και στενοχωρημένος και με κοιτούσε με παράξενο βλέμμα. Δεν κάθισε και δε μου 'πε να καθίσω.

— Χουμ... μάλιστα, αύριο λοιπόν. Θα πληρώσετε τώρα; Για να 'μαστε πιο βέβαιοι, μουρμούρισε κοκκινίζοντας.

Κοκκίνισα κι εγώ, και κοκκινίζοντας θυμήθηκα πως από χρόνια και χρόνια, χρωστούσα στο Σιμονώφ δεκαπέντε ρούβλια, χρέος, που άλλωστε δε το ξεχνούσα ποτέ, μα ωστόσο ποτέ δεν το είχα κανονίσει.

— Παραδεχτείτε, Σιμονώφ πως δεν μπορούσα να ξεχάσω ερχόμενος εδώ... και λυπούμαι πολύ που ξέχασα...

— Καλά, καλά, μου είναι αδιάφορο... Θα πληρώσετε αύριο στο γεύμα. Ρώτησα μόνο για να ξέρω... Σας παρακαλώ να...

Διέκοψε τη φράση του άξαφνα κι άρχισε ν' ανεβοκατεβαίνει στο δωμάτιο θυμωμένος ακόμα. Περπατώντας έβαζε όλο το βάρος στα τακούνια του, και χτυπούσε το πάτωμα πολύ δυνατά.

— Μήπως και σας κρατώ; ρώτησα ύστερ' από δυο λεπτά σιωπής.

— Ω! όχι! είπε ξάφνου ζωηρά, δηλαδή... για να πω την αλήθεια, ναι. Ξέρετε, πρέπει να πάω μια στιγμή... Είναι δω πολύ κοντά... προσέθεσε σαν σαστισμένος και με κάποια ντροπή.

— Α! Θεέ μου! Και δε μου το λέγατε! Φώναξα αρπάζοντας το κασκέτο μου, με μεγάλη ελευθερία στις κινήσεις που Θεός ξέρει πως τη βρήκα.

— Δεν είναι μακριά... Είναι δυο βήματα... ξανά 'πε ο Σιμονώφ, συνοδεύοντάς με με ύφος βιαστικό, που δεν του πήγαινε καθόλου. Αύριο λοιπόν, στις πέντε ακριβώς! μου φώναξε από τη σκάλα. Λύσσαξα...

«Τι μου 'ρθε να κάνω έτσι το γαλαντόμο», είπα μέσα μου τρίζοντας τα δόντια, σα βρέθηκα στο δρόμο. «Και για ένα τέτοιο κτήνος, τον Ζβέρκωφ! Βέβαια, δεν πρέπει να πάω· το ίδιο μου κάνει, αυτό να λέγεται. Μήπως είμαι υποχρεωμένος; Αύριο θα γράψω στον Σιμονώφ...»

Μα κείνο που μ' έκανε πραγματικά να λυσσω, ήταν που ήμουν βέβαιος πως θα πήγαινα· πως θα πήγαινα επίτηδες και για ένα λόγο παραπάνω που δε θα ταίριαζε και δεν θα 'ταν λεπτό να μην πάω.

Ωστόσο υπήρχε ένα εμπόδιο να μην πάω: δεν είχα χρήματα. Είχα όλα κι όλα εννιά ρούβλια. Μα έπρεπε να δώσω τα εφτά, την άλλη μέρα στον Απόλλωνα τον υπηρέτη μου, που έπαιρνε εφτά ρούβλια τον μήνα, χώρια το φαγητό.

Ήταν αδύνατο να μη τα δώσω, σ' έναν τέτοιο άνθρωπο σαν τον Απόλλωνα. Μα θα μιλήσω παρακάτω για αυτόν τον κανάγια, αυτή τη μάστιγα της ζωής μου.

Ωστόσο, ήξερα πως δε θα του τα δώσω, και πως θα πήγαινα χωρίς άλλο στο ραντεβού.

Εκείνη τη νύχτα είδα φοβερά όνειρα. Δεν είναι και παράξενο: Όλη τη νύχτα οι αναμνήσεις της ζωής του μπουντρομιού που έκανα στο σχολείο, μου βάραιναν το μυαλό και δεν μπορούσα να τις διώξω. Μακρινοί συγγενείς από τους οποίους εξαρτιόμουν και που δεν ήξερα τι έγιναν από τότε, με είχαν χώσει σ' αυτό το σχολείο — με είχαν χώσει ορφανό, αποβλακωμένο από τα μαλώματά τους, σκεπτικό, σ' αυτή την ηλικία, σιωπηλό και κοιτάζοντας σαν άγριος. Οι συμμαθητές μου με υποδέχτηκαν με σαρκασμούς μοχθηρούς κι ανηλεείς, γιατί δεν έμοιαζα με κανένα απ' αυτούς.

Μα δεν μπορούσα να υποφέρω τις κοροϊδίες· δεν μπορούσα να συνηθίσω έτσι εύκολα, όπως εκείνοι μεταξύ τους. Τους σιχάθηκα αμέσως και κλείστηκα στον εαυτό μου, μέσα στη σκοτεινή μου υπερηφάνεια, πονεμένος και φοβισμένος. Η προστυχιά τους μ' αναστάτωνα. Κοροϊδεύαν αναιδέστατα το πρόσωπό μου, την αδέξια στάση μου· και όμως πόσο τα δικά τους μούτρα ήταν βλακώδη! Στο σχολείο μας η έκφραση των προσώπων γινόταν ολότελα κουτή και άλλαζε. Πόσο ωραία παιδιά μπαίνανε σ' αυτό! Σε λίγα χρόνια μέσα, λυπόσουνα να τα βλέπεις. Σχεδόν από ηλικία δεκάξι χρονών, τα κοίταζα με μια έκπληξη θλιβερή. Από τότε ακόμα μου έκανε εντύπωση η ταπεινή τους κρίση, τα βρώμικα πράγματα που τους τραβούσαν, τ' αλλοπρόσαλλα παιχνίδια τους κι οι κουβέντες τους. Υπήρχαν πράγματα τόσο σοβαρά, που δεν τα καταλάβαιναν καθόλου. Κανένα θέμα, όσο εμπνευσμένο κι όσο υποβλητικό κι αν ήταν, δεν τους ενδιέφερε· τόσο πολύ, που χωρίς να το θέλω τους θεωρούσα κατώτερους μου. Δεν ήταν ο πλήγωμένος μου εγωισμός που μ' έσπρωχνε σ' αυτά και σας παρακαλώ πολύ μη μου απευθύνετε τα λόγια κείνα τα τόσο συνηθισμένα, που κινούν την αηδία: «πως εγώ ονειροπολούσα, ενώ αυτοί καταλάβαιναν την πραγματική ζωή».

Δεν καταλάβαιναν τίποτε, καμιά πραγματική ζωή, και σας ορκίζομαι πως αυτό με αναστάτωσε περισσότερο. Το εναντίον δεχόντουσαν μ' εξωφρενική ηλιθιότητα τα πιο επιπόλαια πράγματα που χτυπούσαν στα μάτια, και είχαν σχεδόν από τότε πάρει τη συνήθεια να σκύβουν το κεφάλι μπροστά στις επιτυχίες του άλλου. Κάθε τι που ήταν δίκαιο, μα ταπεινωμένο και βασανισμένο, το περιγελούσαν αδιάντροπα και σκληρά. Από τη θέση που είχες έκριναν την εξυπνάδα σου· από ηλικία δεκαέξι χρονών, μιλούσαν κιόλας για τις καλές θέσεις. Βέβαια, αυτό προερχόταν το περισσότερο από την κουταμάρα τους και το κακό παράδειγμα που έβλεπαν γύρω τους, στην παιδική και εφηβική τους ηλικία. Ήταν διεφθαρμένοι ως το κόκαλο. Και χωρίς άλλο απόκτησαν τη διαφθορά αυτή από την αδιαντροπιά των μεγάλων. Εννοείται, εκείνο που κυριαρχούσε μέσα τους ήταν η τυπικότης, μια κυνική προσποίηση. Είναι αλήθεια πως μέσ' από τη διαφθορά τους, διέκρινε κανένας τη νεότητα και κάποια δροσερότητα μα κι αυτή ακόμα η δροσερότητα δεν ήταν θελκτική δειχνόταν με ξετσιπωσιά. Τους σιχαινόμουν υπερβολικά, αν και ήμουν χειρότερός τους ίσως. Μου ανταποδίδανε τα ίσα και δε μου κρύβανε την απέχθειά τους. Μα δεν ήθελα την αγάπη τους πια, το εναντίον διψούσα την περιφρόνησή τους. Για να αποφύγω τα περιγέλια τους, άρχισα να εργάζομαι όσο μπορούσα περισσότε-

ρο, κι ερχόμουν από τους πρώτους στα μαθήματα. Αυτό τους έκανε εντύπωση. Άρχισαν ακόμα να καταλαβαίνουν όλοι τους, σιγά-σιγά, ότι διάβαζα κιόλας βιβλία που δεν μπορούσαν να διαβάσουν και πως καταλάβαινα πράγματα (μη υπάρχοντα στο πρόγραμμα των ειδικών μαθημάτων), που δεν είχαν ούτε καν ιδέα γι' αυτά. Με κοίταζαν με μια σαρκαστική έκπληξη, μα ταπεινώνονταν ηθικώς, αφού μάλιστα και η προσοχή των καθηγητών στράφηκε σε μένα εξ αιτίας αυτού.

Τα περιγέλια έπαυσαν, μα απόμεινε κάποιο εχθρικό αίσθημα, και οι σχέσεις μας έγιναν ψυχρές και τεταμένες. Στο τέλος δεν μπόρεσα να αντισταθώ περισσότερο. Με τα χρόνια αισθάνθηκα μέσα μου την ανάγκη ενός φίλου, μιας συντροφιάς. Προσπάθησα να πλησιάσω μερικούς· μα το αναγκαστικό αυτό πλησίασμα έπαιρνε τέλος μονομιάς. Μου έτυχε μια φορά να κάνω ένα φίλο· μα η ψυχή μου ήταν πια δεσποτική· ήθελα να κυριαρχώ στην καρδιά του, ήθελα να του εμπνεύσω την περιφρόνηση για το περιβάλλον μέσα στο οποίο βρισκόταν: Του ζήτησα να διακόψει περήφανα και τελειωτικά τις σχέσεις μαζί τους. Η παράφορή μου φιλία τον τρόμαξε· τον έκανα να κλαίει και να 'χει σπασμούς. Ήταν μια αθώα ψυχή και παραδινόταν. Μα μόλις παραδόθηκε ολότελα σε μένα, τον αντιπάθησα αμέσως και τον περιφρονούσα — σα να μην τον είχα χρειαστεί για τίποτα άλλο, παρά για να επιτύχω αυτή τη νίκη, να τον υποτάξω. Μα δεν μπορούσα να τους νικήσω όλους· ο φίλος μου δεν έμοιαζε καθόλου με κανέναν κι ήταν μια εξαίρεση σπάνια.

Η πρώτη μου δουλειά, όταν τελείωσα το σχολείο, ήταν να εγκαταλείψω την ειδική αυτή τέχνη για την οποία προετοιμαζόμουν, να σπάσω όλους τους δεσμούς, να καταραστώ το παρελθόν και να ρίξω στάχτη από πάνω...

Να πάρει ο διάβολος! Ύστερ' απ' αυτά πως μου κάπνισε να πάω να βρω αυτόν τον Σιμονώφ!

Σηκώθηκα πολύ πρωί, πήδηξα από το κρεβάτι ταραγμένος πολύ, σα να επρόκειτο να γίνουν όλ' αυτά αμέσως. Ήμουν βέβαιος πως θα συνέβαινε κείνη τη μέρα κάποια ριζική μεταβολή στη ζωή μου. Δεν ήμουν ίσως ακόμα συνηθισμένος, και το παραμικρό να συνέβαινε στη ζωή μου, θαρρούσα πως θ' άλλαζε αυτή ριζικά και μονομιάς. Ως τόσο πήγα όπως πάντα στο γραφείο μου, μα το 'σκασα δύο ώρες πριν για να ετοιμαστώ. Το κυριότερο είναι, σκέφτηκα, να μην πάω κει πρώτος, γιατί αυτό θα τους έκανε να πιστέψουν πως είμαι πολύ ευχαριστημένος. Μα ήταν κι ένα σωρό άλλα σπουδαία πράγματα που με τάραζαν τρομερά. Γυάλισα ακόμα μια φορά ο ίδιος τα παπούτσια μου· να χαλούσε ο κόσμος, ο Απόλλωνας δεν θα τα καθάριζε δύο φορές τη μέρα και θα 'λεγε πως αυτό δεν ήταν μέσα στις συμφωνίες μας όταν τον πήρα. Τα γυάλισα κλέβοντας τις βούρτσες του διαδρόμου, για να μην το προσέξει και με περιφρονήσει κατόπιν. Εξέτασα ύστερα τα φορέματά μου· είδα πως όλα ήταν παλιά, ξεφτισμένα, φθαρμένα. Είχα παραμελήσει πολύ τον εαυτό μου. Η στολή μου οπωσδήποτε ήταν καλούτσικη, μα δεν μπορούσα να πάω στο γεύμα με τη στολή. Και προπάντων το παντελόνι μου είχε ένα πελώριο κίτρινο λεκέ στο γόνατο. Προαισθανόμουν ότι μόνο αυτός ο λεκές θα αφαιρούσε τα εννιά δέκατα της αξιοπρέπειάς μου. Ήξερα ακόμα πως ήταν πολύ ταπεινό να σκέφτομαι έτσι. «Μα δεν πρόκειται τώρα για σκέψεις· πρόκειται για τα πράγματα», είπα μέσα μου· και αποθαρρυνόμουν. Ήξερα ακόμα πως μεγαλοποιούσα φοβερά το κάθε τι· μα τι να κάνω, δεν μπορούσα πια να 'μαι κύριος του εαυτού μου κι έτρεμα απ' τη συγκίνηση. Στην απελπισία μου φανταζόμουν με τι αγέρωχο ύφος και ψυχρότητα θα με υποδεχόταν αυτός ο αχρείος Ζβερκώφ, με τι περιφρόνηση, χωρίς άλλο κουτή, θα με κοίταζε αυτός ο ηλίθιος Τρουντολύμπωφ· πως εκείνο το σκουλήκι ο Φερφίτσικιν θα με κορόιδευε αυθάδικα για ν' αρέσει στον Ζβερκώφ, πως ο Σιμονώφ θα τα καταλάβαινε όλ' αυτά καλά και θα με περιφρονούσε για τη δειλή μου ψευτοεπίδειξη και για την χαμέρπειά μου, και προπάντων πως όλ' αυτά θα ήταν ελεεινά, όχι φιλολογικά, χυδαία. Βέβαια το καλύτερο θα 'ταν να μην πάω καθόλου. Μα αυτό ήταν αδύνατο: όταν με παρέσυρε κάτι, βυθιζόμουν ως το κεφάλι. Μπορούσα να ξαναλέω κατόπιν σ' όλη μου τη ζωή: «Φοβήθηκες, φοβήθηκες την πραγματικότητα!» Το εναντίον, ήθελα ν' αποδείξω σ' όλα αυτά «τα καθάρματα» πως δεν ήμουν τόσο άνανδρος όσο το φανταζόμουν ο ίδιος. Κι ακόμα περισσότερο: στις πιο δυνατές κρίσεις του παροξυσμού και της θρασυδειλίας μου ονειρευόμουν να επιβληθώ, να νικήσω, να ενθουσιάσω, να τους κάνω να μ' αγαπή-

σουν — τουλάχιστον για «τις υψηλές ιδέες και την αναμφισβήτητη εξυπνάδα μου». Θα εγκαταλείψουν τον Ζβερκώφ, θα μείνει καθισμένος εκεί στη γωνιά, σιωπηλός και ντροπιασμένος, εγώ θα τον εκμηδενίσω. Ίσως ύστερα θα συμφιλιωνόμουν μαζί του, θα σηκώναμε όλοι το ποτήρι μας ψηλά και θα πίναμε, μιλώντας με το συ ο ένας στον άλλο. Μα το χειρότερο και κείνο που με πείραζε περισσότερο ήταν που ήξερα πολύ καλά τότε, πως δεν είχα καθόλου ανάγκη απ' όλ' αυτά, πως δεν επιθυμούσα καθόλου να τους μαγέψω, και πως για το αποτέλεσμα αυτό, κι αν μπορούσα ακόμα να το επιτύχω, εγώ πρώτος δεν έδινα πεντάρα. Ω! πόσο παρακαλούσα το Θεό να περάσει γρήγορα εκείνη η μέρα! Με ανέκφραστη αγωνία σίμωσα το παράθυρο, άνοιξα τα κουρτινάκια και κοίταξα, ανάμεσα από την ομίχλη, το χιόνι που έπεφτε πυκνό.

Τέλος το κακό μου ρολόι χτύπησε πέντε. Άρπαξα το καπέλο μου, και αποφεύγοντας να κοιτάξω τον Απόλλωνα που περίμενε από το πρωί το μισθό του — μα από βλακεία δεν ήθελε καθόλου να μιλήσει πρώτος — γλίστρησα από την μισανοιγμένη πόρτα, και νοικιάζοντας ένα μόνιππο με τα τελευταία μου πενήντα καπίκια, έφτασα στο ξενοδοχείο των Παρισίων σα μεγάλος αφέντης.

Ήξερα από την προηγούμενη μέρα πως θα 'φτανα πρώτος. Μα δεν επρόκειτο γι' αυτό.

Όχι μόνο δεν ήταν εκεί κανένας, μα βρήκα και δύσκολα την αίθουσά μας. Δεν είχανε στρώσει ακόμα το τραπέζι, τι σήμαινε αυτό; Ύστερα από πολλές ερωτήσεις, κατόρθωσα να μάθω από τα γκαρσόνια πως το γεύμα είχε παραγγελθεί για τις έξη κι όχι για τις πέντε. Μου το βεβαίωσαν στο ταμείο. Ντρεπόμουν μάλιστα για τις ερωτήσεις μου αυτές. Ήταν ακόμα πέντε και είκοσι. Αφού είχαν αλλάξει την ώρα, έπρεπε οπωσδήποτε να με ειδοποιήσουν το ταχυδρομείο γι' αυτό έγινε, και δεν έπρεπε να με εκθέσουν έτσι και να με κάνουν «να εξευτελιστώ» και σ' αυτούς... και στα γκαρσόνια μπροστά. Κάθισα· το γκαρσόνι άρχισε να στρώνει το τραπέζι· η παρουσία του με ταπείνωσε ακόμα περισσότερο. Κατά τις έξη, εκτός από τις αναμμένες λάμπες, έφεραν και σπαρματσέτα. Μα το γκαρσόνι δεν είχε σκεφτεί να τα φέρει μόλις έφτασα. Στο διπλανό δωμάτιο, σε ξέχωρα τραπέζια, έτρωγαν δυο πελάτες, σκυθρωποί, ερεθισμένοι και σιωπηλοί. Σ' ένα άλλο μακρινό δωμάτιο, γινόταν μεγάλος θόρυβος· φώναζαν μάλιστα. Άκουγε κανείς τις φωνές, τα χάχανα μιας ολόκληρης παρέας· πρόστυχα φραντσέζικα επιφωνήματα ακουγόntonουσαν υπήρχαν εκεί κυρίες που έτρωγαν. Με μια λέξη, αυτό με ανακάτωσε. Σπάνια πέρασα στιγμές τόσο ανυπόφορες και όταν στις έξη ακριβώς έφτασαν όλοι μαζί, ευχαριστήθηκα και τους κοίταξα με χαρά, σαν ελευθερωτές μου. Λησμόνησα σχεδόν πως έπρεπε να φαίνομαι προσβλημένος.

Ο Ζβερκώφ μπήκε πρώτος, σαν ανώτερός τους βέβαια. Κι αυτός κι οι άλλοι γελούσαν μα σαν είδε εμένα τοιτώθηκε, πλησίασε αργά, υποκλίθηκε λίγο περιποιητικά, και μου έδωσε κάπως φιλικά το χέρι με κάποια επιφυλακτική ευγένεια, σχεδόν σαν στρατηγός που κάνοντας αυτή τη χειρονομία θέλει να προφυλαχτεί από κάτι. Είχα φανταστεί το εναντίον, πως μόλις θα 'μπαινε θα γελούσε με κείνο το παλιό του γέλιο, το σφυριχτό το ανακατωμένο μ' επιφωνήματα, και πως θα πετούσε με τις πρώτες λέξεις του τ' αστεία και τους άνοστους σαρκασμούς του. Νόμιζε τον εαυτό του απείρως ανώτερο από μένα σε όλα! Αν ήθελε να με προσβάλλει μόνο κάνοντας το στρατηγό, δε θα 'ταν τίποτε ακόμα, σκέφτηκα, θα του 'δινα, δεν ξέρω κι εγώ πως την απάντηση. Μα αν ίσως χωρίς καμιά πρόθεση να με προσβάλλει, του μπήκε πραγματικά στο κεφάλι του η κουτή ιδέα πως είναι ανώτερός μου και πως πρέπει να με κοιτάζει έτσι σα να 'ταν προστάτης μου; Και μόνο αυτή η υποψία μ' έκανε να μου κοπεί η αναπνοή.

— Έμαθα μ' έκπληξη την επιθυμία σας να πάρετε μέρος στη συγκέντρωσή μας, άρχισε να τραυλίζει, σφυρίζοντας και σέρνοντας τις λέξεις πράγμα που δεν του συνέβαινε άλλοτε. Δεν έχομε την ευκαιρία να βλεπόμαστε. Μας αποφεύγετε χωρίς λόγο. Δεν προξενούμε τόσο φόβο όσο φαντάζεστε. Όπως κι αν έχει, είμαι πολύ ευχαριστημένος να επαναλάβω...

Και έστρεψε με κάποια αδιαφορία για να βάλει το καπέλο του στο τραπέζι του παραθύρου.

— Περιμένατε πολύ; με ρώτησε ο Τρουντολύμπωφ.

— Ήρθα στις πέντε ακριβώς όπως μου ορίσατε χθες, αποκρίθηκα ζωνρά και ερεθισμένος, πράγμα που έδειχνε πως σε λίγο θα ξέσπαγε ο θυμός μου.

— Δεν τον ειδοποίησες πως αλλάξαμε την ώρα; είπε ο Τρουντολύμπωφ στον Σιμονώφ.

— Όχι. Το λησμόνησα απάντησε κείνος, μα χωρίς να δείχνει πως μετάνιωσε και χωρίς μάλιστα να ζητήσει συγγνώμη· και είπε να φέρουν τα ορεκτικά.

— Λουπόν βρίσκεστε εδώ προ μιας ώρας! α! τον καημένο! φώναξε κοροϊδευτικά ο Ζβερκώφ, που βρήκε το πράγμα πολύ αστείο. Ακολουθώντας το παράδειγμά του ο Φερφίτσκιν, άρχισε να γελά εύθυμα σα σκυλάκι που γαβγίζει με την άσκημη και ηχηρή φωνή του· η θέση μου του φάνηκε πολύ δύσκολη.

— Δεν είναι καθόλου αστείο! φώναξα στον Φερφίτσκιν, όλο και κορώνοντας· δε φταίω εγώ, τι διάβολο! Λησμόνησαν να με ειδοποιήσουν. Είναι απλούστατα μια παράλειψη.

— Όχι μόνο παράλειψη, μα κάτι παραπάνω ακόμα, γρύλισε ο Τρουντολύμπωφ, υπερασπίζοντάς με ασφαλώς. Είσατε πολύ επιεικής. Είναι απλούστατα μια χωριατιά. Βέβαια θα το 'κανε άθελα. Πώς θα μπορούσε ο Σιμονώφ... χμ!

— Αν μου το 'καναν εμένα αυτό, παρατήρησε ο Φερφίτσκιν θα...

— Μα έπρεπε να πάρετε στο μεταξύ τίποτε, διέκοψε ο Ζβερκώφ, ή καλύτερα να φάτε απλούστατα μόνος χωρίς να μας περιμένετε.

— Να είσατε βέβαιος πως μπορούσα να το κάνω χωρίς να μου το πείτε, αποκρίθηκα απότομα. Αν περίμενα το 'κανα γιατί...

— Στο τραπέζι κύριοι, φώναξε ο Σιμονώφ που έμπαινε· όλα είναι έτοιμα, εγγυώμαι για τη σαμπάνια, είναι καλά παγωμένη... Δεν ήξερα τη διεύθυνσή σας, που να σας ειδοποιήσω; είπε στρέφοντας σ' εμένα άξαφνα, μα χωρίς να με κοιτάξει. Χωρίς άλλο ήταν θυμωμένος μαζί μου. Θα σκέφτηκε και θα είχε αλλάξει από χτες.

Κάθισαν όλοι· κι εγώ το ίδιο. Το τραπέζι ήταν στρογγυλό. Αριστερά μου κάθισε ο Τρουντολύμπωφ, δεξιά μου ο Σιμονώφ. Ο Ζβέρκωφ ήταν αντίκρου μου, ο Φερφίτσκιν και ο Τρουντολύμπωφ, τον είχαν ανάμεσά τους.

— Για λέτε λουπόν, είσατε υπάλληλος σε κάποιο υπουργείο θαρρώ; είπε εξακολουθώντας να ενδιαφέρεται για μένα ο Ζβέρκωφ.

— Βλέποντάς με φοβισμένο, φαντάστηκε στα σοβαρά να μου γλυκομιλήσει, να μ' ενθαρρύνει σα να λέμε. «Μήπως θέλει να του πετάξω το μπουκάλι στο κεφάλι του;» είπα μέσα μου λυσιώντας. Μη όντας συνηθισμένος, έπαιρνα φωτιά αμέσως.

— Στο Υπουργείο των... απήντησα κοφτά, κοιτάζοντας το πιάτο μου.

— Και... έχετε καλό μισθό; Για λέτε, τι σας ανάγκασε... ν' αλλάξετε καριέρα;

— Εκείνο που... με ανάγκασε είναι γιατί το 'θελα εγώ είπα σέρνοντας τρεις φορές πιότερο τη φωνή

μου από εκείνον κι αρχίζοντας να χάνω σχεδόν ολότελα την ψυχραιμία μου.

Ο Φερφίτσκιν ξέσπασε σε χάχανα. Ο Σιμονώφ με κοίταξε ειρωνικά· ο Τρουντολύμπωφ έπαψε να τρώει και μ' εξέταζε με περιέργεια.

Ο Ζβερκώφ στενοχωρήθηκε, μα δεν ήθελε να το δείξει.

— Και τι μισθό παίρνετε;

— Μήπως έχετε σκοπό να μ' ανακρίνετε;

Του είπα ωστόσο πόσο έπαιρνα κι έγινα κατακόκκινος.

— Μικρά πράγματα, είπε σοβαρά ο Ζβερκώφ.

— Μάλιστα, κύριε, με τέτοιο μισθό, σχεδόν, δεν επιτρέπεται να γευματίζει κανένας στα καφέ-ρεστωράν! προσέθεσε αυθάδικα ο Φερφίτσκιν.

Κατά τη γνώμη μου, είναι μάλιστα ολότελα παραφροσύνη αυτό, παρατήρησε σοβαρά ο Τρουντολύμπωφ.

— Πώς αδυνατίσατε, πως αλλάξατε... από τότε, πρόσθεσε ο Ζβέρκωφ, μοχθηρά κάπως, εξετάζοντας και μένα και το κοστούμι μου περιφρονητικά.

— Ας μην τον φοβίζομε, φώναξε, ο Φερφίτσκιν, χαχανίζοντας σαρκαστικά.

— Κύριε μάθετε, πως δεν με φοβίζει κανείς εμένα, λέγω τέλος ξεσπάζοντας, τ' ακούτε; Τρώγω εδώ στο «καφέ-ρεστωράν» με τα λεφτά μου, με τα δικά μου λεφτά και όχι με τα λεφτά των άλλων, ευαρεστηθείτε να το καταλάβετε, κύριε Φερφίτσκιν.

— Πώς! Και ποιος δεν τρώγει εδώ με τα λεφτά του; Θα 'λεγε κανείς πως θέλετε... είπε βροντώδικα ο Φερφίτσκιν, κόκκινος σαν αστακός και κοιτάζοντάς με εξαγριωμένος στα μάτια.

— Αρκεί, αποκρίθηκα, καταλαβαίνοντας πως είχα πει κάπως περισσότερα απ' ό,τι έπρεπε. Μου φαίνεται πως θα 'ταν καλύτερο να μιλήσετε για εξυπνότερα πράγματα.

— Θα νόμιζε κανένας πως έχετε σκοπό να μας δείξετε την εξυπνάδα σας.

— Μην ανησυχείτε, εδώ θα 'ταν εντελώς περιττό.

— Μα τότε κύριε τι μας κάνετε τον καμπόσο; Μήπως χάσατε την ισορροπία στο Υπουργείο σας;

— Φτάνει, κύριοι, φτάνει! φώναξε ο Ζβερκώφ επιβλητικά.

— Τι ανόητα πράγματα! γρύλισε ο Σιμονώφ.

— Πραγματικά ανόητα· ήρθαμ' εδώ σα φίλοι για να αποχαιρετήσουμε έναν καλό φίλο που φεύγει στο ταξίδι, και να που γυρεύετε αφορμή για να μαλώσετε, άρχισε να λέει ο Τρουντολύμπωφ, απευθυνόμενος πρόστυχα σε μένα μόνο. Ο ίδιος προσκαλέσατε τον εαυτό σας χθες· μη χαλάτε τη γενική αρμονία.

— Φτάνει, φτάνει, φώναξε ο Ζβερκώφ. Πάψετε, κύριοι δεν είναι τρόπος αυτός· Προτιμώ να σας διηγηθώ πως λίγο έλειψε να παντρευτώ προχτές.

Κι αμέσως άρχισε η άνοστη διήγηση του αποτυχόντος γάμου, του κυρίου αυτού. Ή καλύτερα, η διήγηση ούτε καν λόγο έκανε για το γάμο, ήταν μόνο στολισμένη από στρατηγούς, συνταγματάρχες, ευγενείς της Αυλής, ανάμεσα στους οποίους ο Ζβερκώφ ήταν σχεδόν πάντα επί κεφαλής. Ξέσπασαν επιδοκιμαστικά γέλια. Ο Φερφίτσκιν, μάλιστα, γάβγιζε σαν σκυλί.

Όλοι μ' άφησαν εμένα κι έμεινα εκεί τσακισμένος, εκμηδενισμένος.

«Ύψιστε, είναι συντροφιά αυτή για μένα; σκέφτηκα. Τι βλάκας που φάνηκα μπροστά τους! Κι όμως επέτρεψα στον Φερφίτσκιν να πάρει πολύ θάρρος. Οι ηλίθιοι αυτοί φαντάζονται πως μου περιποιούν τιμή επιτρέποντάς μου να καθίσω στο τραπέζι τους και δεν καταλαβαίνουν πως εγώ, τους περιποιώ τιμή... «Αδυνατίσα! Το κοστούμι μου!» Ω! καταραμένο πανταλόνι! Προ ολίγου μάλιστα ο Ζβερκώφ είχε παρατηρήσει τον κίτρινο λεκέ στο γόνατο... Προς τι να μένω εδώ; Πρέπει αμέσως την ίδια στιγμή, να σηκωθώ από το τραπέζι, να πάρω το καπέλο μου, κι απλούστατα, να φύγω χωρίς να πω τίποτα... Από περιφρόνηση! Κι αύριο να μονομαχήσω, αν το θέλουν. Τα κτήνη! Δε θα λυπηθώ τα εφτά μου ρούβλια. Φεύγω αμέσως!...»

Εννοείται, ότι έμεινα.

Από το θυμό μου, έπινα το κρασί του Bordeaux, με το ποτήρι ως πάνω γεμάτο. Μη όντας συνηθισμένος, ζαλίστηκα σε λίγο κι ο θυμός μου μεγάλωνε μαζί με το μεθύσι. Μ' έπιασε άξαφνα η όρεξη να τους βρίσω κατά τον αυθαδέστερο τρόπο και να φύγω κατόπιν. Ν' αδράξω τη στιγμή και να φανώ ποιος είμαι, ας λέγανε: «αν και γελοίος, μα δεν είναι κουτός» και... και... με μια λέξη, ο διάολος να τους πάρει!

Τους προκαλούσα με τα αποβλακωμένα μου μάτια. Μα έδειχναν πως μ' είχαν εντελώς ξεχάσει. Μεταξύ τους έκαναν θόρυβο, φώναζαν, ευθυμούσαν. Ο Ζβερκώφ όλο και φλυαρούσε. Άρχισα ν' ακούω. Ο Ζβερκώφ διηγείτο πως κατόρθωσε να κάνει μια κυρία της αριστοκρατίας να του πει εκείνη πρώτη πως τον αγαπά (βέβαια έλεγε ψέματα αναιδέστατα) και πως στην υπόθεση αυτή τον βοήθησε κάποιος αδελφικός του φίλος, κάποιος νεαρός πρίγκιπας, ο ουσάρος Νικόλας που κρατούσε στη φούχτα του τρεις χιλιάδες ψυχές.

— Ως τόσο αυτός ο ουσάρος Νικόλας που είχε στη φούχτα του μέσα τρεις χιλιάδες ψυχές, δεν ήρθε δω να σας αποχαιρετήσει, του λέγω, παίρνοντας μέρος στη συζήτηση.

Όλοι σώπασαν αμέσως.

— Είσαστε μεθυσμένος τώρα, λέει, ο Τρουντολύμπωφ καταδεχόμενος τέλος να με κοιτάξει και ρίχνοντας λοξά το βλέμμα πάνω μου, με περιφρόνηση.

Ο Ζβερκώφ, με κοίταξε σιωπηλά, όπως εξετάζει κανείς ένα μαμούνι. Κατέβασα τα μάτια. Ο Σιμωνώφ έκανε αμέσως να χύσει στα ποτήρια σαμπάνια.

Ο Τρουντολύμπωφ σήκωσε το ποτήρι· όλοι τον μιμήθηκαν εκτός από μένα.

— Στην υγεία σου και καλό ταξίδι! φώναξε στο Ζβερκώφ: Να μας ζήσουν τα παλιά μας, κύριοι, και κείνα που θα 'ρθουν! Εβίβα!

Όλοι ήπιαν και σηκώθηκαν να φιλήσουν τον Ζβερκώφ. Δε σάλεψα· το ποτήρι γεμάτο, στεκόταν

μπροστά μου.

— Δε θα πιείτε στην υγεία του; βρυχήθηκε ο Τρουντολύμπωφ, που είχε χάσει την υπομονή του, αποτεινόμενος σε μένα, σα να με φοβέριζε.

— Θέλω να κάνω μια πρόποση ξεχωριστή και τότε θα πω, κύριε Τρουντολύμπωφ!

— Πααλιοκαυγατζή! γρύλισε ο Σιμονώφ. Ανασηκώθηκα πάνω στο κάθισμα μου κι άρπαξα το ποτήρι με τρεμάμενο χέρι, ετοιμαζόμενος για κάτι εξαιρετικό, και μη ξέροντας ακόμα κι ο ίδιος τι θα έλεγα.

— Σιωπή! φώναξε ο Φερφίτσκιν. Κάτι σπουδαίο θα πει!

Ο Ζβερκώφ περίμενε πολύ σοβαρός, καταλαβαίνοντας περί τίνος επρόκειτο.

— Λοχαγέ Ζβερκώφ, άρχισα να λέω, μάθετε πως σιχαίνομαι τα λόγια, τους λογάδες και τις κομψές μέσες... Πρώτα αυτό, κι έρχομαι στο δεύτερο.

Όλοι έκαναν κάποια κίνηση.

— Δεύτερον; Σιχαίνομαι τα γλέντια και τους γλεντζέδες. Και προ πάντων τους γλεντζέδες! Τρίτον: Αγαπώ την αλήθεια, την ειλικρίνεια και την τιμιότητα, εξακολούθησα σχεδόν μηχανικά, παγωμένος κιάλας από τον τρόπο, χωρίς να καταλαβαίνω το πως μπορούσα να μιλώ έτσι... Αγαπώ τη σκέψη, κύριε Ζβερκώφ, αγαπώ... την αληθινή φιλία, ίσοι όλοι, και όχι... χουμ... Αγαπώ... Άλλωστε, γιατί όχι; Κι εγώ πίνω στην υγεία σας, κύριε Ζβερκώφ! Πλανέψετε τις Κιρκάσιες, χτυπήσετε τους εχθρούς της πατρίδας, και... και... Στην υγεία σας κύριε Ζβερκώφ!

Ο Ζβερκώφ σηκώθηκε, με χαιρέτησε κι είπε:

— Σας ευχαριστώ πάρα πολύ.

Είχε πειραχτεί πολύ, κι είχε μάλιστα χλομιάσει.

— Μα το Σατανά! ούρλιαζε ο Τρουντολύμπωφ χτυπώντας το τραπέζι με τη γροθιά.

— Μα όχι, κύριε, δίνουν μπάτσους σ' αυτό! γάβγισε ο Φερφίτσκιν.

— Πρέπει να τον διώξετε, γρύλισε ο Σιμονώφ.

— Μιλιά, κύριοι, κανένας σας μην κουνηθεί! φώναξε μεγαλόπρεπα ο Ζβερκώφ καταπραΰνοντας τη γενική αγανάχτηση. Σας ευχαριστώ όλους, μα ξέρω να του αποδείξω τι σημασία δίνω στα λόγια του.

— Κύριε Φερφίτσκιν, θα μου δώσετε ικανοποίηση αύριο για τα λόγια που 'πατε προ ολίγου! φώναξα αποτεινόμενος σοβαρά στον Φερφίτσκιν.

— Μονομαχία λοιπόν; είμαι στις διαταγές σας απήντησε κείνος. Μα θα ήμουν ασφαλώς τόσο γελοίος κάνοντας αυτήν την πρόσκληση που ταίριαζε τόσο λίγο σ' εμένα, ώστε μαζί με τους άλλους κι αυτός ο Φερφίτσκιν ξέσπασαν όλοι στα γέλια.

— Ναι, βέβαια, ας τον αφήσομε! Είναι στουπί στο μεθύσι! είπε ο Τρουντολύμπωφ με αηδία.

— Ποτέ δε θα συγχωρήσω τον εαυτό μου, που τον έβαλα στον ρεφενέ, μουρμούρισε πάλι ο Σιμο-

νώφ.

«Όρα είναι να τους ρίξω καμιά μποτίλια στο κεφάλι», σκέφτηκα, πήρα μια μποτίλια, και... γέμισα το ποτήρι μου.

— «Όχι προτιμώ να βαστάξω ως το τέλος εξακολούθησα να σκέφτομαι, θα ευχαριστηθείτε αν φύγω κύριοι. Αδύνατο αυτό. Θα μείνω επίτηδες και θα πιω ως το τέλος, για να σας δείξω πως δεν σας δίνω καμιά σημασία. Θα μείνω να πιω, γιατί' είναι δω ρεστωράν και πλήρωσα το μερίδιό μου. Θα μείνω να πιω γιατί σας κοιτάζω σαν νευρόσπασμα που είσαστε, και σα να μην υπάρχουνε για μένα. Θα μείνω να πιω... και να τραγουδήσω, αν θέλω. μάλιστα, να τραγουδήσω γιατί έχω το δικαίωμα... να τραγουδήσω... χμμ».

Μα δεν τραγούδησα. Έκανα ό,τι μπορούσα για να μην κοιτάζω κανένα· έπαιρνα τις πιο αδιάφορες πόζες και περιμένα με ανυπομονησία να μου μιλήσουν εκείνοι πρώτοι. Μα αλίμονο! δε μου μίλησαν. Ω! πόσο το 'θελα τότε να συμφιλιωθώ μαζί τους! Χτύπησε οχτώ η ώρα, ύστερα εννιά. Άφησαν το τραπέζι και κάθισαν στον καναπέ. Ο Ζβερκώφ ξάπλωσε με το 'να πόδι πάνω στο τραπεζάκι. Το γκαρσόνι πήγαινε κει το κρασί. Ο Ζβερκώφ τους πρόσφερε πραγματικά τρεις μποτίλιες. Εννοείται ότι δε με προκάλεσαν· όλοι περικύκλωσαν τον Ζβερκώφ. Τον ακούγανε σχεδόν μ' ευλάβεια. Ήταν φανερό πως τον αγαπούσαν. «Γιατί; Γιατί;» σκέφτηκα. Καμιά φορά ενθουσιάζονταν τόσο πάνω στο μεθύσι τους που αλληλοφιλιόντουσαν. Μίλησαν για τον Καύκασο, τι είναι το αληθινό πάθος, το χρηματιστήριο, οι καλύτερες θέσεις, τα εισοδήματα του Ουσσάρου Πονταρέβσκυ, που κανέναν τους δεν τον ήξερε προσωπικά, για την ομορφιά και την έκτακτη χάρη της πριγκίπισσας Δ..., που κι αυτή κανέναν δεν την είδε ποτέ· τέλος κατέληξαν πως ο Σαίξπηρ είναι αθάνατος.

Χαμογελούσα περιφρονητικά κι ανεβοκατέβαινα στο αντίθετο μέρος της αιθούσης, ακριβώς αντίκρου στον καναπέ, προς το μέρος του τοίχου ανάμεσα στο τραπέζι και στη σόμπα κι έβαζα όλα τα δυνατά για να τους δείξω πως δεν τους έδινα καμιά σημασία· κι όμως χτυπούσα επίτηδες τα πόδια, περπατώντας πάνω στα τακούνια των παπουτσιών μου. Μα όλα πήγαιναν του κάκου· δε με πρόσεχαν διόλου. Είχα την υπομονή να περπατώ έτσι μπροστά τους, από τις οχτώ η ώρα έως τις έντεκα, πάντα στην ίδια θέση. «Να περπατώ και κανείς δεν μπορεί να μου το απαγορέψει». Το γκαρσόνι που έμπαινε στάθηκε και με κοίταξε πολλές φορές: οι συχνές στροφές που έκανα μου 'φερναν σκοτοδίνη· ήταν στιγμές που θαρρούσα πως παραμιλούσα. Τις τρεις αυτές ώρες ίδρωσα και ξαναστέγνωσα τρεις φορές. Κάπου-κάπου, τρυπούσε την καρδιά μου ένας βαθύς και τσουχτερός πόνος στη σκέψη, πως κι ύστερα από δέκα χρόνια, είκοσι, σαράντα χρόνια, πάλι, θα θυμάμαι με αηδία κι εξευτελισμό τις βρωμερές αυτές στιγμές της ζωής μου, τις πιο φριχτές και πιο γελοίες. Ήταν αδύνατο να ταπεινωθεί κανείς μόνος του με πιότερη αναιδεια και λύσσα, το καταλάβαινα καλά αυτό και όμως εξακολουθούσα να περπατώ απ' το τραπέζι ως τη σόμπα κι αντίθετα. «Ω! αν μπορούσατε και μόνο να ξέρετε σε τι αισθήματα και σκέψεις είμαι ικανός να φτάσω εγώ και τι μορφωμένος που είμαι!» σκέφτηκα για μια στιγμή, αποτεινόμενος στο αναμεταξύ στον καναπέ όπου βρίσκονταν οι εχθροί μου. Μα οι εχθροί αυτοί φερνόντουσαν έτσι σα να μην υπήρχαν στην ίδια αίθουσα. Μια φορά, μια μόνη φορά, έστρεψαν σε μένα· όταν ο Ζβερκώφ μίλησε για τον Σαίξπηρ· και χαχάνισα περιφρονητικά. Ξέσπασα σ' ένα γέλιο τόσο άσκημο και βεβιασμένο, που διέκοψαν τη συνομιλία τους όλοι μαζί, και με κοίταζαν σχεδόν δυο λεπτά σιωπηλά χωρίς να γελάσουν, που περπατούσα πάνω-κάτω κοντά στον τοίχο απ' το τραπέζι ως τη σόμπα, προσποιούμενος πως δεν τους πρόσεχα καθόλου. Μα τίποτε δε συνέβηκε. Δε μου μίλησαν, και ύστερα από δυο λεπτά, με λησμόνησαν πάλι. Χτύπησαν έντεκα.

— Κύριοι, φώναξε ο Ζβερκώφ, καθώς σηκωνόταν από τον καναπέ, πάμε τώρα όλοι κει κάτω στις γυναίκες;

— Μάλιστα! Μάλιστα! είπαν οι άλλοι.

Γύρισα άξαφνα αυστηρός προς τον Ζβερκώφ. Ήμουν τόσο κουρασμένος, τόσο τσακισμένος που για να πάρει ένα τέλος η υπόθεση, θα μπορούσα να κόψω το λαιμό μου. Είχα πυρετό· τα μαλλιά μου βρεγμένα από τον ιδρωτα, κολλούσαν στο μέτωπο και στους κροτάφους μου.

— Ζβερκώφ! Σας ζητώ συγγνώμην, λέγω άξαφνα κι αποφασιστικά. Φερφίτσκιν κι από σένα, απ' όλους, σας προσέβαλα όλους.

— Α! Α! Εξ αιτίας της μονομαχίας! σφύριξε φαρμακερά ο Φερφίτσκιν.

Ήταν σα να με χτύπησαν στην καρδιά!

— Όχι δε φοβάμαι τη μονομαχία Φερφίτσκιν! Είμαι έτοιμος να μονομαχήσω μαζί σας αύριο, ακόμα και μετά τη συμφιλίωσή μας. Επιμένω μάλιστα σ' αυτό, και δεν μπορείτε να μου αρνηθείτε τη μονομαχία. Θα τραβήξετε πρώτος κι εγώ θα τραβήξω στον αέρα.

— Δίνει θάρρος στον εαυτό του, παρατήρησε ο Σιμονώφ.

— Του 'στριψε απλούστατα το μυαλό! είπε ο Τρουντολύμπωφ.

— Αφήστε με να περάσω, γιατί μου φράζετε το δρόμο;... Εμπρός τι θέλετε; ρώτησε ο Ζβερκώφ περιφρονητικά. Όλοι ήταν κόκκινοι· τα μάτια τους έλαμπαν είχαν πει πολύ.

Θέλω τη φιλία σας Ζβερκώφ, σας προσέβαλα, αλλά...

— Με προσβάλατε; Σεις! εμένα! Μάθετε κύριε, πως ποτέ για κανένα λόγο, δεν μπορείτε να με προσβάλετε.

— Και τώρα φτάνει, φύγετε! είπε απειλητικά ο Τρουντολύμπωφ. Πάμε.

— Με μια συμφωνία κύριοι: η Ολυμπία είναι δική μου, φώναξε ο Ζβερκώφ.

— Αυτό να λέγεται! αυτό να λέγεται! του απήντησαν γελώντας.

Έμεινα εκεί ρεζιλεμένος. Η παρέα βγήκε με θόρυβο από την αίθουσα. Ο Τρουντολύμπωφ άρχισε κάποιο άνοστο τραγούδι. Ο Σιμονώφ σταμάτησε μια στιγμή για να δώσει πουρμπουάρ στα γκαρσόνια. Τον πλησίασα άξαφνα.

— Σιμονώφ! δώσε μου έξη ρούβλια! λέγω αποφασιστικά κι απελπισμένα.

Με κοίταξε με κάποια βαθιά κατάπληξη και με αποβλακωμένα μάτια. Κι αυτός ήταν μεθυσμένος.

— Μήπως θα 'ρθετε μαζί μας εκεί κάτω και σεις;

— Ναι!

— Δεν έχω χρήματα! είπε κοφτά, και χαμογέλασε περιφρονητικά.

Θέλησε να φύγει. Άρπαξα το παλτό του. Ήταν σα να μ' έπιανε βραχνάς.

— Σιμονώφ! γιατί μου αρνείστε; Είδα πως έχετε χρήματα! Είμαι κανένας λωποδύτης; Προσέξτε, πρέπει να μου τα δώσετε: αν ξέρατε, αν ξέρατε γιατί σας τα ζητώ! Εξαρτώνται, απ' αυτά όλα· όλο το

μέλλον μου, όλα μου τα σχέδια.

— Ο Σιμονώφ έβγαλε τα χρήματα και σχεδόν μου τα πέταξε.

— Πάρτε τα λοιπόν, αφού είσαστε έτσι αδιάντροπος! πρόφερε χωρίς οίκτο, κι έτρεξε να φτάσει τους άλλους.

Έμεινα μόνος μια στιγμή. Η αταξία, τ' αποφάγια, ένα ποτήρι σπασμένο πάνω στο πάτωμα, τα χυμένα κρασιά, τ' αποσιγάρα, το μεθύσι και το παραλήρημα του μυαλού μου, μια αγωνία βασανιστική στην καρδιά και τέλος το γκαρσόνι που όλα τα είδε και τ' άκουσε, και που με κοίταζε περίεργα...

— «Εκεί κάτω! φώναξα. Ή θα μου ζητήσουν όλοι γονατιστοί τη φίλια μου, φιλώντας τα πόδια μου, ή... ή θα μπατσίσω τον Ζβερκώφ!»

IV

«Νάτη, νάτη, επιτέλους η σύγκρουση με την πραγματικότητα», μουρμούρισα κατεβαίνοντας τη σκάλα σαν αστραπή. Και γέλασα.

— «Είσαι αναντρός! αντήχησε κάτι μέσα στο κεφάλι μου, αφού έχεις το θάρρος να γελάς τώρα».

— «Τόσο το χειρότερο! φώναξα απαντώντας στον εαυτό μου. Τώρα όλα τέλειωσαν!»

Δεν τους έβλεπα πια· μα το ίδιο κάνει: ήξερα που θα μπορούσα να τους βρω.

Κοντά στην πόρτα, στεκόταν κάποιο ελεεινό έλκηθρο αγοραίο· ο άμαξας φορούσε ένα βαρύ παλτό καταχιονισμένο και το χιόνι που έπεφτε ακόμα κι έλιωνε φαινόταν σαν ζεστό. Ο καιρός ήταν πνιχτικός και βαρύς. Το μικρό του μελαψό και μαλλιαρό άλογο, ήταν κι εκείνο κατάσπρο απ' το χιόνι κι έβηχε, το θυμάμαι ακόμα. Ρίχτηκα στο πρόστυχο έλκηθρό του· μα μόλις σήκωσα το πόδι μου για ν' ανεβώ θυμήθηκα με τι περιφρονητικό τρόπο ο Σιμωνώφ μου 'δωσε τα δέκα ρούβλια, κι έπεσα μέσα στο έλκηθρο σαν πακέτο.

«Όχι! Πρέπει να μου το πληρώσουν πολύ ακριβά αυτό! φώναξα· μα θα μου το πληρώσουν κι αν πρόκειται ακόμα να πεθάνω κει κάτω αυτή τη νύχτα. Εμπρός!»

Φύγαμε. Πάνω από το κεφάλι μου σηκωνόταν ένας ανεμοστρόβιλος.

«Να ζητήσουν γονατιστοί τη φιλία μου, δε θα το κάνουν. Είναι μια αυταπάτη, μια ελεεινή, σιχαμερή, ρομαντική και φανταστική αυταπάτη. Λοιπόν, πρέπει να μπατίσω τον Ζβερκώφ! Πρέπει να το κάνω. Λοιπόν, απόφαση, τρέχω τώρα να του δώσω ένα μπάτσο! Βάρα άμαξα!»

Ο άμαξας τράβηξε τα λουριά.

«Θα του τον δώσω μόλις μπω. Πρέπει να πω μερικά λόγια πριν απ' το μπάτσο, έτσι για πρόλογο Όχι. Απλούστατα θα μπω και θα τον δώσω. Θα 'ναι όλοι τους στη σάλα κι εκείνος θα 'ναι κοντά στην Ολυμπία πάνω στον καναπέ. Καταραμένη Ολυμπία! Μια μέρα κορόιδεψε το πρόσωπό μου και δε με θέλησε. Θα σύρω χάμω την Ολυμπία από τα μαλλιά, και τον Ζβερκώφ απ' τ' αυτιά. Όχι, καλύτερα να τον πιάσω από το ένα και να τον φέρω βόλτα σ' όλο το δωμάτιο. Μπορεί ν' αρχίσουν να με χτυπούν και να με βγάνουν έξω. Είναι μάλιστα βέβαιο. Τόσο το χειρότερο! Όπως κι αν είναι, εγώ θα 'χω δώσει το μπάτσο· η πρωτοβουλία αξίζει· και κατά τους νόμους της τιμής είναι το παν· θα φέρνει τη σφραγίδα του εξευτελισμού και δε μπορεί με το ξύλο να ξεπλύνει την προσβολή του μπάτσου! Πρέπει να μονομαχήσει. Ας με σπάσουν στο ξύλο τώρα. Ας το κάνουν οι άχρηστοι! Προπάντων ο Τρουτολύμπωφ: Είναι πολύ δυνατός· ο Φερφίτσκιν θα χιμήσει από το πλάι και θα κρεμαστεί χωρίς άλλο από τα μαλλιά μου, είμαι βέβαιος. Μα τόσο το χειρότερο! Είμαι έτοιμος για όλα. Τα προβατίσια κεφάλια τους πρέπει να καταλάβουν τέλος τι σημαίνει όλη αυτή η τραγωδία! Όταν θα με σέρνουν έως την πόρτα, θα τους φωνάξω πως ούτε το νυχάκι μου δεν αξίζουν πραγματικά.

— Πιο γρήγορα! Πιο γρήγορα! φώναξα στον αμαξά. Ανατρίχιασε κι έδωσε μια καμτσικιά. Φώναξα σαν αγριάνθρωπος. «Θα μονομαχήσουμε την αυγή, αποφασισμένο. Και θα φύγω από το γραφείο πια. Μα πως θα έχω τα πιστόλια; Στάσου. Θα πάρω μια προκαταβολή από το μισθό μου και θα τ' αγοράσω. Σφαίρες, μπαρουτί; Αυτό είναι δουλειά των μαρτύρων. Μα πως να τα καταφέρω όλ' αυτά πριν από την αυγή; Που θα βρω τους μάρτυρες; Δεν ξέρω κανένα... Μικροπράγματα! φώναξα, ανάβοντας ολοένα, μικροπράγματα! Ο πρώτος που θ' ανταμώσω στο δρόμο και του μιλήσω, είναι υπο-

χρεωμένος να γίνει μάρτυράς μου χωρίς αντίρρηση, όπως είναι κανείς υποχρεωμένος να πέσει στο νερό για να σώσει κάποιον που πνίγεται. Και οι πιο εξωφρενικές περιπτώσεις επιτρέπονται. Αν μάλιστα ζητούσα αύριο και τον προϊστάμενό μου να γίνει μάρτυράς μου, θα 'πρεπε να το δεχτεί από υποτισμό και να φυλάξει το μυστικό μου! Αντώνη Αντώνιτς...»

Μα κείνη τη στιγμή παρουσιάστηκαν καθαρά και ξάστερα στο μυαλό μου, η εξωφρενικότητα των σκέψεών μου κι η ανάποδη όψη του νομίσματος, αλλά...

— Βάρα άμαξα εμπρός λοιπόν! αχρείε!

— Ε! Ε! κύριε! αποκρίθηκε.

Το κρύο άξαφνα με πάγωσε.

Δε θα 'ταν προτιμότερο... δε θα 'ταν προτιμότερο να πάω κατευθείαν σπίτι; Ω! Θεέ μου! Γιατί, γιατί ζήτησα χτες να πάω σ' αυτό το γεύμα; Μα όχι, είναι αδύνατο! Κι ο περίπατος εκείνος τρεις ώρες ολόκληρες από το τραπέζι ως τη σόμπα; Όχι αυτοί, και κανένας άλλος δεν θα μου πληρώσει αυτόν τον περίπατο! Πρέπει να ξεπλύνουν αυτό το ρεζίλημα! Εμπρός!

«Αν όμως με πάνε στην αστυνομία; Δε θα τολμήσουν! Θα φοβηθούν το σκάνδαλο. Αλλ' αν ο Ζβερκώφ αρνηθεί να μονομαχήσει από περιφρόνηση; Είναι μάλιστα βέβαιο· μα τότε θα του αποδείξω... Θα χιμήξω μέσα στην αυλή της αστυνομίας, αύριο όταν θα θελήσει να φύγει, θα τον αρπάξω από το πόδι, θα του βγάλω δια της βίας το παλτό, όταν θελήσει ν' ανέβει στ' αμάξι του. Θα μπήξω τα δόντια μου στο χέρι του, θα τον δαγκώσω! «Κοιτάξτε όλοι ως που μπορεί να φτάσει ο απελπισμένος άνθρωπος!» Αδιάφορο αν με χτυπήσει στο κεφάλι κι όλοι οι άλλοι στα πισινά. Θα φωνάξω σε κείνους που θα βρεθούν εκεί: Κοιτάτε, μα κοιτάτε λοιπόν, να ένα μικρό σκυλάκι που πηγαίνει ν' αποπλανέψει τις Κιρκάσιες με το φτύσιμό μου πάνω στο πρόσωπό του!»

Φυσικά, ύστερ' απ' αυτά, όλα τέλειωσαν πια. Το γραφείο μου εξαφανιζόταν από την επιφάνεια της γης. Με πιάνανε, με δικάζανε, έχανα τη θέση μου, μ' έβαζαν φυλακή ή μάλλον μ' εξόριζαν στη Σιβηρία. Τι μ' αυτό; Κι ύστερα από δεκαπέντε χρόνια, ζητιάνος κουρελιάρης θα 'ψαχνα να τον βρω όταν θα μου έδιναν την ελευθερία μου. Θα τον έβρισκα κάπου, σε καμιά επαρχιακή πρωτεύουσα. Θα 'ταν παντρεμένος κι ευτυχισμένος. Θα 'χε καμιά μεγάλη κόρη... Θα του έλεγα: «Κοίταξε λοιπόν θηρίο τα βαθουλωμένα σου μάγουλα και τα κουρέλια μου! Έχασα το παν: στάδια, ευτυχία, τέχνη, επιστήμη, τη γυναίκα που αγαπούσα, όλ' αυτά εξ αίτιας σου. Να το πιστόλι. Ήρθα ν' αδειάσω το πιστόλι μου και... και σε συγχωρώ. Θα τραβούσα τότε στον αέρα και δεν θ' άκουγε κανένας πια να μιλούν για μένα...

Άρχισα να κλαίω, ωστόσο ήξερα καλά πως όλα αυτά τα 'χα αποστηθίσει από τον Σύλβιο⁷ ή από τα Καρναβάλια⁸. Άξαφνα ντράπηκα, ντράπηκα τόσο, που σταμάτησα τ' άλογο, κατέβηκα από το έλκθηρο και βυθίστηκα στο χιόνι καταμεσής στο δρόμο. Ο αμαξάς με κοίταξε κατάπληκτος κι αναστέναξε.

Τι να κάνω; Θα 'ταν γελοίο να μην πάω. Αδύνατο ν' αφήσω το ζήτημα έτσι, γιατί τότε το αποτέλεσμα θα 'ταν... Θεέ μου! Πώς θα μπορούσε να τ' αφήσει κανείς αυτό; Ύστερα από μια τέτοια προσβολή! «Όχι, φώναξα ξαναπηδώντας στο έλκθηρο· είναι γραφτό, είναι μοιραίο. Πιο γρήγορα! Πιο γρήγορα!

Πάνω στην ανυπομονησία μου **έδωσα** μια γροθιά του άμαξα στο σβέρκο.

— Μα τι έχεις; γιατί με χτυπάς; φώναξε ο άνθρωπος, μαστιγώνοντας έτσι το άλογο που άρχισε να τρέχει με τα τέσσερα.

Το χιόνι από πάνω έπεφτε σε νιφάδες· έβγαλα το καπέλο μου, ούτε το συλλογίστηκα. Τα ξεχνούσα όλα γιατί ήμουν αποφασισμένος τελειωτικά να δώσω ένα μπάτσο και ένοιωθα με φρίκη ότι αυτό έπρεπε να γίνει αμέσως και καμιά ανθρώπινη δύναμη δε μπορούσε να το εμποδίσει.

Τα φωταέρια του δρόμου ξεμοναχιασμένα, λαμπίριζαν πένθιμα μέσα στην ομίχλη, σα λαμπάδες σε κηδεία. Το χιόνι γλιστρούσε κάτω από το παλτό μου, κάτω από τη ρεδιγκότα μου, τη γραβάτα μου κι έλιωνε· δε σκεπαζόμουν: προ τι; όλα δεν χάθηκαν; Τέλος φτάσαμε. Κατέβηκα σαν τρελός από το έλκηθρο, ανέβηκα τα σκαλιά τρέχοντας, κι άρχισα να χτυπώ με τα χέρια και με τα πόδια την πόρτα. Τα γόνατά μου, προ πάντων τα γόνατά μου, λυγούσαν φοβερά. Άνοιξαν γρήγορα· σα να 'χε προαγγελθεί ο ερχομός μου.

Πραγματικά, ο Σιμονώφ είχε ειδοποιήσει, πως ίσως να 'ρχόταν κανένας άλλος ακόμη. Εδώ έπρεπε γενικά να πάρουν είδηση από πριν, και προφυλάξεις. Ήταν από κείνα τα παλιά «καταστήματα μόδας» που η αστυνομία τα 'χε κλείσει προ καιρού. Πραγματικά τη μέρα ήταν κατάσταση· μα τη νύχτα μπορούσε να πάει κανένας με σύσταση.

Πέρασα γρήγορα το σκοτεινό κατάσταση και μπήκα στη σάλα που γνώριζα· άναβε μόνο ένα κερι· στάθηκα κατάπληκτος; δεν ήταν κανένας μέσα.

— Που είναι; ρώτησα.

Εννοείτε, είχαν φύγει πια.

Μπροστά μου στεκόταν ένα πλάσμα με χαμόγελο ηλίθιο, η πατρόνα του σπιτιού η ίδια, που με γνώριζε λίγο. Ύστερ' από μια στιγμή, ανοίχτηκε η πόρτα και μπήκε κάποιο άλλο πρόσωπο.

Χωρίς να προσέχω τίποτα, περπατούσα στο δωμάτιο και μιλούσα μόνος μου θαρρώ. Ήταν σα να 'χα ξεφύγει από το θάνατο κι αισθανόμουν όλο μου το είναι χαρούμενο: γιατί θα 'δυνα τον μπάτσο, μάλιστα, χωρίς άλλο θα τον έδυνα!... Μα τώρα δεν βρίσκονταν πια εδώ και, ... όλα χάθηκαν, άλλαξαν!... Έστρεψα, δεν μπορούσα να σκεφτώ ακόμα. Είχα μπροστά μου ένα πρόσωπο νεανικό, δροσερό, λίγο ωχρό, με φρύδια σκούρα και ίσια και με βλέμμα σοβαρό και σαν έκπληκτο. Μου άρεσε αμέσως. Θα την σιχαινόμουν αν χαμογελούσε. Την κοίταξα πιο προσεχτικά και με κάποιο κόπο· οι ιδέες μου ήταν ακόμα άνω-κάτω. Στο πρόσωπό της υπήρχε κάτι τι το αθώο και το καλό, σοβαρό τόσο, που σ' έκανε να παραξενευτείς. Είμαι βέβαιος πως κανείς δεν την είχε εκτιμήσει και πως ανάμεσα στους ηλίθιους εκείνους κανείς δεν την είχε προσέξει. Άλλωστε δεν ήταν καμιά καλλονή, αν και ήταν ψηλή, γερή και καλοκαμωμένη! Ήταν ντυμένη πολύ απλά. Κάποια πρόστυχη ορμή μ' έσπρωξε· προχώρησα ίσια κατά πάνω της...

Είδα κατά τύχη τον εαυτό μου στον καθρέφτη. Το χαλασμένο μου πρόσωπο μου φάνηκε σιχαμερό όσο που δεν παίρνει: ωχρός, κακός, αχρείος, με τα μαλλιά ανάκατα: «Τόσο το καλλίτερο, είμαι ευχαριστημένος, σκέφτηκα· είμαι πάρα πολύ ευχαριστημένος που θα της φανώ αποκρουστικός, αυτό μ' ευχαριστεί...»

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΛΙΖΑ

Κάπου, πίσω από κάποιο μεσότοιχο, ακούστηκε ο ρόγχος ενός ρολογιού σα να το πίεζαν, σα να του έσφιγγαν το λαιμό. Ύστερ' από το ρόγχο που βάσταξε πολύ, ακούστηκε άξαφνα ένα κουδούνισμα λεπτό, στριγκό, και πολύ ορμητικό — σα να 'παιρνε φόρα κανέναν. Σήμανε δυο χτυπήματα. Συνήλθα και μολονότι δεν κοιμόμουν, βρισκόμουν σε μια κατάσταση νάρκης.

Το μικρό δωμάτιο, το στενό και χαμηλοτάβανο, το γεμισμένο από μια πελώρια ντουλάπα, χαρτονένια κουτιά, σιφόνια και φορέματα κάθε λογής, ήταν σχεδόν μισοσκοτεινό. Το σπαρματσέτο που άναβε στο τραπέζι, στην άλλη άκρη της κάμαρας, μισολιωμένο πια, έριχνε που και που καμιά αναλαμπή. Σε λίγο θα πέφταμε ολότελα στο σκοτάδι.

Συνήλθα πολύ γρήγορα· μονομιάς τα θυμήθηκα όλα, χωρίς κόπο, σα να θαρρούσες πως με παραμόνευαν όλες εκείνες οι θύμησες για να μ' επιτεθούν. Και στη νάρκη μου ακόμα πάνω, έμενε πάντα στο μνημονικό μου κάτι σαν τελεία, που δεν έσβηνε ποτέ, και που γύρω της συμμαζεύονταν όλα μου τα όνειρα. Αλλά, παράξενο πράγμα: όλα όσα μου συνέβηκαν εκείνη τη μέρα, μου φάνηκαν στο ξύπνημά μου, σαν κάτι το πολύ μακρινό που το 'χα ζήσει πριν από πολύν καιρό.

Το κεφάλι μου ήταν βαρύ, κάτι θαρρείς φτερούγιζε γύρω μου και μ' άγγιζε· αυτό με νευρίαζε, μ' ανησυχούσε. Η αγωνία κι ο θυμός άρχισαν πάλι να βράζουν μέσα μου και γύρευαν κάποια διέξοδο. Άξαφνα παρατήρησα κοντά μου δυο μάτια που με κοιτούσαν περίεργα. Το βλέμμα ήταν ψυχρό, αδιάφορο, πένθιμο, και λυπούσε τον άνθρωπο.

Μια σκέψη δύσθυμη γεννήθηκε στον εγκέφαλό μου· ένοιωσα σ' όλο μου το κορμί κάποιο δυσάρεστο αίσθημα, σαν κείνο που δοκιμάζομε όταν μπαίνομε σε κανένα υπόγειο υγρό και μουχλιασμένο. Παραξενεύτηκα που τα μάτια αυτά άρχισαν να με εξετάζουν, τώρα μόνο. Θυμούμαι καλά πως δυο ώρες ολόκληρες δεν είχα ανταλλάξει ούτε λέξη με το πλάσμα αυτό, επειδή δεν αισθανόμουν καθόλου την ανάγκη· και δεν ξέρω γιατί, μου άρεσε μάλιστα αυτή μου η σιωπή. Άξαφνα, είδα καθαρά τι πράγμα ανόητο και σιχαμερό είναι η κραιπάλη που αρχίζει πρόστυχα, χωρίς αγάπη και ντροπαλότητα, γιατί αυτά στεφανώνουν τον αληθινό έρωτα. Κοιταχτήκαμε ώρα πολύ έτσι, μα δεν κατέβαζε το βλέμμα της στο δικό μου, και δεν άλλαζε την έκφραση, τόσο που στο τέλος στενοχωρήθηκα.

— Πώς σε λένε; ρώτησα απότομα για να τελειώνω μια ώρα αρχύτερα.

— Λίζα, απήντησε σχεδόν μουρμουριστά, και κατά τρόπο καθόλου γλυκό· κι έστρεψε αλλού τα μάτια.

Σώπασα.

— Τι καιρός σήμερα... αυτό το χιόνι είναι απαίσιο! λέγω σα να μιλούσα σχεδόν στον εαυτό μου, και βάζοντας το χέρι κάτω από το κεφάλι μου για να κοιτάξω το ταβάνι.

Δεν απήντησε. Όλ' αυτά ήταν σιχαμερά.

— Είσαι απ' εδώ; Ρώτησα σε λίγο κάπως κακιωμένος, γυρίζοντας ελαφρά το κεφάλι σ' αυτήν.

— Όχι.

— Από που είσαι τότε;

— Από τη Ρίγα, είπε άθελα.

- Γαλλίδα;
- Ρωσίδα.
- Είναι καιρός που 'σαι 'δώ;
- Που;
- Στο σπίτι αυτό.
- Δεκαπέντε μέρες.

Μιλούσε όλο και πιο λακωνικά. Το σπαρματσέτο είχε λιώσει· δεν μπορούσα να ξεχωρίσω πια το πρόσωπό της.

- Έχεις γονείς;
- Όχι... ναι... όχι... γιατί;
- Που είναι;
- Κει-κάτου, στη Ρίγα.
- Τι είναι;
- Τίποτα...
- Πώς τίποτα; τι πράγμα είναι;
- Τεχνίτες.
- Έζησες πάντα μαζί τους;
- Ναι.
- Πόσο χρονών είσαι;
- Είκοσι ενός.
- Γιατί τους άφησες;
- Διότι...

Η λέξη αυτή ήθελε να πει «άφησε με ήσυχο, με στενοχωρείς». Σωπάσαμε.

Δεν ξέρω γιατί δεν έφευγα. Κι εγώ ο ίδιος ήμουν κουρασμένος και λυπημένος. Οι εικόνες της προηγούμενης μέρας περνούσαν από το μυαλό μου χωρίς να το θέλω και σε αταξία. Θυμήθηκα άξαφνα μια σκηνή που είδα το πρωί στο δρόμο, πηγαίνοντας σκεφτικός στο γραφείο.

— Σήμερα λίγο έλειψε ν' αφήσουν να περάσει κάποιο φέρετρο που το πήγαιναν... λέγω άξαφνα αφανά, χωρίς να έχω καμιά διάθεση να μιλήσω.

— Φέρετρο;

— Ναι στη Σενάγια· το 'βγαζαν από κάποια κάβα.

— Κάβα;

— Όχι κάβα... υπόγειο... ξέρεις... εκεί κάτω... μέσα από κάποιο κακοφημισμένο σπίτι... Ήταν τόσο βρώμικα γύρω... χαλίκια... ακαθαρσίες... Σ' έπιανε χολέρα.

Μικρή σιωπή.

— Είναι φριχτό να θάβουν σήμερα! Ξαναλέω, μόνο και μόνο για να πω κάτι.

— Γιατί τάχα;

— Το χιόνι... η υγρασία... (χασμουριόμουν).

— Και τι πειράζει; είπε άξαφνα ύστερ' από λίγο.

— Όχι, είναι άσκημο... (ξαναχασμουρήθηκα) οι νεκροθάφτες θα βλαστημούσαν το χιόνι. Θα υπήρχε χωρίς άλλο νερό στο λάκκο.

— Γιατί θα υπήρχε νερό στο λάκκο; ρώτησε με κάποια περιέργεια, μα μιλώντας πιο απότομα από πριν.

Αυτό άρχιζε να με κουρντίζει.

— Μα ναι, υπάρχει νερό στο βάθος, τουλάχιστον έξη δάχτυλα. Στο νεκροταφείο του Βόλκοβο, ούτ' ένα λάκκο δεν μπορούν να ανοίξουν στεγνό.

— Γιατί;

— Πώς γιατί; Είναι το μέρος ελώδες. Εδώ παντού είναι έλη. Βάζουν τα πτώματα μέσ' στο νερό. Το είδα ο ίδιος πολλές φορές... (Δεν το 'χα δει ποτέ, και ποτέ δεν είχα πάει στο νεκροταφείο του Βόλκοβο, μα το 'χα ακουστά).

— Δε θα σ' έμελλε εσένα καθόλου να πεθάνεις;

— Μα γιατί να πεθάνω; αποκρίθηκε υπερασπίζοντας τον εαυτό της.

— Όπως κι αν έχει θα πεθάνεις μια μέρα, και θα πεθάνεις ακριβώς όπως αυτή που πέθανε χτες. Ήταν ένα νέο κορίτσι... Πέθανε φθισική.

— Αν ήταν κόρη, θα πέθανε στο νοσοκομείο. (Κατάλαβε περί τίνος πρόκειται, σκέφτηκα, που είπα: κόρη αντί κορίτσι).

— Χρωστούσε στην πατρόνα, συνέχισα, όλο κι ερεθιζόμενος από τη συζήτηση: κι έμεινε ως το τέλος στη θέση της, μολονότι ήταν φυματική. Άκουσα τους αμαξάδες να το διηγούνται σε κάτι στρατιώτες. Ήταν άνθρωποι που την είχαν χωρίς άλλο γνωρίσει. Γελούσανε. Θέλανε να πιούνε στο καπηλειό στην υγεία της. (Κι εδώ έλεγα ψέματα).

Έγινε πάλι σιωπή, μια βαθιά σιωπή. Ούτε σάλεψε μάλιστα.

— Μα τάχα θα 'ταν καλύτερο να πεθάνει στο νοσοκομείο;

— Δεν είναι το ίδιο;... Και γιατί θα πεθάνω; πρόσθεσε ερεθισμένη.

— Όχι τώρα, μα αργότερα;

— Και τι μ' αυτό; αργότερα...

— Δεν είναι το ίδιο. Τώρα να, είσαι όμορφη, νέα και δροσερή, κι όπως κι αν έχει σε θέλουνε. Μα ένα χρόνο να κάνεις αυτή τη ζωή, δε θα 'σαι πια η ίδια, θα μαραθείς.

— Σ' ένα χρόνο μέσα;

— Ποιος ξέρει, θέλεις να βάλω περισσότερο από χρόνο; εξακολούθησα με χαιρεκακία. Από 'δω θα πέσεις πιο χαμηλά, σε κανένα άλλο σπίτι. Ύστερ' απ' ένα χρόνο πάλι, σ' ένα τρίτο σπίτι, πιο χαμηλά, όλο και πιο χαμηλά, και σ' εφτά χρόνια μέσα, θα βρεθείς σε καμιά κάβα της Σενάγιας. Κι αυτό δε θα 'ναι τίποτε ακόμα. Μα το δυστύχημα είναι πως αν πάρεις καμιά αρρώστια, τότε με το στήθος αδύνατο... ή αν κρυώσεις, ή κάτι άλλο. Μ' αυτή τη ζωή οι αρρώστιες γιατρεύονται δύσκολα. Τις αρπάζει κανένας, μα δεν τον αφήνουν. Να πως θα πεθάνεις.

— Ας είναι, θα πεθάνω, αποκρίθηκε τέλος θυμωμένη και κάνοντας κάποια απότομη κίνηση.

— Είναι κρίμα.

— Γιατί;

— Λυπάται κανείς αφήνοντας τη ζωή.

— Μικρή σιωπή.

— Έχεις κανένα αγαπητικό;

— Και τι σε νοιάζει σένα;

— Δε σ' αναγκάζω να μ' απαντήσεις. Τι με νοιάζει; Γιατί θυμώνεις; Θα 'χεις χωρίς άλλο στενοχώριες. Πεντάρα δε δίνω. Μα να, λυπάμαι.

— Ποιον;

— Μα σένα, διάολε.

— Δεν είν' ανάγκη... μουρμούρισε μόλις, κι έκανε κάποια κίνηση πάλι.

Αυτό μ' έκανε να θυμώσω κι εγώ. Τι διάολο! Ήμουν τόσο γλυκός μαζί της, κι αυτή...

— Μα πως σκέφτεσαι; Είσαι στο καλό δρόμο, ε;

— Δε σκέφτομαι τίποτα.

— Αυτό ακριβώς είναι το άσχημο, που δεν σκέφτεσαι. Έλα στον εαυτό σου, είναι καιρός ακόμα. Είναι καιρός ακόμα. Είσαι νέα, είσαι όμορφη· μπορείς ν' αγαπήσεις, να παντρευτείς, να γίνεις ευτυχισμένη.

— Όλες όσες παντρεύτηκαν δεν είν' ευτυχισμένες, είπε με τον ίδιο απότομο τόνο.

— Όχι όλες, βεβαιότατα, μα πάντα κάπως καλύτερα θα περνούν παρά ό,τι εδώ. Πολύ καλύτερα. Κι όταν αγαπά κανένας μπορεί να ζήσει και χωρίς την ευτυχία. Η ζωή και στη δυστυχία ακόμα είναι όμορφη, είναι ευχάριστο να ζει κανείς, αδιάφορο πως. Μα εδώ, τίποτε άλλο από σαπίλα. Πφ!

Έστρεψα με αηδία· δε μιλούσα πια ψύχραιμα. Άρχισα να νοιώθω εκείνο που έλεγα και να παραφέρομαι. Και βιαζόμουν να εκθέσω τις κρυφές ιδεούλες μου, που είχαν γεννηθεί στη γωνιά μου. Κάτι άναψε μέσα μου, έβλεπα να 'ρχεται κάποιος σκοπός της ζωής.

— Μη δίνεις σημασία σ' έμένα, επειδή βρίσκομαι εδώ· μη με παίρνεις για παράδειγμα. Είμαι ίσως χειρότερος από σένα. Άλλωστε, ήρθα μεθυσμένος, βιάστηκα να πω, δικαιολογούμενος. — Κι έπειτα ο άντρας δεν μπορεί να χρησιμεύει για μοντέλο στη γυναίκα. Είναι άλλο πράγμα· μπορώ να 'ρθω δω, και να λερωθώ, να ξεπέσω, μα δεν είμαι σκλάβος κανενός· ήρθα και θα φύγω. Τινάζομαι και ξαναγίνομαι άλλος. Μα όσο για σένα, ευθύς εξ αρχής γίνεσαι σκλάβο! Ναι, είσαι σκλάβο! Τα 'δωσες όλα, όλη σου τη λευτεριά. Κι αν ήθελες να σπάσεις κατόπιν αυτές τις αλυσίδες, θα 'ταν αδύνατο: όλο και πιο πολύ θα σε κρατούν. Είναι καταραμένες αλυσίδες. Τις ξέρω. Δε μιλώ γι' άλλο πράγμα, δε θα με καταλάβαινες. Μα, πες μου: θα 'σαι βέβαια χρεωμένη στην πατρόνα: λοιπόν, βλέπεις; πρόσθεσα — παρατηρώντας πως παρά τη βουβαμάρα της μ' άκουγε με όλο της το είναι — να μια αλυσίδα! Δε θα μπορέσεις ποτέ να ξελευτερωθείς. Είναι σα να 'χεις πουλήσει την ψυχή σου στο διάλο... Κι έπειτα, άλλωστε... μπορεί να 'μαι κι εγώ το ίδιο δυστυχισμένος, δεν μπορείς να το ξέρεις, και να θέλω να κυλιστώ στη λάσπη, εξ αιτίας της λύπης μου. Συμβαίνει να πει κανείς πολύ από λύπη· λοιπόν η λύπη μ' έφερ' εδώ. Άκου, τι καλό βλέπεις σ' αυτό; Υπόθεσε πως... σμίγομε... σε λίγο... Δεν ανταλλάζομε λέξη... Μ' εξετάζεις κατόπιν περίεργα... κι εγώ το ίδιο. Έτσι αγαπούν; Έτσι πρέπει να σμίγουν δυο πλάσματα; Είναι άτιμο!

— Ναι! είπε άξαφνα επιδοκιμάζοντας.

Το 'πε τόσο γρήγορα αυτό το «ναι», που ξαφνιάστηκα. Ίσως η ίδια σκέψη να 'χε γεννηθεί πριν λίγο στο κεφάλι της, όταν με παρατηρούσε. Ήταν λοιπόν σε θέση να σκεφτεί λίγο; "Ο διάλογος να με πάρει, μα είναι περίεργο να συμπέσουν έτσι οι ιδέες μας, σκέφτηκα, τρίβοντας τα χέρια μου. Πώς να μην εκτιμήσω μια τόσο νέα ψυχή!"

Το παιχνίδι αυτό με κεντούσε.

Έστρεψε το κεφάλι της σ' εμένα, και σα να μου φάνηκε στα σκοτεινά πως το ακούμπησε στο χέρι της. Πως λυπόμουν πως δεν μπορούσα να δω τα μάτια της! Άκουγα τη βαθιά της αναπνοή.

— Γιατί ήρθες εδώ; ρώτησα κάπως αυστηρά.

— Έτσι...

— Ωστόσο είναι καλά στο πατρικό σπίτι! Είναι ζεστά εκεί, δε σου λείπει τίποτα· είναι μια αληθινή φωλιά.

— Αν δεν είναι όμως;

«Ε! λέγω μέσα μου, πρέπει να της μιλήσω αλλιώς. Δε θα κερδίσω μεγάλα πράγματα με τις αισθηματολογίες».

Ωστόσο ήταν σα μια αστραπή. Το ορκίζομαι, άρχισα να ενδιαφέρομαι γι' αυτήν πραγματικά. Γινόμουν όλο και πιο τρυφερός κι είχα διάθεση να μιλήσω. Κι έπειτα η κατεργαριά ταιριάζει έτσι εύκολα με το αίσθημα.

— Βέβαια! απάντησα βιαστικά, όλα γίνονται. Είμαι υπερβέβαιος πως κάποιος σε προσέβαλε και πως μάλλον οι άλλοι φταίνε παρά εσύ. Δεν ξέρω. καθόλου την ιστορία σου, μα χωρίς άλλο, ένα κορίτσι όπως εσύ, δεν έρχεται δω, θέλοντας...

— Κορίτσι είπες; ... ψιθύρισε πολύ σιγανά, μα το άκουσα.

Α! διάολε την κολακεύω. Είναι άσκημο. Μα ίσως και καλό...

Σώπαινε.

— Άκου, Λίζα, θα σου μιλήσω για μένα... Αν είχα οικογένεια στα παιδικά μου χρόνια, δε θα 'μουν ό,τι είμαι. Πολλές φορές το συλλογίζομαι αυτό. Όσο άσκημα και να 'ναι κανένας στην οικογένειά του — είναι πάντα πατέρας και μητέρα, δεν είναι εχθροί μας, ούτε ξένοι. Ακόμα κι αν σου 'δειχναν αγάπη μια φορά το χρόνο, ξέρεις ωστόσο πως βρίσκεσαι σπίτι σου. Εγώ μεγάλωσα χωρίς τους γονιούς μου· γι' αυτό ίσως γίνηκα έτσι... «αναισθητος».

Περίμενα ακόμα.

«Ίσως δεν καταλαβαίνει» σκεφτόμουν. «Κι έπειτα ηθικολογώ, γελοία πράγματα!»

— Αν ήμουν πατέρας κι αν είχα μια κόρη, μου φαίνεται πως θ' αγαπούσα την κόρη μου πιότερο από τους γιους μου, ξαναλέγω.

Άλλαξα θέμα σα να 'θελα να τη διασκεδάσω. Πρέπει να τ' ομολογήσω· κοκκίνιζα.

— Γιατί; ρώτησε.

— Δεν ξέρω, Λίζα. Να: ήξερα κάποιο πατέρα, που ήταν σκληρός, αυστηρός άνθρωπος, και μπροστά στην κόρη του γονάτιζε, της φιλούσε τα πόδια και τα χέρια, και δε χόρταινε να τη βλέπει με θαυμασμό. Στο χορό την ώρα που εκείνη χόρευε, εκείνος στεκόταν πέντε ώρες όρθιος στην ίδια θέση, κοιτάζοντάς την χωρίς να στρέψει αλλού το βλέμμα του. Τρελάθηκε. Το καταλαβαίνω. Εκείνη κατάκοπη, κοιμόταν τη νύχτα· εκείνος σηκωνόταν και τη φιλούσε και την ευλογούσε κοιμισμένη! Φορούσε μια ρεδιγκότα καταλιγδωμένη· για όλους ήταν φιλόργυρος, μα ξόδευε γι' αυτήν και την τελευταία πεντάρα, της έκανε πλούσια δώρα, και πόσο ήταν ευτυχισμένος όταν το δώρο της άρεζε. Ο πατέρας αγαπά πάντα πιότερο τα κορίτσια του παρά η μητέρα. Μερικά κορίτσια πόσο είναι ευτυχισμένα σπίτι τους! Μα μου φαίνεται πως δε θα πάντρευα την κόρη μου.

— Για πιο λόγο; ρώτησε, μόλις χαμογελώντας.

— Θα ζήλευα, σου τ' ορκίζομαι. Πώς! Θα φιλούσε άλλον άνθρωπο! Ν' αγαπήσει πιότερο έναν ξένο από τον πατέρα της; Σου κάνει κόπο να το παραδεχτείς. Βέβαια, στο τέλος καθένας γίνεται λογικός. Μα μου φαίνεται πως πριν να την παντρέψω, θα 'χα μια τρομερή έγνοια. Θα 'διωχνα όλους όσους θα τη ζητούσαν. Και δύσκολα θ' απεφάσιζα να την παντρέψω μ' εκείνον που θ' αγαπούσε. Γιατί πάντα εκείνος που θ' αγαπήσει η κόρη αρέσει στον πατέρα λιγότερο. Έτσι είναι. Πολλές στενοχώριες στις

οικογένειες προέρχονται απ' αυτό.

— Υπάρχουν μερικοί που είναι ευχαριστημένοι να πουλήσουν το κορίτσι τους κι όχι να το παντρέψουν τίμια, είπε άξαφνα.

Α! να που ξαναρχόταν στο θέμα.

— Λίζα, αυτό γίνεται στις καταραμένες εκείνες οικογένειες που δεν υπάρχει ούτε Θεός, ούτε αγάπη, λέγω μ' ενθουσιασμό. Εκεί όπου δεν υπάρχει ούτε μυαλό. Τέτοιες οικογένειες υπάρχουν, ην' αλήθεια, μα δε μιλώ γι' αυτές. Φαίνεται πως δε θα καλοπερνούσες στο σπίτι για να μιλάς έτσι. Θα ήσουν πραγματικά δυστυχισμένη. Χμ!...Αυτά συμβαίνουν στη φτωχολογιά προπάντων.

— Καλύτερα λοιπόν είναι στους πλούσιους; Οι τίμιοι άνθρωποι περνούνε καλά και στη φτώχεια.

— Χουμ... ναι. Ίσως. Άκουσε ακόμα, Λίζα. Ο άνθρωπος αγαπά να μετρά τις πίκρες του, μα δε λογαριάζει τις χαρές του. Μ' αν τις μετρούσε, θα 'βλεπε πως βαραίνουν το ίδιο. Και όταν ευτυχεί η οικογένεια, όταν ο Θεός την ευλογεί, όταν ο άντρας αγαπά τη γυναίκα του, είναι πιστός, αφοσιωμένος... Τι γλυκιά που είναι η ζωή σε μια τέτοια οικογένεια! Καμιά φορά οι λύπες εμποδίζουν να ευτυχήσεις· μα και ποιος δεν έχει λύπες; Θα παντρευτείς ίσως και θα τον γνωρίσεις και συ. Ας πάρομε παραδείγματος χάριν τα πρώτα χρόνια υστερ' από το γάμο με κείνο που αγαπά κανέναν: τι ευτυχία που βασιλεύει! Κι αυτό συμβαίνει πολύ συχνά. Στα πρώτα χρόνια κι οι συζυγικές φιλονικίες ακόμα τελειώνουν καλά. Μερικές γυναίκες, όσο πιότερο αγαπούν τον άντρα τους, τόσο πιότερο και αρχίζουν να φιλονικούν μαζί του. Αλήθεια, γνώρισα μια τέτοια: «Σε λατρεύω, έλεγε, και από αγάπη σε τυραννώ, πρέπει να το καταλάβεις». Το ήξερες πως μπορεί ξεπίτηδες κανένας να κάνει να υποφέρει ο άλλος για την αγάπη; Προ πάντων οι γυναίκες το κάνουν. Λένε μέσα τους: «Μα κατόπιν θα του δείξω τόση αγάπη, θα τον χαϊδέψω τόσο, που δεν είναι αμαρτία να τον κάνω να υποφέρει τώρα». Και όλοι γύρω σας είναι τότε ευτυχισμένοι: Τι καλή ζωή, χαρούμενη, ήσυχη και τίμια!... Υπάρχουν μερικές ακόμα που ζηλεύουν. Γνώριζα μια, που δεν μπορούσε ν' ανεχθεί να βγαίνει ο άντρας της έξω. Έτρεχε μάλιστα και τη νύχτα για να πάει να δει κρυφά αν δεν πήγε πουθενά, σε κανένα άλλο σπίτι, με καμιά γυναίκα. Είναι κακό αυτό. Το ξέρει καλά πως είναι κακό, μα δεν έχει τη δύναμη και βασανίζεται· μα τον αγαπά· για την αγάπη το κάνει. Ω! τι όμορφο που είναι να φιλιώνεσαι ύστερ' από μια λογομαχία, να συγχωρείς ή να συγχωρείσαι. Κι οι δυο τότε είναι ευχαριστημένοι, τόσο ευχαριστημένοι — σα να συναντήθηκαν για πρώτη φορά, σα να ξαναπαντρεύτηκαν πάλι, σα ν' άρχισαν μόλις ν' αγαπιούνται. Και κανένας, κανένας δεν πρέπει να ξέρει τι συμβαίνει ανάμεσα στον άντρα και στη γυναίκα, όταν αγαπιούνται. Τις φιλονικίες τους δεν πρέπει ούτε στις μητέρες τους ακόμη να τις λένε, και να τις βάζουν κριτές. Πρέπει να 'ναι οι ίδιοι κριτές. Η αγάπη είν' ένα θείο μυστήριο και πρέπει να κρύβεται από ολονών τα μάτια, ό,τι και να συμβαίνει. Έτσι γίνεται πιο άγια, καλύτερη. Σέβεται πιότερο ο ένας τον άλλον και πολλά πράγματα βασίζονται στο σεβασμό. Κι αν αρχίνησαν με αγάπη, αν παντρεύτηκαν από αγάπη, γιατί η αγάπη τους θα περάσει; Δεν μπορούν να την διατηρήσουν; Κι έπειτα αν τύχει να 'ναι ο άντρας καλός και τίμιος πώς μπορεί να σβήσει η αγάπη; Η αγάπη των πρώτων χρόνων του γάμου θα περάσει είναι αλήθεια, μα θα αντικατασταθεί από κάποια άλλη που αξίζει περισσότερο. Οι ψυχές τότε θα σμίξουν, όλα τα συμφέροντά τους θα 'ναι κοινά· δε θα κρύβει τίποτε ο ένας από τον άλλο. Έπειτα έρχονται τα παιδιά και κάθε στιγμή τους, κι η πιο πικρή, θα τους φαίνεται γλυκιά. Πρέπει ν' αγαπούμε μόνο και να έχομε θάρρος. Κάθε εργασία γίνεται τότε με καλή καρδιά, και αν στερηθείς και το ψωμί ακόμα για τα παιδιά σου, πάλι θα μείνεις ευχαριστημένος. Γιατί θα σ' αγαπήσουν γι' αυτή σου τη θυσία· για τον ίδιο σου εαυτό εργάζεσαι· τα παιδιά μεγαλώνουν και νοιώθεις πως τους γίνεσαι παράδειγμα, στήριγμα, ακόμα και όταν πεθάνεις, σ' όλη σου τη ζωή θα φέρνουν μέσα τους τα αισθήματά σου, τις ιδέες σου, τέτοια όπως τους τα μετέδωσες και θα 'ναι όπως η εικόνα σου, όμοια με σένα. Αυτό είναι το μεγάλο καθήκον. Γιατί ο πατέρας κι ή μητέρα δε θα ενωθούν περισσότερο; Λένε όπως είναι πόνος ν' ανατρέφεις παιδιά; Τι ανοησία! Είναι μια θεία ευτυχία! Αγαπάς τα παιδάκια Λίζα; Τα λατρεύω εγώ. Ποιος είναι αυτός ο άντρας που η

καρδιά του δε θα στραφεί προς τη γυναίκα του, βλέποντάς την με το παιδί τους στην αγκαλιά; Το ροδοκόκκινο παιδάκι, το παχουλό, που απλώνει τα χεράκια του, όλο χάδι; Τις μικρές γαμπούλες, τα μικρά μπρατσάκια ολοστρόγγυλα, τα νυχάκια του τόσο καθαρά, μικρά, μικρουλάκια, αλήθεια τι παράξενο να τα βλέπεις! Τα μάτια του που θαρρείς πως τα καταλαβαίνουν όλα. Βυζαίνει και τράβα με το χεράκι του τα στήθια της μητέρας διασκεδάζει. Πλησιάζει ο πατέρας το μωρουδάκι αφήνει το στήθος, τραβιέται πίσω, κοιτάζει τον πατέρα κι αρχίζει να γελά, σα να νοιώθει πως πρέπει να γελάσει, και ξαναρχίζει πάλι να βυζαίνει. Κάποτε, όταν βγάζει δοντάκια, δαγκώνει τα στήθια της μητέρας του και την κρυφοκοιτάζει με τα κατεργάρικα ματάκια του: «Κοίτα σε δάγκωσα!» Δεν είναι λοιπόν ευτυχία, όταν βρίσκονται και οι τρεις μαζί: ο άντρας, η γυναίκα και το παιδί! Μπορεί να συγχωρήσει κανείς πολλά πράγματα γι' αυτές τις στιγμές. Όχι, Λίζα, πρέπει να μάθουμε πρώτα να ζούμε οι ίδιοι κι έπειτα να κατηγορούμε τους άλλους!

«Πρέπει να της παρουσιάσω αυτές τις εικόνες», σκέφτηκα, και μολονότι μιλούσα με αίσθημα, άξαφνα κοκκίνισα: «Κι αν αρχίσει τα γέλια, τι θα κάνω;» Η σκέψη αυτή μ' έκανε να λυσοσάξω. Στο τέλος του λόγου μου είχα πραγματικά ενθουσιαστεί, και τώρα το φιλότιμό μου μ' έκανε να ντρέπομαι. Ακολούθησε μια μεγάλη σιωπή. Θα ήθελα μάλιστα να γινόταν μεγαλύτερη.

Ξέρετε πως... άρχισε άξαφνα και σταμάτησε.

Μα σχεδόν είχα καταλάβει: κάτι το καινούριο έτρεμε στη φωνή της, κάτι που δεν ήταν ούτε απότομο, ούτε πρόστυχο, ούτε ανυπόταχτο, όπως πριν, αλλά κάτι το γλυκό και το φοβισμένο, τόσο φοβισμένο, που στεκόμουν κι εγώ φοβισμένος μπροστά της, σα να 'χα φταίξει.

— Τι πράγμα; ρώτησα με τρυφερή περιέργεια.

— Μα σεις...

— Τι;

— Σεις... μιλάτε σα κανένα βιβλίο, είπε και κάτι το σαρκαστικό αντήχησε πάλι μέσα στη φωνή της.

Η παρατήρηση αυτή με πείραξε. Περίμενα άλλο πράγμα.

Δεν κατάλαβα ότι ο σαρκασμός αυτός ήταν προσποιητός· πως είναι το συνηθισμένο παιχνίδι των δειλών που έχουν αθώα την καρδιά, όταν ζητεί κανείς παρά την θέλησή του να εισχωρήσει μέσα στο βάθος της ψυχής τους, πως έως την τελευταία στιγμή αντιστέκονται από υπερηφάνεια και φοβούνται να σας εκφράσουν εκείνο που αισθάνονται. Η δειλία μάλιστα, με την οποία προσπάθησε πολλές φορές να εκφράσει το σαρκασμό της, έπρεπε να με κάνει να το καταλάβω. Μα δεν κατάλαβα και μ' έπιασε κάποια δυσθυμία.

«Περίμενε λίγο!» σκέφτηκε.

— Τι λες, Λίζα, μιλάς για βιβλία, τη στιγμή που κι ο ίδιος σιχαίνομαι το μέρος αυτό, αν και δε σου είμαι τίποτα. Πώς ήμουν και πώς είμαι τώρα!... Είναι δυνατό, είναι δυνατό να μην αισθάνεσαι αηδία μένοντας εδώ; Ναι, η συνήθεια κάνει πολλά! Διάολε, σε τι χάλια φέρνει τον άνθρωπο η συνήθεια; Μήπως πιστεύεις σοβαρά πως δε θα γεράσεις ποτέ, και πως θα 'σαι πάντα όμορφη και πως θα σε βαστήξουν πάντα; Και δεν μιλώ γιατί ό,τι άσκημο υπάρχει εδώ που μένεις. Ή καλύτερα να τι έχω να σου πω για τη σημερινή σου ζωή: Είσαι νέα, όμορφη, καλή και ευαίσθητη. Του κάκου όμως. Ξέρεις όταν συνήλθα πόσο αηδίασα που βρέθηκα κοντά σου; Αν ήσουν αλλού και ζούσες όπως ζουν οι τίμιοι άνθρωποι, ίσως θα σου έκανα κόρτε, ίσως μάλιστα και να σ' ερωτευόμουν· θα γινόμουν ευτυχισμένος όχι από ένα σου λόγο αλλά κι από μια ματιά σου μόνο: θα σε περίμενα στην πόρτα, θα

'πεφτα στα γόνατά σου· θα σε φανταζόμουνα μια αρραβωνιαστικιά μου, και θα υπερηφανευόμουν γι' αυτό. Δε θα μπορούσα να κάνω ούτε μια σκέψη για σένα που να μην είναι αγνή. Μα εδώ ξέρω πως σ' ένα μου νεύμα μόνο, θέλοντας και μη, θα με ακολουθήσεις. Δε δίνω καμιά σημασία στη θέλησή σου. Εσύ δίνεις στη δική μου. Κι ο τελευταίος χωριάτης όταν καπαρώνεται να εργαστεί δεν καπαρώνεται ολόκληρος, κι έπειτα ξέρει πως κάποτε θα τελειώσει η σκλαβιά του. Εσύ πότε θα 'σ' ελεύτερη; Για σκέψου: τι δίνεις εδώ; τι πράγμα έχεις σκλαβωμένο; την ψυχή σου, την ψυχή σου που δε σου ανήκει πια, που είναι σκλαβωμένη μαζί με το σώμα. Ο πρώτος μεθύστακας που θα 'ρθει, λερώνει την αγάπη σου! — Την αγάπη! — Μα είναι το παν αυτό, είν' ένα διαμάντι· είναι ο θησαυρός της κόρης, η αγάπη! Για να γίνει κάποιος αντάξιος αυτής της αγάπης, θα 'δινε τη ζωή του, θα βιάδιζε και στο θάνατο. Ποια είναι τώρα η αξία της αγάπης σου; Είσαι αγορασμένη ολόκληρη και δεν έχει ανάγκη ν' αποκτήσει την αγάπη σου αυτός, διότι και χωρίς την αγάπη τα 'χει όλα. Δεν υπάρχει χειρότερη προσβολή για ένα κορίτσι καταλαβαίνεις; Στάσου, έχω ακούσει να λένε ότι, για να σας χρυσώσουν το χάπι, σας επιτρέπουν να 'χετε αγαπητικούς.

»Τι ανόητες που είσαστε! Μα το κάνουν για να σας ξεγελάσουν μόνο, να σας κοροϊδέψουν, και το πιστεύετε! Για πες μου, σ' αγαπά στ' αλήθεια ο αγαπητικός αυτός; Δεν το πιστεύω. Πώς θα μπορούσε να σ' αγαπά όταν ξέρει πως από μια στιγμή σε άλλη θα σε φωνάξουν. Μόνο ένας τιποτένιος μπορεί να το ανεχθεί αυτό. Μήπως σε σέβεται καθόλου; Τι σε συνδέει μαζί του; Σε κοροϊδεύει, σ' εκμεταλλεύεται· να όλη του η αγάπη! Ευχαριστημένη να 'σαι όταν δε σε δέρνει κιάλας. Γιατί κι αυτό μπορεί να γίνει. Για ρώτησέ τον, αν έχεις αγαπητικό, αν θα σε παντρευόταν; Θα σκάσει στα γέλια, αν δε σε φτύσει στο πρόσωπο και δε σε σπάσει στο ξύλο — τη στιγμή που κι αυτός ο ίδιος δεν αξίζει ούτ' ένα κάλικο παρά. Κι όταν σκεφτεί κανένας για ποιο λόγο έχασες τη ζωή σου; Γιατί εδώ σου δίνουν καφέ και τρωσ καλά; Και για ποιο σκοπό σε τρέφουν; Μια άλλη, ένα τίμιο κορίτσι θα πνιγόταν με μια τέτοια μπουκιά, αν ήξερε για ποιο σκοπό την τρέφουν. Είσαι χρεωμένη εδώ, και θα 'σαι πάντα, ως το τέλος, ως τη μέρα που οι πελάτες θ' αρχίσουν να σε αηδιάζουν. Αυτό θα 'ρθει σε λίγο: μη βασίζεται στα νιάτα σου. Αυτά περνούν γρήγορα εδώ. Θα σε πετάξουν έξω. Μα δε θα σε διώξουν μόνο, θ' αρχίσουν πρώτα να τσιγκουνεύονται μαζί σου, να σε μαλώνουν, να σε φοβερίζουν, σα να μην τους έδωσες τα νιάτα σου, την υγεία σου, και σα να μην έχασες την ψυχή σου γι' αυτή, τη σωματεμπόρισα, αλλά σα να την κατάστρεψες, να την έγδυσες, να την έκλεψες. Μην περιμένεις κανένα να σε υποστηρίξει: οι συντρόφισσές σου κι αυτές θα σου δώσουν άδικο, για να την κολακέψουν, γιατί όλες εδώ είναι σκλαβωμένες· έχασαν πια τη συνείδηση και την ευσπλαχνία. Εξαχρειώθηκαν και δεν υπάρχουν στον κόσμο βρισιές πιο πρόστυχες, πιο βρωμερές και πιο προσβλητικές απ' αυτές που θ' ακούσεις. Θ' αφήσεις εδώ μια για πάντα: την υγεία, τη νεότητα, την ομορφιά, την ελπίδα, θα 'σαι είκοσι χρονών και θα φαίνεσαι τριανταπέντε, και να 'σαι ευχαριστημένη αν δεν αρρωστήσεις. Να παρακαλείς το Θεό έτσι να γίνει. Φαντάζεσαι ίσως τώρα πως τίποτε άλλο πια δε θα 'χεις παρά να διασκεδάζεις μόνο· μα είναι η πιο ξεθεωτική κι η πιο αηδιαστική δουλειά που υπάρχει. Είναι σα να θέλεις να πνίξεις την καρδιά σου στα δάκρυα. Και δε θα τολμήσεις να πεις λέξη· όταν θα σε διώξουν από δω, θα φύγεις σαν ένοχη. Θα πας σ' άλλο σπίτι, έπειτα σ' ένα τρίτο, ως που να καταντήσεις τέλος στη Σενάγια. Και μόλις φτάσεις εκεί, θα σε δείρουν· είναι η πρώτη περιποίηση εκεί κάτω· οι πελάτες δεν μπορούν να χαϊδέψουν χωρίς να δείρουν. Δε θες να το πιστέψεις πως είναι τόσο αηδιαστικό; Πήγαινε, κοίταξε μια μέρα και θα το δεις με τα μάτια σου. Είδα κάποια από τις γυναίκες αυτές μια φορά την πρωτοχρονιά έξω από την πόρτα. Την είχαν βγάλει έξω για ν' αστερευτούν, για να την κάνουν να παγώσει λίγο, γιατί φώναζε. Κ' έκλεισαν ξωπίσω της την πόρτα. Στις εννιά το πρωί ήταν κιάλας στουπί στο μεθύσι, αναμαλλiάρια, μισόγυμνη, με μελανά τα κρέατα από το ξύλο. Ήταν άσπρη από το φτιασίδι και με τα μάτια μαυρισμένα γύρω, το αίμα έτρεχε από τη μύτη και τα δόντια της: την είχε κάνει σ' αυτά τα χάλια κάποιος αμαξάς. Καθόταν στα πέτρινα σκαλοπάτια· βαστούσε στο χέρι της ένα παστωμένο ψάρι· φώναζε, θρηνούσε για τη μοίρα της, και χτυπούσε το παστό στα σκαλοπάτια. Γύρω της είχαν μαζευτεί αμαξάδες και στρατιώτες μεθυσμένοι που την πείραζαν. Δεν το πιστεύεις πως θα γίνεις τέτοια; Κι εγώ δε θα 'θελα να το πιστέψω. Μα ποιος ξέρει, ίσως κι αυτή με το παστό, πριν από οχτώ-δέκα χρόνια να 'ρθε από κάπου, δροσερή σαν αγγελούδι, αθώα κι αγνή· δεν ήξερε τη διαφθορά, κοκκίνιζε σε κάθε λόγο. Ίσως να 'ταν σαν και σένα περήφανη κι ευαίσθητη, να μην έμοιαζε τις άλλες, με περπατησιά βασίλισσας, ξέροντας τι ευτυχία θα 'βρισκε

εκείνος που θα την αγαπούσε και που θα τον αγαπούσε κι αυτή. Βλέπεις που κατάντησε; Κι αν εκείνη τη στιγμή που χτυπούσε το παστό στα βρώμικα σκαλοπάτια, θυμόταν τα περασμένα της χρόνια, την αγνότητά της στο πατρικό σπίτι όταν πήγαινε ακόμα στο σχολείο κι ο γιος του γείτονα την περίμενε στο δρόμο του σχολείου για να της ορκιστεί πως θα την αγαπά σ' όλη του τη ζωή, πως θα θυσιάσει γι' αυτήν, κι αν θυμήθηκε πως υποσχέθηκαν μεταξύ τους ν' αγαπιούνται παντοτινά και να παντρευτούν όταν θα μεγαλώσουν. Όχι, Λίζα, θα 'ναι ευτύχημα, ευτύχημα για σένα, αν πεθάνεις νωρίτερα από φθίση σε μια γωνιά, σε κανένα υπόγειο σα την άλλη προ ολίγου. Στο νοσοκομείο λες; Καλό κι αυτό, αν θελήσουν να σε πάνε, μ' αν σε χρειάζεται, ακόμα η σωματεμπόρισα; Η φθίση δεν είναι αρρώστια σαν τον πυρετό. Έως την τελευταία στιγμή ο άρρωστος ελπίζει και υποστηρίζει πως είναι καλά. Γελιέται κι ο ίδιος. Κι η πατρόνα κάνει τη δουλειά της.

»Αυτό είναι καλό για την πατρόνα. Αυτό θα πει πως της πούλησες την ψυχή σου, κι έπειτα χρωστάς λεφτά και δεν τολμάς να πεις λέξη. Κι όταν θα ξεψυχάς, θα σ' εγκαταλείψουν, θα γυρίσουν αλλού τα μούτρα τους γιατί τότε κανένα πια κέρδος δεν μπορείς να τους δώσεις, θα σε μαλώνουν μάλιστα γιατί πιάνεις τον τόπο, γιατί δεν πεθαίνεις γρήγορα. Μόλις θα σου δίνουν να πεις και θα σ' απαυτούν, με βρισιές: «Πότε πια θα τα τινάξεις αλανιάρα; Δε μας αφήνεις να κοιμηθούμε· βογκάς κι ενοχλείς τους πελάτες». Είναι αλήθεια· άκουσα να λένε τέτοια λόγια. Θα σε ρίξουν μελλοθάνατη σε καμιά βρώμικη γωνιά του σκοτεινού υγρού υπόγειου. Πλαγιασμένη κει χάμου, ολομόναχη, τι θα σκέφτεσαι; Κι όταν θα πεθάνεις, ξένοι άνθρωποι θα σε θάψουν βιαστικά, γκρινιαζοντας, ανυπόμονα· κανείς δε θα σ' ευλογήσει, κανείς δε θ' αφήσει στεναγμό λύπης για σένα· ένα μόνο θα θέλουν: το πως να σε βγάλουν όσο μπορούν πιο γρήγορα από τη μέση. Θ' αγοράσουν μια παληόκασα, θα σε πάνε όπως πήγανε σήμερα αυτή τη δυστυχισμένη, και το μνημόσυνό σου θα το κάνουν οι μπεκρήδες μόνο, ύστερα, στο καπηλειό. Στο λάκκο σου θα 'ναι λάσπες, βρομισιές, χιόνι. Δε θα πολυσκοτιστούν για σένα! — «Κατέβασέ την έτσι, παλικάρα μου· είναι το γραφτό της· θαρρείς πως έχει πάντα τα πόδια ψηλά στον αέρα. Μίκραινε το σκοινί, ζωντόβολο. — Καλά είναι έτσι — Το θαρρείς; Έπεσε στραβά. Ήταν ως τόσο άνθρωπος κι αυτή. Τι να γίνει; Κ' έτσι καλά θα 'ναι». Δε θα χασομερήσουν πιότερο για σένα. Θα σε σκεπάσουν γρήγορα — γρήγορα με το μελανό και λασπώδικο παλιόχωμα, και θα πάνε στο καπηλειό. Να, έτσι θα ξεχαστείς κάτω από τη γη. Οι άλλοι έχουν παιδιά, πατέρες, άντρες που πάνε στους τάφους των δικών τους. Μα για σένα, ούτε δάκρυ, ούτε στεναγμός, ούτε μνημόσυνο. Κανείς ποτέ δε θα 'ρθει να σε βρει. Τ' όνομά σου θα χαθεί σα να μην έζησες ποτέ στο κόσμο. Η λάσπη, ο βάλτος· του κάκου θα χτυπάς το καπάκι της κάσας σου, τη νύχτα, όταν οι πεθαμένοι σηκώνονται; Καλοί μου άνθρωποι!

Και γινόμενοι παθητικός σε τέτοιο σημείο που ένοιωθα να σφίγγουν το λαιμό μου σπασμοί, κι ...άξαφνα σταμάτησα. Σηκώθηκα τρομαγμένος, και γέρνοντας δειλά το κεφάλι, άρχισα ν' ακούω με καρδιοχτύπι. Και βέβαια μπορούσε να ταραχθεί κανένας.

Το 'χα καταλάβει από ώρα πολλή πως είχα αναστατώσει την ψυχή της και ραγίσει την καρδιά της, κι όσο περισσότερο βεβαιωνόμουνα τόσο και ζητούσα να φτάσω στο σκοπό, πιο γρήγορα και πιο γερά. Το παιχνίδι με παρέσυρε· μα δεν ήταν παιχνίδι μόνο...

Ήξερα πως μιλούσα σκληρά και με τρυφερότητα, με διδακτικό τρόπο μάλιστα· με μια λέξη, δεν μπορούσα να μιλήσω αλλιώς, παρά «όπως στα βιβλία», ως τόσο δε με τάραζε αυτό· προαισθανόμουνα πως θα με καταλάβαινε και πως αυτό ακριβώς το ύφος μπορούσε να με βοηθήσει. Μα τώρα που είχα φτάσει πια στο αποτέλεσμα, μ' έπιασε κάποιος ξαφνικός φόβος. Όχι, ποτέ, ποτέ δεν είδανε τα μάτια μου τέτοια απελπισία! Ήταν πλαγιασμένη μπρούμυτα, με το κεφάλι χωμένο στο μαξιλάρι που το 'σφιγγε με τα δυο της μπράτσα. Το στήθος της ανεβοκατέβαινε. Το νεανικό κορμί ανατρίχιαζε ολόκληρο σαν από σπασμούς. Τ' αναφιλητά την έπνιγαν, της ξέσκιζαν το στήθος κι άξαφνα της ξέφυγαν κραυγές και ουρλιαχτά. Έσφιγγε τότε πιότερο το μαξιλάρι της. Δεν ήθελε κανένας, ψυχή ζωντανή, να μάθει το μαρτύριο και τα δάκρυά της. Δάγκωνε το μαξιλάρι, δάγκωνε μάλιστα τα μπράτσα της έτσι που μάτωσαν (το είδα κατόπιν)· ή καλλίτερα τραβώντας τα ξεμπλεγμένα μαλλιά της με

τα δάχτυλα, έβαζε όλη της τη δύναμη για να μη σαλέψει, για να κρατήσει την αναπνοή της και να σφίξει τα δόντια της. Άρχισα να της λέω κάτι, την παρακαλούσα να ησυχάσει, μα ένοιωσα πως δεν είχα το θάρρος, και άξαφνα, ριγώντας ολόκληρος, σχεδόν τρέμοντας από φόβο, γλίστρησα πασπατευτά για να βρω την πόρτα και να το σκάσω το γρηγορότερο. Ήταν σκοτεινά: του κάκου προσπάθησα, δεν προχωρούσα. Τέλος το χέρι μου έπιασε ένα κουτί σπέρτα κι ένα σαμντάκι μ' ολόκληρο το σπερματώτο. Μόλις το φως φώτισε το δωμάτιο, η Λίζα ανασηκώθηκε, κάθισε στο μαξιλάρι και με κοίταξε σα χαμένη, με σπασπωδικό πρόσωπο και με χαμόγελο σχεδόν τρελής. Κάθισα κοντά της και πήρα το χέρι της· συνήρθε, ρίχτηκε πάνω μου, θέλησε να με αγκαλιάσει μα δεν τολμούσε να το κάνει κι έγειρε σιγά το κεφάλι της μπροστά μου.

— Λίζα, φίλη μου, έκανα άσκημα — συγχώρησέ με, πήγα να πω, μα έσφίξε τα δάχτυλά μου στα χέρια της τόσο δυνατά, που κατάλαβα πως δεν έλεγα κείνο που έπρεπε και σταμάτησα.

— Να η διεύθυνση μου, Λίζα, έλα να με δεις.

— Θα 'ρθω... μουρμούρισε αποφασιστικά χωρίς να σηκώσει το κεφάλι.

— Και τώρα φεύγω, αντίο... ωρεβουάρ.

Σηκώθηκα, σηκώθηκε κι εκείνη, κι άξαφνα κοκκίνισε, ανατρίχιασε, άρπαξε μια εσάρπα απ' την καρέκλα και την έριξε στους ώμους ως επάνω στο λαιμό! Έπειτα χαμογέλασε πάλι πονεμένα, ξανακοκκίνισε και με κοίταξε παράξενα. Μου 'κανε κακό αυτό· βιάστηκα να φύγω, να εξαφανιστώ.

— Περιμένετε, μου είπε άξαφνα στο διάδρομο κοντά στην πόρτα, και με σταμάτησε πιάνοντας το παλτό μου. Έβαλε κάπου το κερί βιαστικά και χάθηκε — θυμούμενη ίσως κάτι που ήθελε να μου το δείξει. Φεύγοντας ήταν κατακόκκινη· τα μάτια της έλαμπαν και φάνηκε κάποιιο χαμόγελο στα χείλη της. Τι να 'ταν άραγε; Περίμενα χωρίς να θέλω· ξανάρθε σε λίγο· το βλέμμα της θαρρείς που ζητούσε συγχώρηση. Δεν είχε πια το ίδιο πρόσωπο, ούτε το ίδιο βλέμμα όπως στην αρχή — πένθιμο, καχύποπτο, πεισματωμένο. Τώρα το βλέμμα της ήταν ικετευτικό, γλυκό, εύπιστο, τρυφερό και δειλό μαζι. Τέτοιο είναι το βλέμμα των παιδιών που αγαπούν πολύ κάποιον και του ζητούν κάτι. Είχε ωραία καστανά μάτια, εκφραστικά, μάτια που ήξεραν ν' αντανακλούν την αγάπη και το μίσος. Χωρίς να μου εξηγήσει τίποτε — σα να ήμουν κάποιιο ον ανώτερο, που έπρεπε όλα να τα ξέρω από διαίσθηση — άπλωσε το χέρι και μου 'δωσε κάποιιο χαρτί. Το πρόσωπό της φωτίστηκε κείνη τη στιγμή με θριαμβευτική αφέλεια παιδική. Ξεδίπλωσα το χαρτί. Ήταν ένα γράμμα που της το 'χε στείλει κάποιος φοιτητής της ιατρικής, ή άλλης επιστήμης — μια ερωτική εξομολόγηση πομπώδης, ρητορική, μα που έκλεινε και πολύ σεβασμό. Δε θυμάμαι πια τις εκφράσεις, μα θυμάμαι πολύ καλά, ότι ανάμεσα από το υψηλό εκείνο ύφος ξεχώριζε κανένας ένα αληθινό αίσθημα που ήταν αδύνατο να 'ναι προσποιητό. Όταν τέλειωσα το διάβασμα, αντίκρισα καρφωμένο πάνω μου το θερμό της βλέμμα, γεμάτο περιέργεια και παιδική ανυπομονησία. Δεν ξεκολλούσε τα μάτια της από το πρόσωπό μου και περίμενε ανυπόμονα τι θα πω. Με λίγες λέξεις, βιαστικά μου εξήγησε χαρούμενη και με κάποια περηφάνια πως είχε παρασυρθεί σε μια χορευτική εσπερίδα «σε μια έντιμη οικογένεια, που δεν ήξερε τίποτα, απολύτως τίποτα», επειδή είναι νεοφερμένη εδώ, πως δεν ήταν ακόμη καθόλου αποφασισμένη να μείνει, και πως χωρίς άλλο θα 'φευγε μόλις ξεπλήρωνε το χρέος της.

Λοιπόν! ήταν στο χορό εκείνος ο φοιτητής και χόρεψε μαζί της όλη τη βραδιά, κουβέντιασε και άλλοτε μ' αυτόν στα παιδικά της χρόνια έτυχε να τον γνωρίσει στη Ρίγα, είχανε παίξει μαζί, μ' από τότε είχε περάσει πολύς καιρός· γνώριζε τους γονείς του, και δεν ήξερε ο φοιτητής τίποτε για την τωρινή της κατάσταση κι ούτε την υποπτευόταν μάλιστα! Και την άλλη μέρα, ύστερ' από τη χορευτική εσπερίδα (είχαν περάσει τρεις μέρες τώρα) της έστειλε αυτό το γράμμα με μια φιλενάδα που ήταν μαζί της εκείνη τη βραδιά... και... «να, αυτό είν' όλο».

Κατέβασε τα σπινθηροβόλα μάτια της με κάποια ντροπαλότητα, όταν τέλειωσε τη διήγησή της.

Η φτωχούλα! φύλαγε το γράμμα αυτού του φοιτητή σαν ένα θησαυρό, κι έτρεξε να τον φέρει, αυτόν τον μοναδικό θησαυρό, μη θέλοντας να μ' αφήσει να φύγω, χωρίς να μάθω πως κι αυτή είχε αγαπηθεί τίμια και ειλικρινά, και πως σ' αυτήν έγραφαν με σεβασμό. Βέβαια, το γράμμα αυτό ήταν προορισμένο να μείνει στο στεντουκάκι της, χωρίς αποτέλεσμα. Μα το ίδιο κάνει, είμαι βέβαιος πως θα το φύλαγε σ' όλη της τη ζωή σαν ένα θησαυρό, σαν μια περηφάνια και δικαιολογία της, κι αυτή τη στιγμή ακόμα, το θυμήθηκε κι έτρεξε να το φέρει, για να περηφανευθεί αθώα μπροστά μου, για να εξυψωθεί στα μάτια μου, για να δω, να το παραδεχτώ. Δεν είπα τίποτα, της έσφιξα το χέρι κι έφυγα... Βιαζόμουν να φύγω. Περπάτησα πεζός όλο το δρόμο, αν και το χιόνι έπεφτε ακόμα σε χοντρές νιφάδες. Ήμουν εκμηδενισμένος, κατασυντριμμένος, σε αμηχανία. Μα η αλήθεια σπινθηροβόλούσε πια παρά την αμηχανία μου. Αποτρόπαιη αλήθεια!

***

Ωστόσο δε θέλησα ν' αναγνωρίσω γρήγορα την αλήθεια αυτή. Την άλλη μέρα σαν ξύπνησα, ύστερ' από λίγων ωρών μολυβένιο ύπνο, ξαναφέρνοντας στο νου μου ολάκερη την προηγούμενη μέρα, παραξευεύτηκα για την χθεσινοβραδινή μου αισθηματικότητα με τη Λίζα, «για όλες εκείνες τις φρικαλεότητες και τις ευσπλαχνίες». «Να λοιπόν που καμιά φορά γίνεται κανένας αδύνατος σα γυναίκα, πφφ!» έκανα αποφασιστικά. «Και γιατί της έδωσα τη διεύθυνσή μου; Αν ερχόταν; Και τι μ' αυτό; ας έρθει· δε με νοιάζει...». Το πιο σπουδαίο χωρίς άλλο δεν ήταν αυτό: έπρεπε να κάνω γρήγορα για να σώσω την υπόληψή μου μπροστά στα μάτια του Ζβερκώφ, και του Σιμονώφ. Αυτό ήταν το κυριότερο. Όσο για την Λίζα, την είχα ολότελα ξεχάσει εκείνο το πρωί, τόσο ήμουν απασχολημένος.

Έπρεπε προπαντός χωρίς αναβολή να επιστρέψω τα χρήματα που είχα πάρει από τον Σιμονώφ. Κατέληξα σε κάποιο απελπισμένο μέσον: Να δανειστώ δεκαπέντε ρούβλια από τον Αντώνη Αντώνιτς! Σα να το περίμενα από το Θεό, εκείνο το πρωί είχε εξαιρετική διάθεση, και μου τα 'δωσε αμέσως μόλις του τα ζήτησα. Ευχαριστήθηκα τόσο, που υπογράφοντας το γραμμάτιο, του διηγήθηκα νωχελικά «πως χθες γλέντησα για καλά με φίλους στο ξενοδοχείο των Παρισίων πως κάναμε τραπέζι αποχαιρετιστήριο σε κάποιο φίλο, παιδικό μάλιστα φίλο, και ξέρετε, είν' ένας γλεντζές ένα κακομαθημένο παιδί, από καλή οικογένεια εννοείται, με μεγάλη περιουσία, λαμπρό μέλλον, έξυπνος, χαριτωμένος, και μοναδικός για να ψαρεύει τις γυναίκες, καταλαβαίνεται· ρουφήξαμε «μισή ντουζίνα έξτρα κτλ.». Κι όλ' αυτά τα είπα έτσι ελεύθερα και με διάθεση πολύ ευχάριστη.

Μόλις ξαναγύρισα σπίτι, έγραψα αμέσως στο Σιμονώφ.

Θυμούμενος τον τόνο του γράμματος εκείνου, τον ανοιχτόκαρδο, τον ευγενικό, τον καθώς πρέπει, θαυμάζω ακόμα τον εαυτό μου. Με λεπτότητα ιπποτική — και προπάντων χωρίς περιττά λόγια — έλεγα πως εγώ έφταιξα σ' όλα. Έφερνα μόνο για δικαιολογία, «αν μου επιτρέπετο καμιά», ότι δεν ήμουν συνηθισμένος να πίνω ότι με το πρώτο ποτήρι ζαλίστηκα, που το ήπια — εννοείται — πριν να 'ρθουν, όταν τους περίμενα στο ξενοδοχείο των Παρισίων, από τις πέντε έως τις έξη. Προπάντων δικαιολογιόμουν στο Σιμονώφ. Τον παρακαλούσα να διαβιβάσει τις εξηγήσεις μου και σ' όλους τους άλλους, προπάντων στο Ζβερκώφ, που νόμιζα πως τον είχαν προσβάλει, «αν καλώς ενθυμούμαι». Προσέθεσα πως θα πήγαινα να τους δω, μα ότι είχα πονοκέφαλο και προπάντων γιατί ντρεπόμουν. Ήμουν όμως ευχαριστημένος από το ελαφρό εκείνο ύφος, το ράθυμο μπορώ να πω (και όμως εντελώς αξιοπρεπές) που έσταζε από την πέννα μου και που αυτό και μόνο θα τους έδινε να καταλάβουν περισσότερο από κάθε άλλη δικαιολογία, πως είχα προσέξει όλες τις προστυχίες της χθεσινής μέρας με τρόπο αρκετά ιπποτικό: δεν είμαι πτώμα, κύριοι, από την προσβολή όπως θα πιστεύετε βέβαια, το εναντίον μάλιστα, τα κοιτάζω αυτά όπως πρέπει να τα κοιτάζει ήσυχα ο τζέντλεμαν που σέβεται τον εαυτό του· «δεν κατηγορούν ένα τίμιο νέο για το παρελθόν του».

Τι ευτράπελο ύφος μεγάλου αυθέντου! έλεγα με θαυμασμό ξαναδιαβάζοντας το γράμμα μου. Κι αυτό γιατί είμαι εξελιγμένος και μορφωμένος! Άλλοι στη θέση μου δε θα μπορούσαν να διευθετήσουν τα πράγματα, κι εγώ τα κατάφερα μια χαρά, και θα ξαναγλεντήσω πάλι «γιατί είμαι συγχρονισμένος άνθρωπος, μορφωμένος και εξελιγμένος!». Ναι, μα ίσως έγιναν όλ' αυτά χθες εξ αιτίας του πιστού. Χουμ... μα όχι, δε φταίει το πιστό. Δεν ήπια βότκα από τις πέντε έως τις έξη, όταν τους περίμενα. Είπα ψέματα στο Σιμονώφ είπα αδιάντροπα ψέματα και ακόμα και τώρα δεν ντρέπομαι.

«Άλλωστε, δε δίνω πεντάρα! Το κυριότερο είναι να κρατήσω τη θέση μου». Έβαλα στο γράμμα έξη ρούβλια, το σφράγισα και παρακάλεσα τον Απόλλωνα να το πάει στο Σιμονώφ. Ακούγοντας πως το γράμμα είχε μέσα χρήματα, ο Απόλλων μου έδειξε περισσότερο σεβασμό και δέχτηκε να το πάει. Κατά το βράδυ βγήκα να κάνω ένα γύρο. Το κεφάλι μου πονούσε ακόμα και ήταν ζαλισμένο από χθες. Μα όσο βράδιαζε και το σούρουπο γινόταν σκοτεινότερο, οι εντυπώσεις και κατόπιν οι ιδέες μου άλλαζαν και ανακατεύονταν. Μέσα μου, στο βάθος της καρδιάς μου και της συνείδησής μου,

κάτι, δεν ξέρω τι, δεν ήθελε να πεθάνει και μου φανέρωνε τη δυνατή του αγωνία. Έκανα περίπατο, προπάντων στους πολυσύχναστους δρόμους, στη Μεχασκάγια, στη Σατόβαγια, στον κήπο του Ουσούπφ. Αγαπούσα πάρα πολύ να περπατώ σ' αυτούς τους δρόμους, όταν βράδιαζε, όταν φούσκωνε το πλήθος των διαβατών που ήταν οι περισσότεροι τεχνίτες κι εργάτες, με πρόσωπα γνοιασμένα μέχρι κακίας, τη στιγμή που γύριζαν σπίτι τους, ύστερ' από την καθημερινή τους εργασία. Αυτή η τιποτένια οχλαγωγή, αυτή η ξετσιπωτή χυδαιότητα μου άρεσε. Μα τη φορά αυτή ο όχλος μ' ερέθιζε. Δεν μπορούσα να γίνω κύριος του εαυτού μου, και να ξεδιαλύνω τις ιδέες μου. Κάτι φούσκωνε, φούσκωνε ακατάπαυστα στην καρδιά μου, μου έκανε κακό και δεν ήθελε να ησυχάσει. Ξαναγύρισα σπίτι πάρα πολύ δύσθυμος. Σα να βάραινε κάποιο έγκλημα τη συνείδησή μου.

Η σκέψη πως μπορούσε να 'ρθει η Λίζα με αναστάτωνα πάντα. Και το παράξενο ήταν πως από όλα όσα συνέβησαν την προηγούμενη μέρα η θύμησή της μόνο με βασάνιζε περισσότερο. Κατά το βράδυ τέλος κατόρθωσα να τα ξεχάσω όλα τ' άλλα και να μείνω μάλιστα κι ευχαριστημένος από το γράμμα μου στο Σιμωνώφ. Μόνο από κάτι δεν ήμουν ευχαριστημένος. Θα 'λεγες πως υπέφερα εξ αιτίας της Λίζας. Λοιπόν αν ερχόταν; σκεφτόμουν αδιάκοπα. Ε! ας έρθει! Χουμ! Ναι, μα θα 'ναι άσκημο να δει που κατοικώ. Χθες της φάνηκα σαν... ένας ήρωας... και τώρα χουμ! Είναι βέβαια πολύ λυπηρό που παρασύρθηκα και φέρθηκα με τέτοιο τρόπο. Και να φανταστεί κανείς πως απεφάσισα χθες να πάω στο γεύμα μ' ένα τέτοιο φόρεμα! Και το βελουδένιο μου ντιβάνι που ξεπετιέται από παντού η τζίβα! Και αυτή η νυχτική ρόμπα που δεν μπορεί ούτε και να με σκεπάσει πια! Τι κουρέλια! Και θα τα δει όλ' αυτά! Θα δει και τον Απόλλωνα! Αυτό το ζώο δίχως άλλο θα την προσβάλει. Θα ζητήσει βέβαια να της πάρει λόγια, μόνο και μόνο για να 'ναι πιο αυθάδης σ' εμένα. Κι εγώ, να λέγεται, όπως πάντα, θα φανώ άναντρος, θα 'μαι δηλαδή ευγενικός μαζί της, θα σκεπαστώ με τις άκρες της ρόμπας μου, θ' αρχίσω να χαμογελώ και να λέω ψέματα! Ω! Τι χαμέρπεια! Και δεν είναι ακόμα η σπουδαιότερη! Υπάρχει στην υπόθεση κάτι σπουδαιότερο, πιο χαμερπές, πιο άναντρο! Ναι, πιο άναντρο! Να ξαναβάζεις, να ξαναβάζεις πάντα αυτή τη μάσκα της ατιμίας! ψεύτη!

Στη σκέψη αυτή κοκκίνισα:

«Γιατί ατιμίας; Χθες μίλησα ειλικρινά. Θυμούμαι, ήμουν γεμάτος από αλήθεια. Ήθελα να ξυπνήσω μέσα της αισθήματα γενναία... Αν έκλαψε, τόσο το καλλίτερο, τα δάκρυα κάνουν πολύ καλό».

Μα όπως κι αν έχει, δεν μπορούσα να ησυχάσω.

Όλη τη νύχτα, ύστερ' από τις εννιά, που λογάριαζα πως η Λίζα δεν μπορούσε να έλθει πια, νόμιζα πως την έβλεπα μπροστά μου όπως την είχα δει, πάντα στην ίδια στάση. Ήταν η στιγμή που παρουσιαζόταν καθαρά στο μυαλό μου όπως χθες, η στιγμή εκείνη, που άναψε το σπίρτο για να φωτιστεί η κάμαρα και είδα το πελιδνό της πρόσωπο, σπασμωδικό, με το πονεμένο βλέμμα. Τι χαμόγελο αξιοθρήνητο, μορφαστικό, βεβιασμένο, ήταν πάνω στα χείλη της εκείνη τη στιγμή! Μα δεν ήξερα τότε πως ύστερα κι από δεκαπέντε χρόνια θα ξανάφερνα στο νου μου τη Λίζα με κείνο το αξιοθρήνητο χαμόγελο, το μορφαστικό, το ανώφελο, που είχε κείνη τη στιγμή.

Την άλλη μέρα ήμουν έτοιμος πάλι να παραδεχτώ όλα αυτά σαν μια ανοησία, σαν αποτέλεσμα των άρρωστων νεύρων μου, και προπάντων σαν μια υπερβολή. Εύρισκα πάντα μέσα μου αυτή την ευαίσθητη χορδή και κάποτε τη φοβόμουν: «Μεγαλώνω πάντα τα πράγματα έλεγα κάθε φορά να το πιο μεγάλο μου ελάττωμα». Και όμως «ίσως να 'ρθει η Λίζα», να η επωδός, στην οποία τέλειωναν όλες μου οι σκέψεις. Ανησυχούσα τόσο που λύσσαγα κάποτε.

«Θα έρθει! Ασφαλώς θα έρθει, φώναζα, ανεβοκατεβαίνοντας ανήσυχα μέσα στο δωμάτιό μου· αν δεν είναι σήμερα θα 'ναι αύριο· θα με ξαναβρεί!» Αυτός είναι ο καταραμένος ρομαντισμός κάθε αγνής καρδιάς! Ω αθλιότης! Ω βλακεία! Ω φτώχεια των τιποτένιων αυτών αισθηματικών ψυχών! Πώς διάολο να μην το 'χα καταλάβει αυτό; Κι όμως ήταν απλούστατο θαρρώ...» Αλλά εδώ σταμα-

τούσα κι ο ίδιος μέσα σε μια μεγάλη ταραχή.

Και πόσο λίγα λόγια πόσο λίγα, σκεφτόμουν στο αναμεταξύ, πόσο λίγο ειδύλλιο (κι επί πλέον ειδύλλιο της φαντασίας, ειδύλλιο βγαλμένο από βιβλία, φανταστικό) χρειάστηκες για ν' αλλάξεις μιαν ανθρώπινη ζωή! Να η παρθενικότητα! Η άθικτη ακόμα γη!

Μου ερχόταν κάποτε στο νου να πάω στο κατάστημα, να της «τα πω όλα» και να την παρακαλέσω, να μην έρθει στο δωμάτιό μου. Μα στη σκέψη αυτή φούσκωνε ένα τέτοιο μίσος μέσα μου, που μου φαινόταν πως θα τσάκιζα αυτή «την καταραμένη Λίζα» αν βρισκόταν κοντά μου· θα την έβριζα, θα την έφτυνα, θα την έδιωχνα· θα τη χτυπούσα!

Ως τόσο πέρασε μια μέρα, έπειτα δεύτερη, έπειτα τρίτη... δεν ερχόταν κι άρχισα να ησυχάζω. Ξανά-παιρνα θάρρος και γαλήνευα, προπάντων ύστερ' από τις εννιά· άρχιζα τότε να ονειροπολώ, κάποτε μάλιστα με κάποια γλυκάδα: Μπορεί να σώσω παραδείγματος χάριν τη Λίζα, αφήνοντάς την να 'ρχεται, της μιλώ... την αναπτύσσω, την μορφώνω. Παρατηρώ τέλος πως μ' αγαπά με πάθος. Κάνω πως δεν καταλαβαίνω (δεν ξέρω ως τόσο γιατί προσποιούμαι τον κουτό βέβαια). Τέλος ταραγμένη ολάκερη, χαριτωμένη, τρέμοντας και κλαίοντας, ρίχνεται στα πόδια μου και μου λέει πως είμαι ο σωτήρας της, και πως μ' αγαπά περισσότερο απ' όλο τον κόσμο. Κάνω πως ξαφνιάζομαι, μα ...«Λίζα της λέω, νομίζεις λοιπόν πως δεν πρόσεξα την αγάπη σου; Όλα τα είδα, τα κατάλαβα, μα δεν τολμούσα πρώτος να 'χω αξιώσεις στην καρδιά σου, γιατί είχα κάποια επιρροή πάνω σου και φοβόμουν πως από ευγνωμοσύνη θα βιάζες τον εαυτό σου ν' ανταποκριθεί στην αγάπη μου· δεν ήθελα να ξυπνήσει αυτό το αίσθημα μέσα σου, παρά τη θέλησή σου. Όχι, δεν ήθελα γιατί είναι... δεσποτισμός. Δεν είναι πολύ ευγενικό (τέλος με μια λέξη, θα τα μπάλωνα εδώ με τις Ευρωπαϊκές εκείνες λεπτότητες, όπως στη Γεωργία Σάνδη τις εξόχως ευγενικές!...) Μα τώρα, τώρα να 'σαι! είσαι δική μου, είσαι το έργο μου, είσαι αγνή, ωραία είσαι η γυναίκα μου!

Θαρρετά και λεύτερα στο σπίτι μου έμπα σα μοναδική κυρά!»

Κατόπιν αρχίζομε να ζούμε ωραία, θα πάμε στο εξωτερικό κτλ. κτλ. Με μια λέξη, κι ο ίδιος έβρισκα τον εαυτό μου άναντρο κι άρχισα να του δείχνω κοροϊδευτικά τη γλώσσα.

«Δε θα την αφήσουν να βγει έξω την κατεργάρα» σκέφτηκα. Δεν τις αφήνουν πολύ να βγαίνουν, καθώς φαίνεται προπάντων το βράδυ (θαρρούσα δεν ξέρω γιατί, πως θα 'ρχόταν το βράδυ και μάλιστα στις εφτά η ώρα). Ωστόσο μου είπε πως δεν ήταν ολότελα σκλαβωμένη, πως είχε μερικά δικαιώματα· τότε χουμ! Ο διάλογος να με πάρει, θα έρθει βέβαια.

Ήταν ευτυχώς μια στιγμή, που ο Απόλλων με διασκέδαζε με τις προστυχιές του. Μ' έκανε να χάνω ολότελα την υπομονή μου. Ήταν η πληγή μου, η μάστιγα που μου είχε στείλει ο Θεός. Τσακωνόμασταν από χρόνια και τον σιχαινόμουν. Θεέ μου, πόσο τον σιχαινόμουν! Μου φαίνεται πως ποτέ δε σιχάθηκα κανέναν όπως αυτόν, προπάντων σε μερικές στιγμές. Ήταν ένας άνθρωπος ηλικιωμένος, σοβαρός, που έκαμε κάποτε το ράφτη. Δεν ξέρω γιατί δε με χώνευε καθόλου, και με κοίταζε από το ύψος του μεγαλείου του. Άλλωστε όλο τον κόσμο τον κοίταζε σα να στεκόταν πολύ ψηλά αυτός. Βλέποντας εκείνο το κεφάλι του, που γυάλιζε καλοχτενισμένο, εκείνη την αφέλεια που έφτιαχνε πάνω στο μέτωπό του και την άλειφε πομάδα, εκείνο το κλειστό στόμα σαν το κ... της κότας, νοιώθατε πως βρισκότανε μπροστά σας ένα υποκείμενο που δεν αμφέβαλε ποτέ για τον εαυτό του. Ήταν σχολαστικός όσο που δεν παίρνει, ο πιο σχολαστικός που γνώρισα ποτέ στον κόσμο, και φιλόδοξος πάνω — κάτω σαν τον Μέγα Αλέξανδρο. Ήταν ερωτευμένος με κάθε κουμπί του φράκου του· με κάθε νύχι του — ολότελα ερωτευμένος, αυτό φαινόταν! Μου φερνόταν πάντα δεσποτικά, μου μιλούσε πολύ λίγο, κι όταν τύχαινε να με κοιτάξει, με κοίταζε πάντα σαν ανώτερος και με μια ειρωνεία που μ' έκανε μερικές φορές και λυσούσα. Με υπηρετούσε σα να μου έκανε καμιά μεγάλη χάρη. Άλλωστε δεν έκανε σχεδόν τίποτα για μένα και δε νόμιζε καθόλου πως ήταν υποχρεωμένος να κάνει κάτι.

Δε χωρεί αμφιβολία: μ' έπαιρνε για το μεγαλύτερο ηλίθιο του κόσμου κι αν «με κρατούσε κοντά του» το έκανε μόνο και μόνο για να τοιμπα από μένα τους μισθούς του κάθε μήνα. Πολλές αμαρτίες θα μου συχωρευθούν εξ αιτίας του! Ένοιωθα κάποτε πως τον μισούσα τόσο, που και μόνο τα βήματά μου μου έφερναν σπασμούς σχεδόν. Μα το ασχημότερο απ' όλα του ήταν το τραύλισμά του. Η γλώσσα του ήταν πιο μακριά λίγο παρ' ό,τι πρέπει, ή καλύτερα κάτι άλλο συνέβαινε· τραύλιζε και σφύριζε μαζί· και νομίζω πως περηφανευόταν πολύ γι' αυτό, φανταζόμενος πως πήγαινε υπερβολικά στην αξιοπρέπειά του. Μιλούσε: αργά, μετρημένα, με τα χέρια πίσω στη ράχη και τα μάτια κατεβασμένα. Με νευρίαζε προπάντων όταν έψελνε στην τρώγλη του πίσω από το ντουβάρι. Και τι δεν έκανα για να συγκρατούμαι όταν έψελνε! Του άρεσε πολύ να τραγουδά τους ψαλμούς με φωνή γλυκεία και μονότονη σα να μοιρολογούσε κανένα νεκρό. Είναι περίεργο πως κατέληξε ακριβώς εκεί: του δίνανε κάποτε λεφτά για να διαβάζει ψαλμούς στα σπίτια που έχουν νεκρό, επίσης σκοτώνει ποντίκια και φτιάχνει τσιγάρα.

Δεν μπορούσα να τον διώξω, σα να 'ταν χημικά ανακατωμένος με το είναι μου. Άλλωστε δεν θα παραδεχόταν ποτέ να μ' εγκαταλείψει. Δεν μπορούσα να κρατώ επιπλωμένο δωμάτιο: το δωμάτιό μου ήταν σαν αχιβάδα, σαν κέλυφος, και μέσα σ' αυτό κρυβόμουν απ' όλη την ανθρωπότητα. Ο Απόλλων, Θεός ξέρει γιατί, μου φαινόταν πως θα του έδειχνα πως τα έχω, πως τα 'βαλα στην πάντα, μα πως δεν μπόρεσα ν' απαλλαχτώ απ' αυτόν.

Ήταν αδύνατο, παραδείγματος χάριν, σαν ερχόταν η ημέρα να πληρωθεί το μισθό του, να περιμένει δυο — τρεις μέρες ακόμα. Μου άρχιζε τέτοια σκηνή, που δεν μπορούσα ν' αναβάλλω. Μα τώρα τελευταία ήμουν τόσο ερεθισμένος απ' όλα, που αποφάσισα, δεν ξέρω γιατί, να τιμωρήσω τον Απόλλωνα και να του κρατήσω το μισθό επί δεκαπέντε ημέρες. Είχα την πρόθεση αυτή από καιρό, δυο χρόνια πριν, μόνο και μόνο για να του αποδείξω πως δεν μπορούσε να κάνει το σπουδαίο μαζί μου, και πως αν ήθελα μπορούσα πάντα ν' αναβάλλω την πληρωμή του μισθού του. Αποφάσισα να μην του πω τίποτα και να σωπαίνω ξεπίτηδες, αφήνοντάς τον να μιλήσει πρώτος για το μισθό. Τότε θα έβγαζα από το συρτάρι τα οχτώ ρούβλια, θα του έδειχνα πως τα έχω, πως τα 'βαλα στην πάντα, μα πως «δε θέλω, απλούστατα δε θέλω, να του τα δώσω». Δε θέλω, γιατί έτσι μου κάπνισε, γιατί η θέληση του κυρίου είναι τέτοια, γιατί δε δείχνει σεβασμό σε μένα, γιατί είναι αυθάδης· πως αν τα ζητούσε με σέβας ίσως να μαλάκωνα και να του τα 'δυνα, αν όμως όχι, θα περίμενε ακόμη δυο ή τρεις βδομάδες ή και ολόκληρο μήνα. Του κάκου λυσοσύσα, αυτός νίκησε. Δεν μπόρεσα να βαστάξω περισσότερο από τέσσερις μέρες. Άρχισε τα συνηθισμένα του σε παρόμοιες περιπτώσεις, γιατί αυτές οι περιπτώσεις είχαν παρουσιαστεί κι άλλοτε κι ήξερα την αχρεία του τακτική. Άρχισε να στυλώνει πάνω μου ένα βλέμμα αυστηρό, χωρίς να στρέφει αλλού, για πολλά λεπτά της ώρας, προπάντων όταν μου άνοιγε την πόρτα ή όταν μ' έβλεπε να φεύγω. Αν παραδείγματος χάριν αντιστεκόμουνα στο βλέμμα του κι έκανα πως δεν το προσέχω, αυτός σιωπώντας πάντα, έβαζε σ' ενέργεια άλλο μαρτύριο. Άξαφνα του κατέβαινε χωρίς λόγο, να μπει με πόζα στο δωμάτιό μου όταν περπατούσα ή διάβαζα, να βάλει το 'να χέρι πίσω στη ράχη του, να σταθεί στο κατώφλι και να στυλώσει πάνω μου ένα βλέμμα τόσο αυστηρό όσο και περιφρονητικό. Αν τον ρωτούσα τι θέλει; δεν απαντούσε τίποτα κι εξακολουθούσε να με κοιτάζει στα μάτια για μια στιγμή, κατόπιν με τα χείλη σφιγμένα παράξενα, με ύφος που έλεγε πολλά, σβούριζε αργά στο δωμάτιό του. Ύστερα από δυο ώρες ξανάβγαινε και ξαναφαινόταν όπως πριν μπροστά μου. Τότε πάνω στη λύσσα μου, δεν τον ρωτούσα πια τι ήθελε. Σήκωνα μόνο με κάποια ξαφνική και αυτοκρατορική κίνηση το κεφάλι, και τον κοίταζα κατάματα. Κοιταζόμεσταν έτσι για λίγη ώρα· τέλος ξανασβούριζε αργά, και χανόταν πάλι για δυο ώρες.

Αν αυτό δε μ' έκανε να υποχωρήσω, αν εξακολουθούσα να εναντιώνομαι, άρχιζε άξαφνα ν' αναστενάζει πολύ και βαθιά, σα να 'θελε να μετρήσει μ' αυτόν τον στεναγμό το βάθος της ηθικής μου κατάρπτωσης και χωρίς άλλο με νικούσε τότε.

Λύσσαγα, ξεφώνιζα, μα ήμουν υποχρεωμένος να υποκύψω.

Αυτή τη φορά μόλις είχαν αρχίσει οι μανούβρες «των αυστηρών βλεμμάτων», έχασα την υπομονή μου· ξέσπασε πάνω μου όλη μου η λύσσα. Ήμουν φοβερά εκνευρισμένος.

— Αλτ, ξεφώνησα έξω φρενών, κι αμέσως τότε έστρεψε αργά και σιωπηλά με το 'να χέρι πίσω στη ράχη, για να πάει στο δωμάτιό του.

— Αλτ! Έλα δω, έλα πίσω, σου λέγω! Θα ούρλιασα, φαίνεται, τόσο άγρια, ώστε ξαναγύρισε κι άρχισε να με ψάχνει παραξενεμένος κάπως. Άλλωστε, εξακολουθούσε να μη λέει λέξη κι αυτό μ' έκανε σαν τρελό.

— Πώς τολμάς να μπαίνεις στο δωμάτιό μου χωρίς άδεια και να με κοιτάς έτσι, μίλα!

Με κοίταξε ήσυχα μια στιγμή κι έκανε να μου ξαναγυρίσει την πλάτη.

— Αλτ! ξεφώνησα τρέχοντας κατά πάνω του· μην κουνηθείς! Εδώ. Αποκρίσου τώρα· τι ερχόσουν να δεις;

— Αν έχετε τίποτα να με διατάξετε. Είναι καθήκον μου να το κάνω, τραύλισε υστερ' από λίγο ανασηκώνοντας τα φρύδια και κουνώντας δεξιά κι αριστερά το κεφάλι κι όλα αυτά με κάποια τρομερή απάθεια.

— Δεν είν' αυτό, δεν σε ρωτώ αυτό, μπόγια! φώναξα τρέμοντας από το θυμό μου. Θα σου το πω εγώ τι έρχεσαι να κάνεις εδώ, φονιά! Βλέπεις πως δεν σου δίνω το μισθό σου κι από εγωισμό δεν θέλεις να τον ζητήσεις. Γι' αυτό έρχεσαι με τα κουτά σου αυτά βλέμματα να με τιμωρήσεις, να με βασανίσεις, και δεν καταλαβαίνεις καθόλου ληστή, πόσο είναι ηλίθιο αυτό, ηλίθιο, ηλίθιο, ηλίθιο, ηλίθιο!

Θέλησε να ξαναγυρίσει σιωπηλά, μα τον έπιασα.

— Άκουσε, του φωνάζω. Να τα λεφτά, τα βλέπεις; να τα, (τα 'βγαλα από το συρτάρι) τα εφτά ρούβλια είν' εδώ, μα δε θα τα πάρεις ως τη μέρα που θα 'ρθεις με σεβασμό και ταπεινά να μου ζητήσεις συγγνώμη. Ακούς;

— Δεν είναι δυνατό! αποκρίθηκε με εξαιρετική βεβαιότητα.

— Αυτό θα γίνει! φώναξα, σου δίνω το λόγο της τιμής μου πως έτσι θα γίνει.

— Δεν μπορώ να σας ζητήσω συγγνώμη εξακολούθησε, σα να μην πρόσεχε τις φωνές μου, γιατί εσείς με λέτε φονιά και μπορώ να σας καταγγείλω στην αστυνομία.

— Πήγαινε! Κατάγγειλέ με! — βρυχήθηκα — αμέσως, στη στιγμή, στο δευτερόλεπτο! Μάλιστα, είσαι μπόγιας! μπόγιας! Μα με κοίταξε μόνο, έστρεψε κατόπιν μη ακούοντας πια τις φωνές μου και τα καλέσματά μου και πήγε ήσυχα στο δωμάτιό του.

«Αν δεν ήταν η Λίζα στη μέση, τίποτε απ' όλ' αυτά δε θα συνέβαινε!» είπα με πεποίθηση μέσα μου. Ύστερα, περιμένοντας μια στιγμή, σοβαρός και αξιοπρεπής, μα με την καρδιά μου που χτυπούσε δυνατά, πήγα να τον βρω πίσω από το παραβάν.

— Απόλλωνα του λέγω σιγανά και συγκρατημένα, λαχανιασμένα όμως, πήγαινε αμέσως και χωρίς αναβολή να ζητήσεις τον αστυνόμο!

Είχε κιόλας καθίσει στο τραπέζι του, είχε βάλει τα γυαλιά του κι ετοιμαζόταν να ράψει κάτι. Ακούοντας όμως τη διαταγή, ξέσπασε άξαφνα σε γέλια.

— Πήγαινε κει, πήγαινε αμέσως! Πήγαινε γιατί δε φαντάζεσαι τι μπορεί να συμβεί.

— Θα τρελαθήκατε στ' αλήθεια, μουρμούρισε μη σηκώνοντας ούτε το κεφάλι, και τραυλίζοντας αργά καθώς περνούσε την κλωστή στο βελόνι του. — Είδατε ποτέ κανέναν να πάει να ζητήσει την αστυνομία εναντίον του; Όσο για να φοβηθώ, του κάκου προσπαθείτε, δεν θα το πετύχετε καθόλου.

— Πήγαινε! γάβγισα, αρπάζοντάς τον από τον ώμο. Καταλάβαινα πως θα τον χτυπούσα.

Δεν άκουσα πως εκείνη τη στιγμή είχε ανοίξει η πόρτα της εισόδου αργά κι αθόρυβα. Μπήκε κάποιο πρόσωπο, στάθηκε κι άρχισε να μας κοιτάζει στενάχωρα. Σήκωσα τα μάτια. Καταντροπιασμένος έτρεξα στο δωμάτιό μου. Εκεί αρπάζοντας και με τα δυο χέρια τα μαλλιά μου, στήριξα το κεφάλι μου στον τοίχο κι έμεινα ακίνητος.

Ύστερ' από λίγο ακούστηκαν τ' αργά βήματα του Απόλλωνα.

— Κάποιο πρόσωπο σας ζητεί, είπε κοιτάζοντάς με με βλέμμα πάρα πολύ αυστηρό· κατόπιν αποτραβήχτηκε κι άφησε να περάσει η Λίζα. Δεν ήθελε να φύγει και μας έψαχνε με ύφος κοροϊδευτικό.

— Φύγε! φύγε τον διάταξα σαν χαμένος. Εκείνη τη στιγμή το ρολόι μου με πολύ κόπο χτύπησε εφτά.

Θαρρετά και λεύτερα στο σπίτι μου, έμπα σαν μοναδική κυρά.

Στεκόμουν εκμηδενισμένος μπροστά της, ρεζιλεμένος, αποσβλωμένος, και χαμογελούσα θαρρώ, βάζοντας όλα τα δυνατά μου για να ξανακλείσω τις άκρες της κουρελιασμένης μου ρόμπας... Με μια λέξη, ακριβώς όπως το είχα φανταστεί προ ολίγου, σε κάποια στιγμή έξαρσης.

Ο Απόλλων έφυγε υστερ' από λίγο. Δεν ανακουφίστηκα όμως απ' αυτό. Το χειρότερο είναι πως κι εκείνη ταράχτηκε άξαφνα, όσο δεν περίμενα. Χωρίς άλλο γιατί μ' έβλεπε.

— Κάθισε, της λέγω μηχανικά, και της προσφέρω μια καρέκλα κοντά στο τραπέζι· εγώ κάθισα στον καναπέ. Κάθισε σε λίγο υπάκουα, κοιτάζοντάς με μ' ολάνοιχτα τα μάτια και περιμένοντας χωρίς άλλο κάτι από μένα. Η παιδική αυτή προσδοκία μ' έκανε έξω φρενών, μα κρατήθηκα.

Έπρεπε να κάνω πως δεν πρόσεξα τίποτα, πως όλα ήταν πολύ φυσικά, μα εκείνη... Κι ένοιωσα αόριστα πως για όλ' αυτά θα μου το πλήρωνε ακριβά.

— Με βρήκες σε μια παράξενη κατάσταση Λίζα, άρχισα, τραυλίζοντας. Καταλάβαινα πως δεν έπρεπε ν' αρχίσω έτσι.

— Όχι, όχι, μη νομίσεις! φώναξα, βλέποντάς την άξαφνα να κοκκινίζει· δε ντρέπομαι τη φτώχεια μου... Το εναντίον, είμαι περήφανος γι' αυτή. Είμαι φτωχός, μα ευγενής. Μπορεί να 'μαστε φτωχοί κι ευγενείς, μουρμούρισα. Λουπόν ...θέλεις τσάι;

— Όχι ...άρχισε να λέει.

Περίμενε μια στιγμή.

Έτρεξα σαν τρελός στον Απόλλωνα. Κάπου έπρεπε να χωθώ.

— Απόλλων, ψιθύρισα, μιλώντας λαχανιασμένα και πετώντας μπροστά του τα εφτά ρούβλια που τα 'χα κρατήσει σ' όλο αυτό το διάστημα μέσα στη φούχτα μου, να ο μισθός σου, βλέπεις σου τον δίνω· μα για να μ' ευχαριστήσεις κι εσύ πρέπει να με σώσεις. Πήγαινε να πάρεις αμέσως από τον μπακάλη τσάι και δέκα παξιμαδάκια. Αν δε θελήσεις να πας, θα κάνεις δυστυχισμένο έναν άνθρωπο. Δεν ξέρεις ποια είν' αυτή η γυναίκα... είναι το παν για μένα! Ίσως να βάζεις με το νου σου τίποτα... Μα δεν ξέρεις τι γυναίκα είναι!...

Ο Απόλλων, που μόλις είχε ξαναβάλει τα γυαλιά και είχε ξαναρχίσει το ράψιμο, έριξε πρώτα μια κρυφή ματιά στα λεφτά, σιωπηλός και χωρίς ν' αφήσει τη βελόνα· κατόπιν χωρίς να δώσει καμιά προσοχή σ' εμένα και χωρίς τίποτα να μου απαντήσει, εξακολούθησε να περνά τη βελόνα του. Περιμένα τρία λεπτά σχεδόν, μπροστά μου με τα χέρια σταυρωμένα σαν τον Ναπολέοντα. Τα μηλίγγια μου ήταν μούσκεμα από τον ιδρώτα· ήμουν πελιδνός, το ένοιωθα. Μα δόξα να 'χει ο Θεός, με λυπήθηκε. Αφού πέρασε τη βελόνα του, σηκώθηκε αργά, παραμέρισε την καρέκλα του αργά, έβγαλε αργά τα γυαλιά του, μέτρησε αργά τα λεφτά και τέλος με ρώτησε χωρίς να στρέψει: «Να πάρω ολόκληρο πακέτο τσάι;» Ξαναγυρίζοντας στη Λίζα, έκανα αυτή τη σκέψη: «Δε θα 'ταν καλύτερα να το σκάσω όπως είμαι, με τη ρόμπα μου, κι ότι γίνει ας γίνει;»

Ξανακάθισα. Με κοίταξε ανήσυχα. Σωπάσαμε για μια στιγμή.

— Θα τον σκοτώσω! φώναξα άξαφνα, χτυπώντας έτσι δυνατά το γρόθο στο τραπέζι, που χύθηκαν τα μελάνια από το καλαμάρι.

— Α! τι έχετε; φώναξε ανατριχιάζοντας.

— Θα τον σκοτώσω! θα τον σκοτώσω! γάβγισα, χτυπώντας το τραπέζι, έξω φρενών και καταλαβαίνοντας καλά πόσο ήταν ανόητο να 'μαι σε τέτοια κατάσταση.

— Δεν ξέρεις, Λίζα, τι μπόγιας είναι για μένα! Είναι το βασανιστήριό μου... Πήγε τώρα να πάρει παξιμαδάκια. Είναι...

Κι άξαφνα άρχισα να κλαίω. Ήταν μια κρίση. Πώς ντρεπόμουν που έκλαιγα, μα δεν μπορούσα πια να κρατηθώ.

Τρόμαξε.

— Τι έχετε; Τι τρέχει; φώναξε τρέχοντας κοντά μου.

— Νερό, δώσε μου νερό, εκεί 'ναι μουρμούρισα, νοιώθοντας πολύ καλά πως μπορούσα να κάνω χωρίς νερό, και να μη μουρμουρίσω ξεψυχισμένα. Μα έπαιζα, αυτό που λεν κωμωδία, για να σώσω τα προσχήματα, παρά την κρίση μου που ήταν πραγματική.

Μου έδωσε νερό, κοιτάζοντάς με σα χαμένη. Εκείνη τη στιγμή, ο Απόλλων έφερε το τσάι. Μου φάνηκε άξαφνα πως το συνηθισμένο και πρόστυχο αυτό τσάι ήταν άθλιο και δεν ταίριαζε καθόλου ύστερ' απ' αυτά που είχαν συμβεί· και κοκκίνισα. Η Λίζα κοίταξε τον Απόλλωνα, με τρόπο. Εκείνος βγήκε έξω χωρίς να μας δώσει σημασία.

— Λίζα, με περιφρονείς; λέγω κοιτάζοντάς την κατάματα και τρέμοντας από ανυπομονησία να μάθω τι σκεφτόταν.

Ταράχτηκε και δεν μπόρεσε ν' απαντήσει τίποτα.

Είχα θυμώσει με τον εαυτό μου, μα έφταιγε βέβαια κι αυτή. Ένα μίσος τρομερό εναντίον της, ξέσπασε άξαφνα μέσα στην καρδιά μου· μου φαινόταν πως ήμουν έτοιμος να την σκοτώσω. Και για να εκδικηθώ, ορκίστηκα μέσα μου να μην της πω λέξη. «Αυτή φταίει για όλα» σκεφτόμουν.

Η σιωπή μας βάσταξε σχεδόν πέντε λεπτά. Το τσάι βρισκόταν στο τραπέζι· δεν τ' αγγίζαμε. Θα μπορούσα ξεπίτηδες να μην το πιω για να τη φέρω περισσότερο σε δύσκολη θέση. Με κοίταξε πολλές φορές με κάποια θλιβερή έκπληξη. Σώπαινα πεισματωμένος. Εγώ βέβαια υπόφερα πιότερο, γιατί από τη μια μεριά δεν μπορούσα να κρατηθώ κι από την άλλη ένοιωθα καλά την προστυχιά του ανόητου θυμού μου.

— Θέλω να φύγω... από κει κάτω, άρχισε η Λίζα για να διακόψει τη σιωπή.

Η δυστυχισμένη, δεν έπρεπε καθόλου ν' αρχίσει μια τέτοια ομιλία σε μια τόσο ανόητη στιγμή και σ' έναν άνθρωπο τόσο ανόητο όπως έμενα. Η καρδιά μου σφίχτηκε από οίκτο με την ανώφελη κι άστοχη ειλικρίνειά της. Αμέσως όμως ένα ταπεινό αίσθημα εκμηδένισε όλον αυτό με κούρντισε μάλιστα περισσότερο. «Τόσο το χειρότερο, ας χαθεί όλος ο κόσμος!».

Πέρασαν ακόμη πέντε λεπτά!

— Μήπως σας ενοχλώ, ξανάρχισε δειλά, με φωνή μόλις ακουστή, και θέλησε να σηκωθεί.

Μόλις όμως είδα το πρώτο αυτό δείγμα της προσβλημένης της αξιοπρέπειας, άρχισα να τρέμω από το θυμό μου και ξέσπασα αμέσως.

— Γιατί ήρθες σπίτι μου, πες μου το, σε παρακαλώ; είπα αναπνέοντας δύσκολα και χωρίς να προσέχω καθόλου αν ήταν λογικά τα λόγια μου. Ήθελα όλα μαζί να τα πω μονομιás, δεν μ' ένοιαζε από που θ' άρχιζα.

— Γιατί ήρθες; Αποκρίσου! Αποκρίσου! φώναξα, μόλις συγκροτούμενος, θα σου το πω εγώ, αγαπητή μου. Ήρθες γιατί σου είπα τότε λόγια συμπονετικά. Συγκινήθηκες και θέλησες κι άλλα συμπονετικά λόγια. Λοιπόν, μάθε το, μάθε πως σε κορόιδεψα, τότε. Και σε κοροϊδεύω και σήμερα. Γιατί ανατριχιάζεις; Ναι, σε κορόιδεψα! Μ' είχανε βρίσει λίγο πιο πριν σ' ένα γεύμα, εκείνοι που ήρθαν πριν από μένα. Είχα έρθει στο κατάστημά σας για να ξυλοφορτώσω κάποιον απ' αυτούς, τον αξιωματικό· μα δεν κατόρθωσα να το κάνω, δεν τον βρήκα. Έπρεπε σε κάποιον να εκδικηθώ αυτή την προσβολή· βρέθηκες μπροστά μου, κι έπεσε όλος μου ο θυμός πάνω σου, και σε κορόιδεψα. Μ' εξευτέλισαν, θέλησα να εξευτελίσω κι εγώ, μου φέρθηκαν σαν σε κανένα σκουπίδι· θέλησα να δείξω τη δύναμή μου... Να τι έγινε και συ φαντάστηκες πως ήρθα επίτηδες για να σε σώσω, δεν είν' έτσι; Το φαντάστηκες; Το φαντάστηκες;

Ήξερα πως δε θα καταλάβαινε ίσως τις λεπτομέρειες, μα ήξερα όμως πως θα καταλάβαινε τέλεια το βάθος των λόγων μου. Κι αυτό συνέβηκε. Έγινε άσπρη σαν πανί, θέλησε να πει κάτι, μα τα χείλη της σάλεψαν με μορφασμό πόνου· σα να τη χτύπησε κανένας με τσεκούρι στο κεφάλι, έπεσε στην κάρεκλα. Και κατόπιν σ' όλο το διάστημα, μ' άκουγε με το στόμα ανοιχτό, τα μάτια ολάνοιχτα και ανατριχιάζοντας από τον τρόμο. Ο σαρκασμός, ο σαρκασμός των λόγων μου την τσάκιζε.

— Να σε σώσω! εξακολούθησα, αφήνοντας το κάθισμα και ανεβοκατεβαίνοντας στο δωμάτιο μπροστά της, να σε σώσω από τι; Μα είμαι ίσως χειρότερος από σένα. Γιατί δε μου το πέταξες αυτό κατάμουτρα, όταν σου ηθικολογούσα; Γιατί ήρθες η ίδια εδώ; Για να μας κάνεις την ηθική; Δύναμη, δύναμη μου χρειαζόταν τότε. Μια διασκέδαση! Έπρεπε να προκαλέσω τα δάκρυά σου, την ταπεινωσή σου, την κρίση σου, — να τι μου χρειαζόταν! Δεν μπόρεσα να παίξω ως το τέλος το ρόλο μου, γιατί είμαι ένα κουρέλι. Τρόμαξα και Θεός ξέρει γιατί σου έδωσα σαν ανόητος τη διεύθυνσή μου.

Κατόπιν, πριν μάλιστα ξαναγυρίσω στο δωμάτιό μου, σ' έστειλα στο διάολο εξ αίτιας της διεύθυνσης αυτής. Σε μισούσα πια γιατί σου είχα πει ψέματα. Γιατί αισθάνομαι την ανάγκη να διασκεδάσω, να ονειροπολώ με τα λόγια μόνο. Μα στην πραγματικότητα, ξέρεις τι ήθελα, να πας στο διάολο! Αυτό είν' όλο. Έχω ανάγκη από ησυχία. Πεντάρα δε θα 'δινε για όλο το σύμπαν, φτάνει μόνο να μη μ' ενοχλούν. Αν μου έλεγαν, τι προτιμάς, να χαθεί ο κόσμος ή να μην πάρεις το τσάι σου; Θ' απαντούσα: ας χαθεί ο κόσμος φτάνει μόνο να μπορώ να 'χω πάντα το τσάι μου! Το ήξερες ναι ή όχι; Λοιπόν, εγώ ξέρω πως είμαι τιποτένιος, άναντρος, εγωιστής και τεμπέλης. Εδώ και τρεις μέρες έτρεμα μήπως έρθεις. Και ξέρεις προπάντων τι με ανησυχούσε; πως παρουσιάστηκα σ' εσένα σαν κανένας ήρωας, και πως θα μ' έβλεπες άξαφνα με την κουρελιασμένη αυτή ρόμπα, την ελεεινή και τρισάθλια. Σου είπα πριν λίγο πως δεν ντρεπόμουν τη φτώχεια μου. Λοιπόν, μάθε το! ντρέπουμε περισσότερο από κάθε άλλο· θα προτιμούσα να 'μαι κλέφτης παρά φτωχός· γιατί είμαι τόσο ψευτοπερήφανος, που θαρρώ πως κυριολεκτικά μ' έγδαραν και πως μόνο που μ' αγγίζει ο αέρας μου κάνει κακό. Δεν το κατάλαβες ακόμα πως δε θα σου το συγχωρήσω ποτέ που με βρήκες μ' αυτή τη ρόμπα όταν ρίχτηκα πάνω στον Απόλλωνα σαν κακό σκυλάκι; Ο σωτήρας σου, ο ήρωας σου, που ρίχνεται πάνω στον υπηρέτη του σαν ψωριάτικο σκυλάκι κι εκείνος τον κοροϊδεύει! Δε θα σε συγχωρήσω ούτε και για τα δάκρυά μου προ ολίγου, που δε μπόρεσα να τα συγκρατήσω μπροστά σου σαν καμιά καλή γυναικούλα πάνω στην ταραχή της! Κι αυτά που σ' εξομολογούμαι τώρα, ούτ' αυτά δε θα σου τα συγχωρήσω ποτέ! Μάλιστα, συ, συ μονάχα είσαι υπεύθυνη για όλα αυτά, γιατί βρέθηκες εδώ, γιατί είμαι άναντρος γιατί είμαι ο πιο τιποτένιος, ο πιο γελοίος, ο πιο μίζερος, ο πιο ανόητος, ο πιο φθονερός απ' όλα τα σκουλήκια της γης, που είναι καλύτερά μου, μια που δε δειλιάζουν ποτέ, ενώ εγώ θα τρώγω σ' όλη μου τη ζωή καρπαζιές από κάθε κάθαρμο, είναι γραφτό μου! Και τι με νοιάζει σ' αλήθεια, αν δεν καταλαβαίνεις τίποτα απ' αυτά; Τι με νοιάζει το υποκείμενό σου, αν χαθείς ή όχι κει κάτω; Το καταλαβαίνεις πόσο θα σε μισήσω τώρα, επειδή βρέθηκες εδώ κι άκουσες; Γιατί ο άνθρωπος μια φορά μόνο στη ζωή του μπορεί ν' ανοίξει έτσι την καρδιά του, κι αυτό σαν τον πιάσουν τα νεύρα του μόνο!... Τι θέλεις ακόμα; Γιατί ύστερ' από όλα αυτά μένεις έτσι καρφωμένη αυτού για να με τυραννάς; Γιατί δε φεύγεις;

Τότε συνέβηκε κάτι παράξενο.

Ήμουν τόσο συνηθισμένος να σκέφτομαι, να τα φαντάζομαι όλα από τα βιβλία, και να ξαναφέρνω στο νου μου όλα, όπως τα είχα πλάσει άλλοτε στα ονειροπολήματά μου, που δεν το κατάλαβα αμέσως. Και να τι συνέβηκε: Η Λίζα προσβλημένη και εξευτελισμένη έτσι από μένα, κατάλαβε πολύ περισσότερο παρ' ότι περίμενα. Κατάλαβε απ' όλα αυτά εκείνο που μια γυναίκα πρώτα-πρώτα καταλαβαίνει, όταν αγαπά ειλικρινά: πως ήμουν δυστυχισμένος.

Η τρομαγμένη και προσβλημένη έκφραση του προσώπου της, άλλαξε κι έγινε πονεμένη πολύ και γεμάτη έκπληξη. Τη στιγμή που έλεγα πως ήμουν τιποτένιος και άναντρος (είχα κάνει όλη αυτή την αποστροφή κλαίοντας) το πρόσωπό της έτρεμε σπασμωδικά. Θέλησε να σηκωθεί, να με κάνει να σωπάσω και όταν είχα τελειώσει δεν πρόσεξε καθόλου στις φωνές μου: «Γιατί στέκεσ' αυτού, γιατί δεν φεύγεις;» αλλά κι αυτό — με μεγάλο πόνο ίσως, κατόρθωσα να το πω. Κι έπειτα ήταν τόσο ταπεινή η φτωχοπούλα· νόμιζε τον εαυτό της απείρως κατώτερο από μένα· μπορούσε να θυμώσει, να προσβληθεί; Πετάχτηκε άξαφνα από το κάθισμά της από μian ακατανίκητη ορμή, και γέρνοντας από πάνω μου, μη τολμώντας όμως απ' τη δειλία της πάντα να κινηθεί, μου άπλωσε τα χέρια... Η καρδιά μου έγινε άνω κάτω. Ρίχτηκε τότε πάνω μου, αγκάλιασε το λαιμό μου με τα μπράτσα της κι αναλύθηκε σε δάκρυα. Δεν κατόρθωσα ούτε εγώ να κρατηθώ, και ξέσπασα σε κλάματα, όπως ποτέ άλλοτε...

— Δε μ' αφήνουν... Δεν μπορώ να 'μαι καλός πρόφερα με κόπο.

Κατόπιν πήγα στον καναπέ, έπεσα κει πάνω με το πρόσωπο κρυμμένο και επί ένα τέταρτο της ώρας έκλαιγα, τρανταγμένος από μια πραγματική νευρική κρίση. Τρύπωσε κοντά μου και μ' έσφιξε με τα

μπράτσα της και μαρμάρωσε σ' αυτό τ' αγκάλιασμα.

Μα έπρεπε βέβαια να τελειώνω με τα νεύρα μου. Και να (γράφω την αλήθεια όσο σιχαμερή και να 'ναι) ξαπλωμένος στον καναπέ με το πρόσωπό μου χωμένο στο βουλιαγμένο μαξιλάρι, άρχισα να νοιώθω σιγά — σιγά, αόριστα, άθελα μα ακατανίκητα, ότι τώρα δε θα τολμούσα να σηκώσω το κεφάλι και να κοιτάξω τη Λίζα στα μάτια. Γιατί ντρεπόμουν; Δεν ξέρω καθόλου, μα ντρεπόμουν! Τάχα να πέρασε από το εξερευνημένο μυαλό μου πως οι ρόλοι άλλαξαν τώρα, πως η ηρωίδα ήταν εκείνη, και πως εγώ ένα πλάσμα τόσο ταπεινωμένο και κατασυντριμμένο, όπως ήταν αυτή αντίκρυ μου κατά την αποτρόπαιη εκείνη νύχτα πριν από τέσσαρες μέρες;... Όλ' αυτά μου 'ρθανε στο νου όταν ήμουν πεσμένος μπρούμυτα στον καναπέ!

Θεέ μου! τη ζήλευα λοιπόν τώρα;

Δεν ξέρω ακόμα τίποτα. Έως τώρα δεν μπορώ να πω τι ήταν αυτό. Τότε μάλιστα πολύ λιγότερο παρά τώρα μπορούσα να το καταλάβω. Γιατί μου είναι αδύνατο να ζήσω χωρίς να 'χω κάποιον που να μ' υπακούει και να τον τυραννώ... Αλλά... Μα όχι κρίσεις, δεν μπορεί τίποτα να εξηγήσει κανείς, επομένως είναι ανωφελές να κριτικάρει.

Ωστόσο συνήρθα και σήκωσα το κεφάλι· έπρεπε να τελειώσω... Και να, είμαι βέβαιος ως τώρα, ακριβώς γιατί ντρεπόμουν να την κοιτάξω, γιατί άναψε άξαφνα στην καρδιά μου κάποιο άλλο αίσθημα... Το αίσθημα της κυριαρχίας και της κατάκτησης. Τα μάτια μου έλαμψαν από πάθος και της έσφιξα δυνατά τα χέρια. Πόσο τη μισούσα εκείνη τη στιγμή και πόσο με τραβούσε. Το ένα αίσθημα δυνάμωνε το άλλο. Αυτό έμοιαζε σχεδόν σαν εκδίκηση... Το πρόσωπό της εξέφρασε στην αρχή το δισταγμό, έπειτα το φόβο, μα για μια στιγμή μόνο. Μ' έσφιξε στην αγκαλιά της παράφορα.

Ύστερα από ένα τέταρτο ανεβοκατέβαινα στο δωμάτιό μου ξαναμμένος πλησιάζοντας κάθε φορά το παραβάν για να κοιτάξω τη Λίζα από μια χαραμάδα. Ήταν καθισμένη χάμου με το κεφάλι ακουμπισμένο στο κρεβάτι, χωρίς άλλο έκλαιγε. Μα δεν έφευγε κι αυτό με φούρκιζε. Αυτή τη φορά τα 'ξερε όλα. Την είχα προσβάλει τελειωτικά αλλά... Αυτό δεν αξίζει τον κόπο να το διηγηθώ. Κατάλαβε πως η ορμή του πάθους μου, δεν ήταν παρά εκδίκηση, ένας καινούριος εξευτελισμός γι' αυτήν και πως στο μίσος μου προ ολίγου, προστέθηκαν χωρίς λόγο τώρα και το προσωπικό μίσος του φθόνου... Άλλωστε δεν μπορώ να βεβαιώσω πως τα κατάλαβε όλ' αυτά καθαρά· όπως κι αν έχει όμως, κατάλαβε καλά πως ήμουν ένας άνθρωπος τιποτένιος και προ πάντων πως δεν ήμουν ικανός να την αγαπήσω. Ξέρω πως θα μου πουν πως είναι απίστευτο, να 'ναι κανείς τόσο κακός, τόσο κτηνώδης, όπως εγώ· θα προσθέσουν πως είναι απίστευτο να μη την είχα αγαπήσει ή τουλάχιστον να μην είχα εκτιμήσει την αγάπη της.

Γιατί απίστευτο; Πρώτα-πρώτα δεν μπορούσα ν' αγαπήσω γιατί, το ξαναλέω, για μένα αγάπη θα πει, να τυραννάς, και να κυριαρχείς στην ψυχή του άλλου. Σ' όλη μου τη ζωή δεν μπόρεσα να αναπαραστήσω αλλιώς την αγάπη, και κατέληξα μάλιστα να πιστεύω καμιά φορά τώρα, ότι αγάπη θα πει να έχεις το δικαίωμα να τυραννάς εκείνο που αγαπάς. Στα ονειροπολήματά μου κάτω στο υπόγειο, φανταζόμουν τον έρωτα σα μια πάλη μόνο, που αρχίζει από το μίσος και κατέληγε στην ηθική του υποταγή: κατόπιν δεν μπορούσα να φανταστώ τι θα 'κανα το υποταγμένο πια αντικείμενο της αγάπης μου. Τι το απίστευτο σ' αυτό, αφού ήμουν πια διεφθαρμένος ψυχικά; Είχα ξεσυνηθίσει την πραγματική ζωή τόσο ώστε να κατηγορώ το κορίτσι αυτό και να το τροπιάζω που ήρθε ν' ακούσει από μένα τρυφερά λόγια· δεν είχα μαντέψει πως δεν είχε έρθει καθόλου γι' αυτό, αλλά για ν' αγαπήσει, γιατί η αγάπη είναι η ανάταση της γυναίκας, η αναγέννηση, η σωτηρία, αδιάφορο ποιου χαμού· και πως δεν μπορεί να ολοκληρωθεί αλλιώς. Άλλωστε άρχιζα να μη μισώ κάπως λιγότερο την ώρα που ανεβοκατέβαινα στο δωμάτιό μου και κοίταζα απ' τη χαραμάδα του παραβάν. Μου ήταν όμως ανυπόφορο να την βλέπω. Ήθελα «ησυχία», ήθελα να μείνω μόνος στην τρύπα μου. «Η πραγματική ζωή» επειδή την είχα ξεσυνηθίσει, με πίεζε τόσο που μου ήταν δύσκολο ν' αναπνεύσω.

Πέρασαν λίγα λεπτά, δε σηκωνόταν λες κι είχε μουδιάσει. Έκανα την προστυχιά να χτυπήσω σιγά στο παραβάν... Ανατρίχιασε, σηκώθηκε πάνω κι άρχισε να γυρεύει τη σάρπα της, το καπέλο της και το γουναρικό της, σα να 'θελε να μ' αποφύγει. Ύστερα από δυο λεπτά, βγήκε αργά πίσω από το παραβάν και κοίταξε θλιβερά.

Χαμογελούσα με κακία· άλλωστε ήμουν αναγκασμένος να το κάνω από «ευπρέπεια» κι απόφευγα το βλέμμα της.

— Αντίο, είπε πηγαίνοντας κατά την πόρτα. Άξαφνα έτρεξα ξωπίσω της· άρπαξα το χέρι της, το άνοιξα έβαλα μέσα... και το ξανάκλεισα. Έπειτα έστρεψα κι όρμησα στην άλλη γωνιά, για να μη βλέπω τουλάχιστον...

Πήγα να πω τώρα ψέματα, να γράψω πως το 'κανα αυτό τυχαία από πώρωση, από σαστιμάρα, από κουταμάρα. Μα δεν θέλω να πω ψέματα και το λέγω ειλικρινά: άνοιξα το χέρι της κι έβαλα μέσα... από κακία. Η ιδέα αυτή μου ήρθε όταν πηγαينوερχόμουν στο δωμάτιο, τη στιγμή που ήταν εκείνη πίσω από το παραβάν. Μα να τι μπορώ να πω για βέβαιο; Έκανα τη σκληρότητα αυτή, ξεπίτηδες, χωρίς άλλο μα όχι από κακή καρδιά, μόνο από στενοκεφαλιά. Ήταν μια τόσο προσποιητή σκληρότητα, διανοητική, φιλολογική, που κι εγώ ο ίδιος ούτε λεπτό δεν μπόρεσα να βαστάξω. Στην αρχή όρμησα στη γωνιά για να μη βλέπω κατόπιν έτρεξα ντροπιασμένος και απελπισμένος πίσω από τη Λίζα. Άνοιξα την πόρτα της εισόδου και στάθηκα ν' ακούσω.

— Λίζα! Λίζα! φώναξα από τη σκάλα, μα δειλά, σιγανά.

Καμιά απάντηση, μα μου φάνηκε πως άκουσα τα βήματά της στα τελευταία σκαλοπάτια.

— Λίζα! φώναξα πιο δυνατά.

Καμιά απάντηση. Την ίδια όμως στιγμή άκουσα ν' ανοίγεται κάτω μ' ένα βαρύ τρίξιμο η τζαμένια εξώπορτα και να ξανακλείνεται με κρότο. Ο κρότος αντήχησε στη σκάλα.

Είχε φύγει. Μπήκα στο δωμάτιό μου πολύ σκεφτικός. Αυτό μ' έκανε να υποφέρω σοβαρά. Σταμάτησα στο τραπέζι κοντά στην καρέκλα που είχε καθίσει και κοίταζα αφηρημένα μπροστά μου. Ύστερ' από λίγο πετάχτηκα πάνω. Μπροστά μου, πάνω στο τραπέζι, είδα... Με μια λέξη, είδα ένα γαλάζιο χαρτονόμισμα, τσαλακωμένο, το ίδιο χαρτονόμισμα των πέντε ρουβλιών που το 'χα κλείσει στο χέρι της προ ολίγου. Ήταν ασφαλώς το ίδιο χαρτονόμισμα· δεν μπορούσε να είναι άλλο, δεν υπήρχε άλλο στο δωμάτιό μου. Πρόλαβε λοιπόν και το πέταξε πάνω στο τραπέζι τη στιγμή που είχα ορμήσει στην άλλη γωνιά.

Λοιπόν; Έπρεπε να το περιμένω. Έπρεπε να το περιμένω; Όχι. Είμαι τόσο εγωιστής, σεβόμουν τόσο λίγο τους ανθρώπους, που δεν μπορούσα ούτε να το φανταστώ πως θα φερνόταν έτσι. Ύστερ' από μια στιγμή, σαν τρελός, ντύθηκα βιαστικά, βάζοντας κι εγώ δεν ξέρω τι, κι έτρεξα να την κυνηγήσω. Δε θα 'χε προλάβει να κάνει διακόσια βήματα όταν έτρεξα στο δρόμο.

Ο καιρός ήταν ήσυχος, το χιόνι έπεφτε σχεδόν κάθετα, σκεπάζοντας τα πεζοδρόμια και τον έρημο δρόμο μ' ένα παχύ στρώμα. Διαβάτες καθόλου: δεν άκουγες κανέναν ήχο. Τα φανάρια έφεγγαν θλιβερά κι ανωφέλευτα. Έκανα τρέχοντας διακόσια βήματα απάνω κάτω ως τη γωνιά του δρόμου και σταμάτησα. Που πήγε; γιατί έτρεχα ξωπίσω της;

Γιατί; για να πέσω γονατιστός μπροστά της να κλάψω από μετάνοια, να φιλήσω τα πόδια της, να την ικετέψω να με συγχωρήσει! Το 'θελα, η καρδιά μου ραιζόταν, και ποτέ, ποτέ δε θα θυμηθώ αυτή τη στιγμή με αδιαφορία. «Μα γιατί; σκέφτηκα. Μήπως δε θα τη μισήσω αύριο πάλι, επειδή σήμερα θα

της φιλήσω τα πόδια; Θα της δώσω την ευτυχία; Μήπως δε μου δόθηκε η ευκαιρία να εκτιμήσω σήμερα ακόμα το τι αξίζω, για εκατοστή φορά; Μήπως δε θα την βασανίσω;

Ήμουν πάνω στο χιόνι, προσπαθώντας να τρυπήσω την σκοτεινή ομίχλη και σκεφτόμουν.

Δεν είναι προτιμότερο, είπα μέσα μου όταν γύρισα κατόπιν, στο δωμάτιό μου, αφήνοντας να πλανιέται εδώ κι εκεί η φαντασία μου και γυρεύοντας να πνίξω τους δυνατούς πόνους της καρδιάς μου με φαντασίες, δεν είναι προτιμότερο, να πάρει μαζί της για πάντα αυτή την προσβολή; Γιατί η προσβολή είναι μια εξάνηση, είναι ο πιο οδυνηρός και ο πιο καυτερός πόνος για να γνωρίσει κανείς την πραγματικότητα. Αύριο θα λέρωνα την ψυχή της και θα κούραζα την καρδιά της. Μα η προσβολή δε θα σβήσει ποτέ από μέσα της, κι όσο και να 'ναι βρώμικη η λάσπη που την περιμένει, η προσβολή θα την εξυψώσει, θα την εξαγνίσει... με το μίσος... Ίσως και με τη συγγνώμη... Μα ωστόσο θα την ανακουφίσει αυτό;

Αλήθεια, να, μα θέτω ένα μάταιο ερώτημα: «τι είναι προτιμότερο; Η μέτρια ευτυχία ή οι υψηλοί πόνοι;» Ας δούμε τι είναι προτιμότερο.

Ονειροπολούσα έτσι, το βράδυ εκείνο που το πέρασα στο δωμάτιό μου, μισοπεθαμένος από τον ηθικό πόνο. Ποτέ δεν ένοιωσα τόση πικρία και τύψεις· μα μπορούσα να 'χω την παραμικρή αμφιβολία; Όταν έτρεξα έξω, μήπως τάχα δεν ήξερα πως θα γύριζα πίσω, στο μισό δρόμο;

Δεν ξανασυνάντησα ποτέ πια τη Λίζα και δεν άκουσα πια να μιλούν γι' αυτή. Θα προσθέσω ακόμα, πως για πολύν καιρό έμεινα καταγοητευμένος από τη φράση μου για την ωφελιμότητα της προσβολής και του μίσους, αν κι εγώ ο ίδιος έπεσα σε μια λύπη που σχεδόν αρρώστησα. Ακόμα και τώρα, ύστερ' από τόσα χρόνια, όλα αυτά μου προξενούν μια θλιβερή εντύπωση όταν τα συλλογίζομαι. Έτσι συμβαίνει στα περισσότερα πράγματα, αλλά... δε θα 'κανα καλύτερα να τελειώσω εδώ τ' Απομνημονεύματά μου; Μου φαίνεται πως δεν έκανα καλά ν' αρχίσω να τα γράφω. Τουλάχιστον, ντρεπόμουν γράφοντας αυτή τη διήγηση (γιατί δεν είναι πια φιλολογία, μα τιμωρία εξαγνιστική). Γιατί 'ναι χωρίς ενδιαφέρον, παραδείγματος χάριν, να διηγούμαι σε μια μεγάλη νουβέλα πως έχασα τη ζωή μου σαπίζοντας ηθικώς μέσα σε μια γωνιά, χωρίς το κατάλληλο περιβάλλον, ξεσυνηθίζοντας από κάθε τι που είναι πραγματικό μέσα στο υπόγειό μου και γεμάτος από μια καχύποπτη κακεντρέχεια. Σ' ένα μυθιστόρημα πρέπει να παρουσιάσεις έναν ήρωα, κι εδώ έχουν συγκεντρωθεί εξεπίτηδες όλα τα χαρακτηριστικά του αντι-ήρωα· και προπάντων όλ' αυτά θα προκαλέσουν ελεεινή εντύπωση, γιατί όλοι έχουμε ξεσυνηθίσει σε τέτοιο βαθμό τη ζωή, που σε μερικές στιγμές αισθανόμαστε κάποια αηδία για την πραγματική ζωή και γι' αυτό την αποστρεφόμαστε όταν μας τη θυμίζουν. Καταντήσαμε να θεωρούμε «την πραγματική ζωή» σαν αγγαρεία, σχεδόν σαν κανένα επάγγελμα και όλοι μέσα μας είμαστε της γνώμης πως είναι προτιμότερο να ζει κανείς τη ζωή των βιβλίων. Και γιατί ταραζόμαστε; γιατί κάνουμε τόσες ανοησίες; Τι ζητούμε; Ούτε και οι ίδιοι το ξέρουμε; Θα υποφέραμε περισσότερο αν οι τρελοί μας πόθοι πραγματοποιούνταν. Σταθείτε, προσπαθήστε, παραδείγματος χάριν, να μας δώσετε περισσότερο ανεξαρτησία· βγάλτε από τη μέση τα εμπόδια, μεγαλώσατε τον κύκλο της δράσης σας· χαλαρώσατε την κηδεμονία, ε, λοιπόν, ναι, σας το διαβεβαιώνω, εμείς όλοι... θα ξαναζητήσουμε αμέσως την κηδεμονία. Το ξέρω καλά πως θα φουρκιστείτε, πως θα ξεφωνίσετε εναντίον μου, πως θα χτυπήσετε το πόδι. Μιλήστε λοιπόν, θα μου πείτε, για τον εαυτό σας μόνο, και για όλες σας τις αθλιότητες στο υπόγειο, μα δε χρειάζονται δικαιολογίες, δεν έχετε το δικαίωμα να πείτε εμείς όλοι. Επιτρέψετε, κύριοι, γι' αυτό το εμείς όλοι. Όσο για μένα στη ζωή μου, έσπρωξα μόνο ως την άκρη, εκείνο που σεις δεν τολμάτε ούτε στο μισό δρόμο να φέρετε, από ανατρία· κι ακόμα παίρνετε την ανατρία σας για φρονιμάδα, και παρηγορείστε ξεγελώντας τον εαυτό σας. Γι' αυτό το λόγο, ίσως να 'μαι πιο ζωντανός από σας. Μα δώστε, παρακαλώ, περισσότερη προσοχή. Δεν ξέρουμε μάλιστα που υπάρχει τώρα εκείνο που είναι ζωντανό, από τι συνίσταται και πως ονομάζεται. Αφήστε μας μόνους, χωρίς βιβλία, κι αμέσως θα πελαγώσουμε, θα τα μπερδέψουμε· δε θα ξέρουμε που να στηριχθούμε και σε τι ν' αφοσιωθούμε, δε θα ξέρουμε, τι πρέπει ν' αγαπήσουμε

ή να μισήσουμε, τι πρέπει να εκτιμήσουμε ή να περιφρονήσουμε. Βαριόμαστε ακόμα που είμαστε κι άνθρωποι, άνθρωποι με σάρκα και οστά αληθινά, ντρεπόμαστε γι' αυτό και το θεωρούμε σαν ατιμία μας. Γυρεύουμε να γίνουμε ένας τύπος γενικού ανθρώπου που δεν υπήρξε ποτέ. Είμαστε πεθαμένοι μόλις γεννηθούμε, κι είναι χρόνια και χρόνια που γεννούμε πατέρες που δεν είναι ζωντανοί κι αυτό όλο και πιότερο μας ευχαριστεί. Το γουστάρουμε. Σε λίγο θα θελήσουμε να γεννιόμαστε από καμιά ιδέα. Μα αρκούν αυτά. Δε θέλω πια να γράψω για το «υπόγειο».

Άλλωστε, τα Απομνημονεύματα του παράδοξου αυτού ανθρώπου, δεν τελειώνουν εδώ. Δεν μπόρεσε να κρατηθεί και τα συνέχισε. Μας φαίνεται όμως τώρα πως μπορούμε να διακόψουμε σ' αυτή τη σελίδα.

ΤΕΛΟΣ

---

¹ Νικόλαος Γκαίη (1831-1894) ένας από τους καλύτερους αιογράφους της Ρωσίας. Η πολύ ρεαλιστική ζωγραφική του χωρίς άλλο δε θ' άρεσε στο Ντοστογιέφσκι.

² Αρχηγός των Κοζάκων, που η ανταρσία του (1670) έκανε άνω — κάτω τη Δυτικό — ανατολική Ρωσία.

³ Ο Κοσταντζόγλου στις «Πεθαμένες ψυχές» του Γκόγκολ και ο Μπάρμπα-Πέτρος Ιβάνοβιτς στη «Συνηθισμένη Ιστορία» του Γκοντσάρφ, είναι στη Ρωσική φιλολογία οι πρώτοι αντιπρόσωποι του αστικού θετικισμού.

⁴ Υπαινιγμός για κάποιο διήγημα του Γκόγκολ: «Ημερολόγιο ενός τρελού», που ο ήρωας του νομίζει πως είναι ο βασιλιάς της Ισπανίας.

⁵ Ήρωας του διηγήματος του Γκόγκολ «Η λεωφόρος Νέβσκυ»

⁶ Μεγάλο ριζοσπαστικό περιοδικό

⁷ Σύλβιο, ήρωας κάποιου διηγήματος του Πούσκιν. (Διηγήματα της φωτιάς)

⁸ Δράμα νεανικό του Λέρμοντωφ. Και το διήγημα και το δράμα είναι πολύ Βυρωνικής εμπνεύσεως.